

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი
კულტურის ისტორიისა და თეორიის კათედრა

ხელნაწერის უფლებით

თამარ გრიგოლის ასული ფხალაძე

საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია
და ქართული ენის საკითხი XIX საუკუნის
მეორე ნახევარში
(პერიოდული მასალების მიხედვით)

სპეციალობა – 07.00.01 – საქართველოს ისტორია

დ ი ს ე რ ტ ა ც ი ა

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის
მოსაპოვებლად

მეცნიერ-ხელმძღვანელი - ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი ქეთევან პავლიაშვილი

თბილისი 2004 წელი

შინაარსი

შესავალი;

თავი პირველი: რუსეთის იმპერიის საეკლესიო-საგანმანათ-
ლებლო პოლიტიკის რეაქციული ხასიათი;

§ 1. თვითმპყრობელური რუსეთის ბრძოლა ქართული
ენის წინააღმდეგ;

§ 2. თვითმპყრობელური რუსეთის ბრძოლა ქართული
საეკლესიო ენის წინააღმდეგ;

თავი მეორე: რუსი ინტელიგენციისა და სამღვდე-
ლოების დამოკიდებულება ქართული ენისადმი;

თავი მესამე: მშობლიური ენის სწავლების მდგომა-
რეობა საქართველოს სასწავლო დაწესებულებებში;

§ 1. ქართული ენის საკითხი სასულიერო სემინარიებში;

§ 2. ქართული ენის საკითხი საეკლესიო-სამრევლო
სკოლებში;

თავი მეოთხე: ქართველი მართლმადიდებელი სამღვდე-
ლოება მშობლიური ენის დაცვისათვის ბრძოლაში;

დასკვნა;

ბიბლიოგრაფია.

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

XIX საუკუნის მეორე ნახევარი საქართველოს მრავალსაუკუნოვან ისტორიაში ერთ-ერთი ურთულესი პერიოდია.

საუკუნის დასაწყისში რუსეთის თვითმპყრობელობამ გაანადგურა ქართული სახელმწიფოებრიობის ყოველი ნიშანი და ქვეყანა უკიდევანო იმპერიის ორ პერიფერიულ გუბერნიად აქცია. არანაკლებ მძიმე შედეგი მოჰყვა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმებას - საქართველოს საეგზარქოსო საერთო იმპერიულ, რუსული საეკლესიო ადმინისტრაციის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენდა და ისეთივე მონდომებით ატარებდა დამპყრობლურ პოლიტიკას საქართველოში, როგორც მმართველობის სხვა ინსტანციები.

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლების მრავალსაუკუნოვან ტრადიციებზე აღზრდილი ქართველი ხალხი არ შერიგებია უცხო ძალით თავსმოხვეულ სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმს და დღიდან მისი დამყარებისა მეტ-ნაკლები ორგანიზებულობით თავგანწირულ ბრძოლებს აწარმოებდა ეროვნული თავისუფლების მოსაპოვებლად.

XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან ადგილი აქვს რამდენიმე მნიშვნელოვან მოვლენას, რომლებიც ძალზე ხელსაყრელია სხვადასხვა კუთხის ქართველთა ეროვნული კონსოლიდაციისათვის: უქმდება ბატონყმობა და ქვეყნის სამთავროებად დაყოფა, ფართოვდება ფულად-სასაქონლო ურთიერთობა და მასთან აუცილებლობით დაკავშირებული მიმოსვლა ცალკეულ პროვინციებს შორის; დედა-საქართველოს უბრუნდება უძველესი ქართული მიწა - აჭარა, მიმდებარე კუთხეებითურთ და ა. შ. ამავდროულად, იწყება

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის აღმავლობის მძლავრი ეტაპი. ადრინდელი ლოკალური ხასიათის სტიქიური წინააღმდეგობანი ადგილს უთმობს იდეოლოგიურ დაპირისპირებას, სათანადო შეგნების გაღვივებას მოსახლეობაში, რასაც მთელი ქართველი საზოგადოება უნდა შეემზადებინა კოლონიური უღლის მოსაშორებლად.

XIXს-ის II-ე ნახევრიდან ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ხელმძღვანელობას ფართო ერუდიციის მქონე, საკუთარ ერზე უსაზღვროდ შეყვარებული სამოციანელთა ბრწყინვალე თაობა უძღვებოდა. ხალხში ეროვნული თვითშეგნების განმტკიცებისა და ცარიზმის წინააღმდეგ მის დარაზმვაში თერგდალეულთა მხარდამხარ იბრძოდა ქართველი სამღვდელთა.

განმათავისუფლებელი მოძრაობის ძირითად მიზანს საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა წარმოადგენდა, მაგრამ ბრძოლის მშვიდობიანი, მეტროპოლიასთან იდეოლოგიური დაპირისპირების პირობებში ეს ამოცანა ეტაპობრივად უნდა განხორციელებულიყო.

პირველი რიგის ამოცანას ეროვნული თვითმყოფადობის შენარჩუნება წარმოადგენდა. რუსიფიკატორული კურსის შემოტევის, რეაქციის გაძლიერების ვითარებაში სულ უფრო აშკარად იგრძნობოდა ქართველი ხალხის ინდივიდუალურობის განმაპირობებელი ნიშნების: მშობლიური ენის, კულტურისა და ეკლესიის განადგურების საშიშროება. ხელისუფლების გამთიშველი პოლიტიკა ასევე სერიოზულ საფრთხეს უქმნიდა ქართველი ხალხის ეროვნულ მთლიანობას.

ამ სირთულეების წარმატებით დაძლევაში უდაოდ დიდი როლი შეასრულა ქართველმა სამღვდელთა, რომელიც არაერთი პატრიოტული წამოწყების ინიციატორად გვევლინება. განსაკუთრებით

დასაფასებელია მათი ბრძოლა ქართული კულტურის გადრჩენის, ეკლესიისათვის ეროვნულობის შენარჩუნების, შენიღბულ რუსიფიკატორთა ნამდვილი ზრახვების გამოააშკარავების, ეროვნული იდეალების გარშემო ქართველი ხალხის მტკიცედ დარაზმვის, საეკლესიო და საერო სასწავლებელთა გახსნა-ფუნქციონირების საქმეში. ამასთან, განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ქართული ენის დაცვისა და მისი საეკლესიო-სასწავლო ფუნქციის გაუმჯობესებისათვის წარმოებული მოძრაობა, რომლის წარმატებაც დიდწილად სწორედ შეგნებულ სასულიერო პირთა აქტიურობამ განაპირობა.

იმპერიული იდეოლოგია მმართველობით სფეროსთან ერთად (ცენტრალური თუ ადგილობრივი რგოლები, სასამართლო, საქმის წარმოების მთელი სისტემა), ეკლესიასაც და სკოლასაც სრულად უქვემდებარებდა ქართველი ხალხის ეროვნული გადაგვარების ამოცანას. მეტიც, განსაკუთრებული იდეურ-პრაქტიკული მნიშვნელობის გათვალისწინებით, აღნიშნული ფაქტორები საქართველოს კოლონიური ათვისების დამაჩქარებელ გარემოებად უნდა ქცეულიყო. ქართული ენის მდგომარეობის საკითხს აქტუალობას სხვა კონკრეტული გარემოებებიც სძენდა. კერძოდ, ენობრივი ბარიერი იწვევდა ეკლესიის და საზოგადოების გათიშვას, ხალხის სარწმუნოებრივი მდგომარეობის შესუსტებას, რითაც სასულიერო წოდება თანდათანობით ჰკარგავდა მათზე ისტორიულად დაკისრებულ მაღალ ეროვნულ (საეკლესიო, საერისკაცო) დანიშნულებას. რუსიფიკატორული რეჟიმის სისასტიკემ არანაკლებ მძიმე ხვედრი არგუნა სკოლასაც - უცხო ენაზე აგებული სასწავლო პროცესი მინიმალურადაც ვერ უზრუნველყოფდა ქართველი ხალხის ბუნებრივ საგანმანათლებლო მოთხოვნებს. ასეთ ვითარებაში, დიდი

მნიშვნელობა ჰქონდა ქართველი სამღვდელოების პოზიციას, მათგან მშობლიური ენის სასწავლო ფუნქციის განუხრელ დაცვასა და საეკლესიო სკოლების გახსნას.

ამდენად, რუსეთის კოლონიური უღლის წინააღმდეგ ბრძოლა, აგრეთვე, ქართველი ხალხის ეროვნული თავისთავადობის შენარჩუნება და პერსპექტივაში სახელმწიფოებრივი და ეკლესიური დამოუკიდებლობის მოპოვება, მნიშვნელოვანწილად გადაეჭდო ერთმანეთს და მშობლიური ენის კანონიერი უფლების დაცვასთან აღმოჩნდა დაკავშირებული. ამ პროცესში უაღრესად პოზიტიური წვლილი შეასრულეს ქართველმა საეკლესიო პირებმა, რომელთა ღვაწლის წარმოჩენა წარმოადგენს საკვალიფიკაციო ნაშრომის ძირითად საკითხს.

ამრიგად, ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის წარმატება მნიშვნელოვანწილად განაპირობა პატრიოტულად განწყობილი საზოგადოების, სხვა სოციალურ ფენთა გვერდით ეროვნული სამღვდელოების შეუპოვრობამ, რაც ცხადად მეტყველებს ქართული ეკლესიის თანამედროვე საზოგადოებრივი პოზიციის პროგრესულობაზე.

XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ქართველი სამღვდელოების საზოგადოებრივ-პოლიტიკური პოზიცია არაერთი ცნობილი მეცნიერის კვლევის საგანს წარმოედგენდა. მათ პუბლიკაციებში ავტორთა ფართო ერუდიციასთან ერთად იგრძნობა დიდი პასუხისმგებლობა, რასაც ქართველი ეკლესიის თვალსაჩინო წარმომადგენლების სახელთან დაკავშირებული კვლევითი საქმიანობა წარმოშობს, მაგრამ ტოტალური საბჭოურ-ათეისტური იდეოლოგიის ბატონობისას შეუძლებელი იყო აღნიშნული საკითხების სიღრმისეული ობიექტურობით კვლევა, თუმცა ამ მიმართულებით, ეპოქის

შესატყვისად მაინც გადაიდგა ქმედითი ნაბიჯები და ქართული ისტორიოგრაფია არაერთი საინტერესო ნაშრომით გამდიდრდა.

მოცემული საკითხის შესწავლას საინტერესო გამოკვლევა უძღვნა პროფ. ქ. პავლიაშვილმა. ნაშრომში «საქართველოს საეგზარქოსო 1900-1917 წლებში» მან ვრცლად განიხილა ქართველი საეკლესიო პირების სარწმუნოებრივი და ეროვნული პოზიცია, წარმოაჩინა თვითმპყრობელობის შოვინისტური პოლიტიკის წინააღმდეგ მათი შეუპოვარი ბრძოლის პერიპეტეები. ქ. პავლიაშვილი განსაკუთრებულ ყურადღებას ამახვილებს სასულიერო წრეების საგანმანათლებლო საქმიანობაზე, მშობლიური ენისა და ქართველი ხალხის ეროვნული ერთიანობის დაცვის მიზნით წარმოებულ მძლავრ პროგრესულ განმათავისუფლებელ მოძრაობაზე.

მ. ხუციშვილის ნაშრომებში «საქართველოს საეგზარქოსოს რეაქციული ღონისძიებები რევოლუციური მოძრაობის განვითარების პერიოდში» და «საქართველოს ეკლესიის სოციალურ-პოლიტიკური პოზიცია XIX-XX საუკუნეებში» - იკვეთება რუსეთის საეკლესიო წრეების რუსიფიკატორული და ანტიდემოკრატიული საქმიანობა, მათი პირდაპირი კავშირი თვითმპყრობელობის ყველაზე რეაქციულ წრეებთან და რუსული ეკლესიის იდეური კრედო, რომელიც განისაზღვრებოდა არა ჭეშმარიტი სარწმუნოებრივი ხედვით, არამედ ტიპიური დიდმპყრობელური სულისკვეთებით. ამავე დროს, მ. ხუციშვილი ათეისტური იდეოლოგიის ბატონობის მიუხედავად, ობიექტურად წარმოაჩენს ქართველი სამღვდელოების პროგრესულ ეროვნულ-პოლიტიკურ პოზიციას, განიხილავს მის ბრძოლას რუსიფიკაციისა და კოლონიური ჩაგვრის წინააღმდეგ.

განმათავისუფლებელი მოძრაობის გაფართოებისა და ეროვნულ ძალთა კონსოლიდაციის პროცესში ქართველი სამღვდელოების როლი,

მათი მოღვაწეობის საინტერესო მხარეები შესწავლილია პროფ. ა. ბენდიანიშვილისა («ეროვნული საკითხი საქართველოში 1801-1921 წლებში») და ე. ნიკოლაძის («საქართველოს ეკლესიის ისტორია») ნაშრომებში. ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის ქართველი ხალხის თავდაუზოგავი ბრძოლის კონტექსტში განიხილავს ა. კიკვიძე საქართველოში გაშლილ მოძრაობას ეკლესიისა და საეკლესიო განათლების გაეროვნულებისათვის. ისტორიკოსები თამამად ემიჯნებიან იმჟამინდელ სისტემას, საბჭოურ-იდეოლოგიურ დოგმატს ეკლესიისა და სასულიერო პირთა რეაქციულობის შესახებ და სათანადო, მტკიცე არგუმენტაციით ასაბუთებენ საპირისპიროს - მათ პროგრესულ, აქტიურ საზოგადოებრივ პოზიციას.

რუსეთის საეკლესიო წრეების პოლიტიკური პლატფორმის დახასიათებისას კ. ჭელიძე საყურადღებო მასალებით ცხადჰყოფს მის რეაქციულ, უკიდურესად შოვინისტურ ბუნებას, რაც კონკრეტულ შემთხვევებში პროგრესული საზოგადოებრივი აზრისა და ეროვნული ძალების დაუნდობელ დევნაში, ქართული კულტურისა და ენისადმი მტრულ დამოკიდებულებაში ვლინდებოდა.

ცნობილ ქართველ საეკლესიო პირთა საქმიანობას ფართოდ მიმოიხილავს ს. ვარდოსანიძე, რომლის კვლევის საგანი XX საუკუნის I ნახევრის საქართველოს ეკლესიის ისტორიაა. ს. ვარდოსანიძე საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენას, ბოლშევიკური ათეიზმისა და კოსმოპოლიტიზმის წინააღმდეგ სასულიერო მოღვაწეთა შეუდრეკელ პოზიციას სავსებით სწორად უკავშირებს ცარიზმის ანტიხალხური და ანტიეკლესიური პოლიტიკის წინააღმდეგ ფართოდ გაშლილ განმათავისუფლებელ მოძრაობას და ხაზს უსვამს მათ შორის მტკიცე მემკვიდრეობით კავშირს.

საინტერესო გამოკვლევების ავტორია მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე. მის ნაშრომებში წარმოჩინდება ქართველი სამღვდელოების ბრძოლა დამპყრობლების წინააღმდეგ, მათი საზოგადოებრივი პოზიციის პროგრესულობა და სარწმუნოებრივი სიმტკიცე სწორედ ამ მდიდარი ისტორიული გამოცდილების გათავისებამ, ვითარების შესაბამისად თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ ბრძოლის ეფექტური საშუალებების შერჩევამ განსაკუთრებული როლი ითამაშა განმათავისუფლებელი მოძრაობის წარმატებაში.

არაერთი სამეცნიერო გამოკვლევა ეხება XIX საუკუნის II ნახევრის სასკოლო-საგანმანათლებლო პრობლემებს. მეცნიერები: ტრ. ხუნდაძე, გ. თავზიშვილი, ვ. გაგუა და სხვ. ვრცლად მიმოიხილავენ და წარმოაჩენენ ქართველი ხალხის მიმართ ცარიზმის მტრულ დამოკიდებულებას, რეაქციული წრეების საქმიანობას, დაკავშირებულს მოწინავე ეროვნული პედაგოგიური ტრადიციების მსხვრევასა და რუსიფიკაციასთან. ხელისუფლების ასიმილატორული გეგმების გამოააშკარავებასა და მათ გაუვნებელყოფაში - ქართული ენის კანონიერი საგანმანათლებლო და საეკლესიო უფლებების დამკვიდრებისათვის ბრძოლითა და სასულიერო სასწავლებლების დაარსებით, უდაოდ დიდი როლი შეასრულეს სასულიერო წოდების წარმომადგენლებმა.

თვითმპყრობელობის კოლონიური საგანმანათლებლო პოლიტიკის კვლევისას ს. სიგუა, დ. კოპალიანი, ა. ჩარკვიანი და სხვ. ყურადღებას ამახვილებენ მეგრულ-სვანური დამწერლობის შექმნის პროვოკაციულ ცდებზე, რაც დაარღვევდა ქართველი ერის მთლიანობას, დააჩქარებდა ქვეყნის რუსიფიკაციას. ამ საშიშროების თავიდან აცილებაში გამორჩეულია ქართველი სამღვდელოების წვლილი, რის შესახებაც გარკვევით საუბრობენ მკვლევარები.

წარმოდგენილი საკვალიფიკაციო გამოკვლევა მიზნად ისახავს ქართველი სამღვდელოების იდეურ-პოლიტიკური შეხედულებების სიღრმისეულ შესწავლას, მის შესახებ არსებული სამეცნიერო ლიტერატურისა და წყაროების საფუძვლიან გაცნობას, რათა მათი ობიექტური ანალიზის საფუძველზე შესაძლებლობის ფარგლებში წარმოჩინდეს ქართველ საეკლესიო მოღვაწეთა პროგრესული შეხედულებები. ამ მიზნის შესაბამისად, სადისერტაციო ნაშრომზე მუშაობისას პირითადად ვეყრდნობოდით XIX საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოში გამომავალი ჟურნალ-გაზეთების მასალებს. ასეთი არჩევანი განაპირობა ობიექტური პირველწყაროებით (კორესპონდენციები, მიმოხილვები, პოლემიკური თუ ანალიტიკური წერილების) სარგებლობის საჭიროებამ; პრობლემისადმი თანამედროვე საეკლესიო და საზოგადოებრივი აზრის დამოკიდებულების უშუალო გაცნობის აუცილებლობამ; სასულიერო პირთა პოზიციისა და საქმიანობის შეფასებისას საბჭოური იდეოლოგიური წნეხის ზემოქმედებით დამკვიდრებული ზოგიერთი უსაფუძვლო დებულების (ბრალდების) გასაბათილებელი წყაროების მოპოვების შესაძლებლობამ; და ბოლოს, სურვილმა, მოგვეძია და სამეცნიერო ბრუნვაში შემოგვეტანა რიგი, ჩვენი აზრით, საინტერესო თვალსაზრისი (იდეა, პოზიცია), რომელიც სხვადასხვა პერიოდულ პუბლიკაციებში ფიქსირდება.

კვლევის პროცესში, პირველწყაროს სახით დიდძალი პუბლიცისტური მასალა დაგროვდა. მათში ობიექტური თვალთახედვით არის გაშუქებული იმპერიული პოლიტიკის ყველა უარყოფითი მხარე; უწინარესად კი, ყურადღება ქართული ენის შეზღუდულ მდგომარეობასა და მისით გამოწვეულ სავალალო შედეგებზე მახვილდება. ამასთან, აღსანიშნავია თვით პერიოდულ გამოცემათა სწორი (პროგრესული) მსოფლმხედველობრივი და გამოკვეთილად ეროვნული პოზიცია, პრობლემურ საკითხთა სიღრმისეული განსჯა და საზოგადოებისათვის ტენდენციურობისაგან დაზღვეული თამამი დასკვნების (ანალიზის) მიწოდება. ეს ყველაფერი კი, ცნობილი საეკლესიო მოღვაწეების მხრიდან, ჟანდარმერიისა და

ცენზურის (მთელი სახელმწიფოებრივ-მჩაგვრელობითი აპარატის) ზღვარდაუდებელი ბატონობის პირობებში, ქართველი ხალხის სასიცოცხლო ინტერესებისათვის შეუპოვარ ბრძოლასთან, ეროვნული საქმისათვის თავგანწირვასთან იყო დაკავშირებული.

პირველწყაროებისა და საკითხის ირგვლივ არსებული ლიტერატურის განზოგადებამ საშუალება მოგვცა გვეჩვენებინა:

1. ცარიზმის საგანმანათლებლო და საეკლესიო პოლიტიკის რეაქციულობა - ქართველი ერის ასიმილაციის დაჩქარების მიზნით მშობლიური ენის წინააღმდეგ სასტიკი ბრძოლა;

2. საგანმანათლებლო მიზნებისა და სარწმუნოებრივი დიაპაზონის უკიდურესი შეზღუდულობა - მისი შემოფარგვლა თვითმპყრობელობის ერთგულებით განმსჭვალული თაობების აღზრდის ამოცანებით;

3. ოფიციალური ეკლესიისა და სასკოლო უწყების შეურიგებელი დამოკიდებულება პროგრესულად მოაზროვნე ქართველი სამღვდელოებისა და პედაგოგებისადმი;

4. ქართველი ხალხის ეროვნული მთლიანობის დაშლისაკენ მიმართული ღონისძიებები - მეგრულ-სვანური ანბანის შექმნის პროგნოზიული ცდები;

5. რუსი სამღვდელოებისა და ინტელიგენციის პოლიტიკური პოზიცია - თვითმპყრობელობის რუსიფიკატორული კურსისადმი მხარდაჭერა;

6. ქართველი სამღვდელოების ბრძოლა ეკლესიისათვის ეროვნული შინაარსის შესანარჩუნებლად - ღვთისმსახურებაში მშობლიური ენის დაუბრკოლებელი გამოყენებისათვის;

7. სასულიერო პირების პრაქტიკული მოქმედება ეროვნული შინაარსის სკოლების გახსნისათვის, მათი თავდაუზოგავი ბრძოლა მშობლიურ ენაზე სწავლების უფლებისათვის.

მთლიანობაში ქართველი სამღვდელოების პატრიოტიზმი, მაღალი მოქალაქეობრივი შეგნება, მათი საზოგადოებრივი პოზიციის პროგრესულობა, რასაც უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ქართველი ხალხის თვითმყოფადობის შენარჩუნებაში.

თავი პირველი: რუსეთის ხელისუფლების საეკლესიო-საგანმანათლებლო პოლიტიკის რეაქციული ხასიათი

§1. თვითმპყრობელო რუსეთის ბრძოლა ქართული ენის წინააღმდეგ

თვითმპყრობელობა საგანგებო ღონისძიებებს ატარებდა ქართველი ხალხის ეროვნულობის, მისი კულტურისა და ისტორიის, მშობლიური ენის გასანადგურებლად, ქართველი ერის დანაწევრებისა და კუთხურობის გასაღვივებლად.

ხელისუფლების ასიმილატორული კურსი, ქართული ენის დევნის დამკვიდრებულ პრაქტიკაშიც გამოიხატა, რამეთუ მშობლიურ ენასა და ისტორიას, ნაციონალურ კულტურასა და ლიტერატურას ეროვნული თვითმყოფადობის შენარჩუნების უმთავრესი დატვირთვა გააჩნდა, ამიტომ თვითმპყრობელობამ მას დაუნდობელი ბრძოლა გამოუცხადა.

ქართველი ხალხის ეროვნული გადაგვარების ერთ-ერთ უმთავრეს საშუალებად რუსეთის მიერ დამკვიდრებული საგანმანათლებლო სისტემა იქცა, რომელიც მთელი XIX საუკუნის მანძილზე ცდილობდა აესრულებინა იმპერიული დაკვეთა - «აღეზარდა მრუდე ცნობიერების, რჯულშერყეული და უეროვნებო თაობები».

იმპერიის საგანმანათლებლო პოლიტიკის ამ მზაკვრულ მიზანდასახულობაზე დაუფარავად საუბრობს ცარიზმის რეაქციის ერთგული მსახური ფ. გერშელმანი ნაშრომში «არეულობის მიზეზები კავკასიაში», - «მხარის გარუსების მიზნით სკოლამ უნდა შეძლოს ახალგაზრდობის რუსული სულიერებით აღზრდა, რაც უფრო რთული

ამოცანაა, ვინემ რუსული ენისა და გრამატიკის სათანადო სწავლება. ახალგაზრდობის ამ ცნობილი მიმართულებით აღზრდა მოითხოვს პედაგოგიური კადრის სწორ შერჩევას და არა გაუნათლებელ, უკულტურო და ამ მისიის ვერ შემცნობ მასწავლებლებს, რომელთა ხელშიც ეს წმინდა საქმე იმყოფება» (59, 30).

ქართველი მოღვაწენი მტკივნეულად განიცდიდნენ რუსეთის იმპერიული რეჟიმის შედეგებს, დაუფარავად მიუთითებდნენ ეროვნული ჩაგვრის აქ მიღებულ ხერხებზე: «სად გაბედავენ ჩვენს საუკუნეში, - წერდა ნ. ნიკოლაძე. - გარდა რუსეთისა, გამოამჟღავნონ მსგავსი პრინციპები? ავსტრია, რომელსაც თვით რუსეთშიაც ეროვნებათა მშთანთქმელს უწოდებენ, არ ანვითარებდა ადგილობრივ მკვიდრთა შორის გემოვნებას ლიტერატურისადმი და ხელს არ უწყობდა ადგილობრივ ენათა დამუშავებას? თქვენ გადაასახლეთ ჩერქეზები სამშობლო მთებიდან და ეხლა თხოულობთ სხვა ეროვნებათა აღმოფხვრას... როგორ ჩანს ყველა ამაში მონღოლური მიდრეკილება, რომელიც ფიქრობს ააგოს თავისი დიდება სხვათა განადგურებასა და ნანგრევებზე» (27,118).

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, როდესაც საზოგადოებაში პატრიოტული, არსებული რეჟიმისადმი მტრული განწყობა აშკარად იგრძნობოდა, ხელისუფლება განმათავისუფლებელი ბრძოლების გააქტიურების შიშით, იძულებული იყო გარკვეული ანგარიში გაეწია ქართველი ხალხის ეროვნული გრძნობებისათვის. სწორედ ამ მიზეზით, ოფიცოზი საქართველოს სასულიერო და კერძო სასწავლებლებში ქართულ ენას სავალდებულო საგნად ტოვებდა, «...როგორც რუსუდლი ენის შესწავლა-დაუფლების არსებით ფაქტორს» (46,20).

XIX საუკუნის შუა წლებისათვის რუსეთმა წარმატებით დაასრულა კავკასიის დაპყრობა. გარეგნულად შენელდა ადგილობრივი ხალხების განმათავისუფლებელი ბრძოლების სიმწვავეც. ილუზიური სიმშვიდის პირობებში ხელისუფლება ააქტიურებს რესიფიკატორულ კურსს, რაც განსაკუთრებით, საუკუნის 80-იანი წლებიდან, რეაქციის პერიოდში მძიმდება.

რეაქცია გადამჭრელი ღონისძიებებით ცდილობდა სკოლებიდან მშობლიური ენის გამეფებას. სწავლების შინაარსიც ეროვნულ-კულტურული ტრადიციებისა და შესაბამისი სულიერი მიდრეკილებების აღზრდის საშუალება აღარ უნდა ყოფილიყო - სწორედ ასე უნდა გაიშიფროს ხელისუფლების საგანმანათლებლო პოლიტიკა, რასაც ჩვენში მიზანმიმართულად ახორციელებდა «კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველი» იანოვსკი - «სანამ კავკასიაში სამოსწავლო ოლქის უფროსად დაინიშნებოდა ბ-ნი იანოვსკი, ჩვენს სკოლას კიდევ ჰქონდა შერჩენილი ცოტაოდენი ნაციონალური სახე, მაგრამ ბ-ნი იანოვსკის ხელში სურათი გამოიცვალა: სკოლამ სრულიად დაკარგა თავისი ნაციონალური სახე და, მაშასადამე, სრულიად ასცდა თავის პირდაპირ დანიშნულებას» - აღნიშნულია გაზეთ «დროებაში» (163, №14).

ხელისუფლების მიზანი იყო სკოლა რუსიფიკაციისა და მორჩილი ახალგაზრდობის აღზრდის კერად გადაექცია, რაც თავისთავად გულისხმობდა თვით ყველაზე ელემენტარული პედაგოგიური მოთხოვნების უგულვებლყოფასაც. ამ თვალსაზრისით, თვით-მპყრობელობა მხარს უჭერდა სასწავლო-აღმზრდელობითი პროცესის კლერიკალურ საფუძველზე მოწყობას. ეს მიმართულება განსაკუთრებით ძლიერდება 80-იანი წლების რეაქციის დროს - «საერო განათლება ადგილს უთმობდა საეკლესიო განათლებას, სხვადა-

აღზრდის საქმეს ხელმძღვანელობდა სამღვდელოება, რომელსაც უნდა აღეზარდა ახალგაზრდა მართლმადიდებლობისა და თვითმპყრობელობის პრინციპის განუხრელი დაცვით, თვითმპყრობელობის იდეურ საფუძველზე კლერიკალიზმის ბუდეებიდან აპირებდა რეაქციული მთავრობა თვითმპყრობელობის საყრდენი ბურჟუების გამოჩეკვას» (50, 20). - დასახული ამოცანის შესრულება ევალებოდა გარუსებულ სასულიერო სასწავლებლებს.

საეკლესიო თუ საერო განათლების ორგანიზატორებს გათვალისწინებული ჰქონდათ საკითხის პოლიტიკური მხარეც - ახალგაზრდობის აღზრდა «უქვეშემრდომილესი გრძნობებით», ამიტომ ყოველ სასწავლებელში შეიზღუდა ქართული ენა; მასზე საუბარი კი ეკრძალებოდათ, როგორც მასწავლებლებს, ისე მოსწავლეებს.

რუსული სკოლა მიზნად ისახავდა რეჟიმს შეგუებული, მისით კმაყოფილი მოქალაქის, საზოგადოდ, მორჩილი ადამიანის ფორმირებას, რომელსაც უკეთეს მომავალზე ფიქრის, არსებული ვითარების მანკიერი მხარეების განსჯის უნარი აღარ ექნებოდა. ცარიზმი გარკვეულწილად ახერხებდა საზოგადოების ნაწილში კაპიტულანტური სულისკვეთების ჩანერგვას, რითაც რამდენადმე ასუსტებდა თვითმპყრობელობისადმი ქართველი ხალხის წინააღმდეგობას. სწორედ ამ სახიფათო ტენდენციაზეა საუბარი პუბლიკაციაში «სწავლა-განათლების საქმე» - «ვერაფერს სანუგემო სურათს წარმოადგენს დღევანდელი ჩვენი ცხოვრება. ერი, რომელსაც ორი ათას წელზე მეტი უცხოვრია ქვეყანაზე, ათასი ჭირი და ვაება გამოუვლია, მაგრამ წელში მაინც არ გადრეკილა, დღეს ეს ერი, ეკონომიურად გადატაკებული, სწავლა-განათლებას მოკლებული და ზნეობრივად შებღალული, უკანასკნელ წერტილამდე მისულა...» (80,6,74).

რადიკალურად განსხვავებულ, უდაოდ პროგრესულ როლს აკისრებდნენ ქართველი ინტელიგენტები სკოლას. ისინი მტკიცედ იყვნენ დარწმუნებულები, რომ საზოგადოებრივი ცხოვრების მანკიერებანი, მათ წინააღმდეგ უძლურება, გარკვეულწილად ხალხის გაუნათლებლობის შედეგაცაა: «ვინ არ იცის, - წერდა ი. ჭავჭავაძე, - რომ თავი და ბოლო ჩვენი უღონობისა, უკან ჩამორჩენილობისა, ჩვენი უბედურებისა, - უმეცრება და უსწავლელობაა» (44,156). ასევე ფიქრობს ა. წერეთელი. ისიც ქართველი ხალხის წარმატებას, დაუძლეველი ეროვნული და სოციალური სახის პრობლემების აღმოფხვრას პირდაპირ უკავშირებს განათლების გავრცელებას ჩვენში - «დღეს სწავლა-მეცნიერებაზეა ყველაფერი დამოკიდებული. მკლავის ძალა გრძნობა - გონების ძლიერებით შეიცვალა, ფარხმალის ადგილი ენამ დაიჭირა და მშვილდისრისა - საწერკალამმა» (40, 478). იდენტურია განმათავისუფლებელი აზროვნების სხვა ცნობილი წარმომადგენლების: ი. გოგებაშვილის, ვაჟა-ფშაველას, ს. მესხისა და ა.შ. თვალსაზრისები.

თერგდალეულთა მხარდამხარ ეროვნული სკოლის შექმნისათვის იბრძოდა ქართველ პედაგოგთა დიდი ნაწილი. ისინი, ხელისუფლების მხრიდან სასტიკი ანგარიშსწორების რისკის მიუხედავად, ცდილობდნენ ყმაწვილების პატრიოტული სულისკვეთებით აღზრდას, მათში დედა-ენისა და სამშობლოს ისტორიის სიყვარულის ჩანერგვას, რაც, ხშირად სამსახურიდან მათი დათხოვნის საფუძველი ხდებოდა. მიუხედავად ნამსახურევი წლებისა, მათ პენსია არ ენიშნებოდათ და ის დრო, რომელიც ქართული ენის სწავლებას მოანდომეს პედაგოგიური მოღვაწეობის სტაჟში არ ეთვლებოდათ.

პედაგოგთა ჯანსაღი პატრიოტიზმი - ქართული ენის ღირსების დაცვის ცდები ხელისუფლების აღშფოთებას იწვევდა. სახალხო სკოლების დირექტორი ლევიტსკი დედაენაზე სწავლების

დასაბუთებულ მოთხოვნაში სეპარატიზმს ხედავდა და სასწავლებლების დირექტორებს მსგავსი ინიციატივების აღმოსაფხვრელად გადამჭრელი ღონისძიებების გატარებას ავალებდა (47, 66).

საქართველოს მოსახლეობის დაბალ ფენებში სამრევლო სკოლებს ოდითგან უპირატესობა ენიჭებოდათ, რადგან ისინი სახელმწიფო სკოლებთან შედარებით იაფი და მოკლევადიანი იყო; და, რაც მთავარია, აქ საგნებიც, თავდაპირველად, მშობლიურ ენაზე ისწავლებოდა.

საქართველოს ეგზარქოს პავლეს მიერ შედგენილ იქნა «ჩვენებურის სამრევლო სკოლების» (183,145) გეგმა, რომელიც 1885 წელს უცვლელად დაამტკიცა უწმინდესმა სინოდმა. სამრევლო სკოლების კურსი ითვალისწინებდა საგნების ქართულ ენაზე სწავლებას; რუსული, როგორც ცალკე საგანი ისწავლებოდა პირველი წლის მეორე ნახევრიდან, მშობლიური ენისა და ანბანის საფუძველზე. ამ სახით ქართული აღიარებული იყო ძირითად საგნად.

დროთა განმავლობაში, სასულიერო მთავრობამ საჭიროდ მიიჩნია არარუსთათვის სამრევლო სკოლების კურსის გახანგრძლივება და მისი ოთხი წლით შემოფარგვლა ნაცვლად სამისა. საგნების გასანაწილებლად შეიქმნა სპეციალური კომისია გოროდცევის, ტატიშვილისა და ფერაძის შემადგენლობით (183, 145).

შედგა ახალი პროექტი, რომელიც ითვალისწინებდა შემდეგ ცვლილებებს, «ქალაქებში ყველა ქართულს სკოლებში სწავლება პირველივე წლიდან უნდა მიდიოდეს რუსულ ენაზე. რუსულსავე ენაზე უნდა მიდიოდეს სწავლება საგნებისა სასოფლო სკოლებში, სადაც ქართველებში ურევიათ ოსები და სომხები, თუნდაც ეს უკანასკნელები კარგად ლაპარაკობდნენ ქართულად; ქართული ენა ამ

სკოლებში ისწავლება როგორც ცალკე საგანი და ისიც მხოლოდ მაშინ, თუ მასწავლებელმა იცის ეს ენა» (183, 145). აღნიშნული პროექტის შემუშავებასა და სასკოლო პრაქტიკაში დანერგვას ხელმძღვანელობდა საეპარქიოს რეაქციონერი მეთვალყურე დეკანოზი იოანე ვოსტორგოვი. იგი ამ ანტიქართულ გადაწყვეტილებას ამართლებდა იმით, რომ სახელმწიფო სკოლებში დიდი ხნის გაუქმებული იყო ქართულ ენაზე სწავლება და ჯერი ამჟამად საეკლესიო-სამრევლო სასწავლებლებზე უნდა მიმდგარიყო.

როგორც ვხედავთ, XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან, ცარიზმის რეაქციული პოლიტიკა ქართულ სამრევლო სკოლებსაც შეეხო, რადგან ისინი შედარებით ეროვნულ საგანმანათლებლო დაწესებულებებს წარმოადგენდნენ. აღნიშნული პოლიტიკის გამტარებლად საქართველოს მოეწვინა წმინდა სინოდის ობერ-პროკურორი პობედონოსცევი, მან 1884 წლის 13 ივნისს შეიმუშავა ახალი წესდება, რომლითაც მკაცრად იკრძალებოდა ქართული ენის გამოყენება საეკლესიო სასწავლებლებში (48, 60). ამავე დებულებით, ქართველ სამღვდელოებს უფლება ეძლეოდა გაეხსნა მშობლიურ ენაზე აგებული კერძო ხასიათის საეკლესიო სკოლები. ამ უფლების შესახებ ქართველი სამღვდელოება აღნიშნავდა: «დღეს, მადლობა ღმერთს, შემცდარი აზრი სამღვდელოებაზე მოისპო, დღეს უმაღლესმა მმართველობამ ისევე მიანიჭა სამღვდელოებას სამრევლო სკოლების გახსნისა და მათი გამგეობის უფლება. ამ სკოლების მართვაზე სასულიერო წოდება არც დირექტორობას და, არც მათ ინსპექტორებს ანგარიშს არ მისცემს» (48, 65). რეაქციის ხანის ჩასვლისთანავე, როდესაც ისედაც მწვავე პოლიტიკას «ნამცხვრის» მეთოდით სჭირდებოდა ხელისუფლებამ ზედმეტად მიიჩნია შემორჩენილი ეროვნული ხასიანის სკოლები და მათი შეზღუდვა დაიწყო. ამ

დროიდან მშობლიური ენის გამოყენების შესაძლებლობები უკიდურესად იზღუდებოდა 1899 წელს წმინდა სინოდის მიერ მიღებული ახალი დებულებით (ბრძ. 1207). პროგრამა ქართულს არასავალდებულო ენად აცხადებდა და მისი ცოდნა ამიერიდან აღარც პედაგოგებს მოეთხოვებოდათ (139, 11, 3).

დიდი წინააღმდეგობის გადალახვა მოუწია ი. გოგებაშვილს სახელმძღვანელოების - «დედა ენისა» და «ბუნების კარის» გამოცემისას - «რაც მე დრო და შრომა მოვანდომე ჩემი სახელმძღვანელოების შედგენას და ხანგამოშვებით გაუკეთესებას, ათი იმდენი დრო და შრომა მომინდა მათი დაცვისათვის სხვადასხვა ცილისმწამებლობისაგან» - წერდა იაკობი (8, 170). ხელისუფლების სურვილი იყო ყოველმხრივ შეეზღუდათ სასწავლო პრაქტიკაში ი. გოგებაშვილის სახელმძღვანელოების გამოყენება: «კავკასიის სასწავლო ადმინისტრაციის ერთ-ერთ საზრუნავ საგანს მუდამ შეადგენდა ი. გოგებაშვილის სახელმძღვანელოების განდევნა სკოლებიდან - წერს ს. სიგუა - ეს სახელმძღვანელოები უსამართლობის წინააღმდეგ ბრძოლის, მაღალი ზნეობრიობის და ეროვნული თვითშეგნების სულისკვეთებით ზრდიდა მოსწავლე-ახალგაზრდობას, მოსვენებას არ აძლევდა რეაქციულ ძალებს. ი. გოგებაშვილის სახელმძღვანელოები იცავდა ქართულ ენას სკოლებში და ავრცელებდა ქართული ენის ცოდნას ახალგაზრდობაში. ეს სახელმძღვანელოები დიდი სიყვარულითა და პოპულარობით სარგებლობდა და დიდად აფერხებდა ანტიქართული პოლიტიკის გატარებას სკოლებში. აქედან გამომდინარე, ბრძოლა გოგებაშვილის სახელმძღვანელოების წინააღმდეგ ცარიზმის რეაქციული საგანმანათლებლო პოლიტიკის ერთ-ერთი ელემენტი იყო» (37, 14).

სამწუხაროდ, მსგავსი შემთხვევები გამონაკლისს როდი წარმოადგენდა. საეკლესიო სასწავლებლებში ქართული ენის შეზღუდვის მასშტაბები უფრო თვალსაჩინო გახდება, თუ მისთვის გამოყოფილი კვირეული გაკვეთილების რაოდენობას შევუფარდებთ რუსული ენის სწავლებისათვის განკუთვნილ საათებს. შესაბამისი სტატისტიკის სიმრავლიდან საკმარისია მოვიყვანოთ შემდეგი მონაცემი: 1879-82 წლებში, როდესაც რუსიფიკაციას ჯერ კიდევ არ ჰქონდა მიღებული სათანადო მასშტაბები სამრევლო სკოლების ყოველ კლასში მშობლიურ ენას ეთმობოდა ორი კვირეული საათი; მაშინ, როდესაც რუსული ენისათვის ექვსი, ხოლო მართლწერისათვის ოთხი საათი იყო გამოყოფილი (137, 3,2).

გორის სასულიერო სასწავლებლის მიერ გამოქვეყნებულ პროგრამაში (1879 წ.) ქართული ენის სწავლებასთან დაკავშირებული ამოცანები მარტოდენ წერა-კითხვისა და საეკლესიო ალფაბიტის სწავლებითაა შემოფარგლული. შეუდარებლად რთულ მიზნებს ისახავს რუსული ენის სასწავლო პროგრამა - მასში გათვალისწინებულია გრამატიკის, ლექსიკისა და ლიტერატურის საფუძვლიანი სწავლება (137, 15,1).

საყურადღებოა ქუთაისის ქართული გიმნაზიის მაგალითიც. 1880 წლის სასწავლო გეგმით. აქ სწავლება მთლიანად ქართულ ენაზე უნდა აგებულიყო. ვითარება მალე შეიცვალა - 1881 წლის ცირკულარის შესაბამისად, დირექცია იძულებული შეიქმნა პირველივე კლასიდან დაეწყო რუსულის გაძლიერებული სწავლება, რა თქმა უნდა, მშობლიური ენისათვის განსაზღვრული გაკვეთილების ხარჯზე, ხოლო ქუთაისის გუბერნიის სასწავლებელთა ხელმძღვანელობის (ლევიტსკის) ბრძანებით, 1890 წლიდან საგიმნაზიო სწავლება მთლიანად რუსულ ენაზე უნდა წარმართულიყო (47, 26-27).

სკოლებში რუსიფიკაციის გაძლიერებას ასევე კარგად გამოხატავს თბილისის ქალთა ეპარქიული სასწავლებლის 1892-1893 წლების სასწავლო გეგმაც (203, 1,2), რომლის მიხედვითაც, მოსამზადებელ კლასში ქართულ ენასა და მართლწერას ორ-ორი საათი ეთმობოდა; ხოლო რუსულ ენას ექვსი, მართლწერას - ოთხი ამას ემატებოდა საეკლესიო-სლავური გალობის შესწავლისათვის ორი კვირეული საათი.

სწავლების ზედა საფეხურზე ქართული ენისა და მართლწერის გაკვეთილების რაოდენობა თითო საათამდე მცირდებოდა; რუსული ენისა კი ხუთ (ნაცვლად ოთხისა), ხოლო მართლწერის ოთხ (ნაცვლად სამისა) კვირეული საათამდე უნდა გაზრდილიყო. ქალთა ეპარქიულ სასწავლებელში შექმნილი ვითარება ქართველი საზოგადოების სამართლიან გულისწყრომას იწვევდა - «სამშობლო ენის სწავლება ამ სასწავლებელში მხოლოდ მაშინ სწარმოებს, როცა შეგირდების მშობლები ამ საგნისათვის გაიღებენ ხოლმე განსაკუთრებულ ხარჯს წლიურად... როგორი დედები უნდა გამოვიდნენ ის ქალები, რომელთაც თავისი სამშობლო ენა თითქმის სრულიად დავიწყებიათ, და ამის გამო ვერც სხვა უცხო ენა შეუთვისებიათ! რა კეთილი მოელის იმ ოჯახს, საცა ასე მოუმზადებელი ქალები დედობის უფლებას მოიხვეჭენ?»... (185, 7).

ქართული ენის სწავლება სახელმწიფო-საეკლესიო სკოლებში არ ხორციელდებოდა შესაბამისი პროგრამული უზრუნველყოფით. მეტიც, მისთვის არც საბიუჯეტო ხარჯთაღნიცხვა იყო გათვალისწინებული.*

ცარიზმის ანტიეროვნული პოლიტიკა განსაკუთრებული სიმკაცრით ვლინდებოდა საქართველოს სხვადასხვა კუთხის მოსახლეობის

* ასეთ შემთხვევებში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საზოგადოების მხრიდან გაწეულ მხარდაჭერას. საგულისხმო იყო ქუთაისის საადგილმამულო ბანკის დამფუძნებელთა გადაწყვეტილება ქართული ენის მასწავლებლებისათვის ფინანსური დახმარების გაწევის შესახებ (159, 49).

დაპირისპირების მიმართულებით. ხელისუფლება შეფარვით ცდილობდა ქართველი ერის დაქსაქსვას, საერთო ეროვნული კულტურის აღმოფხვრას საქართველოს სხვადასხვა რეგიონებში. ამ მზაკვრული ჩანაფიქრის განხორციელებას თვითმპყრობელობა დამწერლობის ცალკეული სისტემების შექმნით ესწრაფოდა. სვან და მეგრულ მოსახლეობას ოფიციალურად აცხადებდა განსხვავებულ ეთნოსებად და მათთვის ანბანის შექმნას გადაუდებელ ამოცანად სახავდა. სვანებს არ თვლიდნენ ქართველებად (ასეთ აზრს ავითარებდნენ ისტორიკოსები: სტოიანოვი, ტუპცოვი და სხვ.) (41,19), ხოლო სვანურს არაქართულ ენად მიიჩნევდნენ. ასეთი მტკიცების საფუძველზე ცარიზმი ცდილობდა სვანეთიდან განედევნა ქართული ენა. 1864 წელს თბილისში გამოვიდა რუსული შრიფტით შედგენილი სანური ანბანი 1200 ცალის რაოდენობით. ანბანი შედგენილ იქნა ბარონ უსლარის მეცნიერული კონსულტაციით; ანბანი, რომელსაც სვანურად «ლუმნუ ანბანი» ეწოდებოდა, ადგილობრივთათვის სრულიად მიუღებელი აღმოჩნდა. ამის შესახებ, ერთ-ერთი სკოლის მაგალითზე ბესარიონ ნიჟარაძე აღნიშნავდა: «დღესაც ხელუხლებლად დგას აქ რამდენიმე ყუთი სხვა-და-სხვა სასწავლო ნივთით გამოტენილი, მომეტებულად «ლუმნუ ანბანით», რომელიც შესდგა განსვენებულის კ. უსლარის მოგონილის ასოებით» (173, 101). ვითარებას ართულებდა ის გარემოებაც, რომ რუსული ალფავიტი, რომლის საფუძველზედაც «ახალი დამწერლობა» შემუშავდა ვერ გამოსახავდა სვანურისათვის დამახასიათებელ 13 ბგერას, ხოლო შესაბამისი ქართული დამწერლობითი ნიშნები, გასაგები მოსაზრებით, არ გამოუყენებიათ (175, 6). სავსებით ცხადია, რომ სახელდახელოდ შეითიხნილი «ლუმნუ ანბანი» პრაქტიკაში გამოყენების თვალსაზრისითაც სრულიად უვარგისი იყო. გაზეთ «ივერიაში»

გამოქვეყნებულ ქაიხოსრო გელოვანის წერილში, რომელიც იმავდროულად რედაქციის პოზიციასაც გამოხატავდა, ხაზგასმულია, რომ: სვანები ჩვენი მოძმე ქართველი ხალხია, მაშასადამე მათთვისაც ქართული ენის, ქართული წერა-კითხვის შესწავლა და ცოდნა ასეთივე აუცილებელი საჭიროებაა, როგორც თითოეული ქართველისათვის» (164, 255).

არაერთი საგაზეთო პუბლიკაცია გვაუწყებს სვანეთის მოსახლეობის დიდ გულისტკივილს გამოწვეულს საერო და სამრევლო სასწავლებლებიდან ქართული ენის გამოდევნით. შექმნილი ვითარება - უცხო, რუსულ ენაზე სწავლება მნიშვნელოვან დაბრკოლებას უქმნიდა მოსწავლეებს მიეღოთ სათანადო განათლება (185, 7). ამიტომაც გაისმა მტკიცედ ლეჩხუმის მაზრის თავად-აზნაურთა კრებაზე დაწყებით კლასებში მშობლიურ ენაზე სწავლების მოთხოვნა (185, 79). მოსახლეობა იმასაც კარგად გრძნობდა, რომ სვანური ანბანის გამოგონებით ხელისუფლება ქართველი ერის ერთიანობას საფუძველს უთხრიდა (184, 81). ქართველი ხალხის ავისმოსურნეთა საპირისპიროდ სვანეთის მოსახლეობა ურყევ ეროვნულ პოზიციას ამჟღავნებდა და მშობლიური ენის დაცვას საკუთარი ღირსების საქმედ თვლიდა - «ყოველი სვანი თავისს დედა-ენად აღიარებს ქართულს» - ლაკონურად, მაგრამ მტკიცედ გადმოგვცემს სვანების განწყობილებას ლ. დაგდაშდან გულან სვანი («ივერია») (185, 7). არსებული ვითარების გათვალისწინებით საინტერესოდ მიგვაჩნია ჟურნალ «კვალის» კორესპონდენტის წინადადება - წარსულის გამოცდილების გაზიარებით ეკლესია-მონასტრებთან გახსნილიყო ელემენტარული სასწავლებლები, სადაც სწავლება მშობლიურ ენაზე წარიმართებოდა (კორესპონდენციაში ნაჩვენებია ასეთი კერების საჭიროება სვანეთისათვის) (95, 17, 3). უფრო ადრე აქ ელემენტარული -

სასოფლო სკოლების გახსნის მიზანშეწონილობაზე ყურადღებას გაზ. «დროების» რედაქციაც ამახვილებდა (156, 21). ამავე მოთხოვნით გამოდიოდა ლ. დადვანი (158, 98) და სვანეთის სხვა წარმომადგენლები. უდაოდ სწორია «გადაღმელი სვანი», როდესაც რუსეთის საგანმანათლებლო პოლიტიკის უკიდურესად რეაქციულობაზე საუბრობს, და სამაგალითოდ მოჰყავს მრავალი შემთხვევა, როდესაც ცოდნისა და ზნეობის მაგიერ, არსებული სისტემა საზოგადოებაში უარყოფითი თვისებების დამკვიდრებას უწყობდა ხელს (198, № 10).

ცარიზმმა დასახული მიზნის მისაღწევად საქმეში სამღვდელოებაც ჩართო. საეგზარქოსო ინტენსიურად შეუდგა სასულიერო ლიტერატურის სვანურად თარგმნას. მაგრამ, «სასურველი» შედეგი არც ამ ღონისძიებას მოჰყოლია - «სვანებმა ღვთისმოსავი «განმანათლებლები» თავისი წიგნებიანად დაიფრინეს და მათაც სამეგრელოში გადაინაცვლეს» (30, 31).

რუსიფიკატორები ცდილობდნენ «პედაგოგიური მოსაზრებით» დაესაბუთებინათ სამეგრელოს, აფხაზეთისა და სვანეთის მცხოვრებთათვის რუსულის ადგილობრივი ენების დახმარებით დაუფლების მიზანშეწონილობა, ხოლო ქართული მათთვის ზედმეტ და საქმის გამართულებელ საფეხურად გამოეცხადებინათ. ამ პედაგოგიური საფარის მიღმა იმალებოდა მეფის მთავრობის მისწრაფება გაეთიშა ქართველი ხალხი, აღმოეფხვრა ქართული ენა, დაეკნინებინა ეროვნული ეკლესია და გზა გაეკაფა რუსიფიკაციისათვის. ამ მიზნით, 1888-1889 წლებში შეიქმნა მეგრულ-აფხაზურ და სვანურ ენებზე სამრევლო სკოლებისათვის დაწყებითი კლასების სახელმძღვანელოები, რომლებიც, ძირითადად, ლოცვათა კრებულს წარმოადგენდა (41,77).

ქართული ენის დევნა განსაკუთრებული სიმძაფრით სამეგრელოში გამოვლინდა. ხელისუფლება ცდილობდა კუთხური სეპარატიზმის გაღრმავების პოლიტიკა კონკრეტულ დასაბუთებათა მეშვეობით შეენიღბა. მისი იდეოლოგები ამტკიცებდნენ, თითქოს: «მეგრელმა ბავშვებმა არ იცოდნენ ქართული ენა და რომ მეგრულ ენას უნდა გაეწია მათთვის რუსული ენის სწავლებაში დამხმარე როლი» (21, 139). «თავისთავად შეცდომაა ისიც, - აღნიშნავს დეკანოზი დ. ღამბაშიძე, - როდესაც მეგრულს ქართულისაგან განსხვავებულ ენობრივ ჯგუფად თვლიან. და ეს მარტო უცოდინარობით როდი მოსდის მავანს, არამედ სრულიად შეგნებულად, წინასწარგანზრახულად ხდებოდა ქართველთა ერთიანობის დარღვევა» (93,11,3).

სვანეთში განცდილი მარცხის შემდეგ ხელისუფლებამ მნიშვნელოვანი ადგილი დაუთმო მეგრული დამწერლობის შექმნა-პოპულარიზაციას.

ალექსი გრენი პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლეთ-მცოდნეობის ფაკულტეტის თანამშრომელი იყო და საკმაოდ კარგად ფლობდა ქართველურ ენებს: მან, «ენერგიულად მოჰკიდა ხელი ქართული ენის საზიანო საქმეს და ერთი თვის განმავლობაში «მეგრული ანბანიც» შეაკოწიწა» (5,197). მას მეტოქე გამოუჩნდა ზუგდიდის საქალაქო სასწავლებლის პედაგოგის თადა ამორდიას სახით, რომელმაც შეადგინა მეგრული ანბანი - «დედა ნინა» (5,197). გრენის ანბანი რუსული ასოებისაგან შედგებოდა. ამორდიას ანბანიც, ძირითადად, რუსულ შრიფტზე იყო აგებული, თუმცა მასში რამდენიმე ქართული ასოც ერია. უპირატესობა მაინც გრენის ანბანს მიენიჭა, რადგან ის სავსებით გამორიცხავდა ქართული დამწერლობითი ნიშნების გამოყენებას. ხელისუფლების ეს ჩანაფიქრიც ფუჭი აღმოჩნდა.

სისტემატიური და გადამჭრელი ზომების მიღება სამეგრელოს სკოლებიდან ქართული ენის განდევნის, ლოცვებისა და საღმრთო წერილის თარგმნის, მეგრული ანბანისა და შესაბამისი სახელმძღვანელოების შედგენისათვის XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან დაიწყო. ამ ანტიქართულ კამპანიას სათავეში ედგა იანოვსკი.

ხელისუფლების საგანმანათლებლო პოლიტიკის არსი კარგად იკითხება იანოვსკის თანამოაზრის, ქუთაისის გუბერნიის სახალხო სკოლების დირექტორის ლევიტსკის მორიგ ცირკულარში (1885 წ. 11 იანვარი):

«1. თანახმად 1881 წლის 13 იანვარს დამტკიცებული გეგმისა პირველდაწყებით სკოლებში სწავლა მშობლიურ ენაზე უნდა იწყებოდეს;

2. სამეგრელოს სკოლებში სწავლა წარმოებს «მეგრელებისათვის სრულიად გაუგებარ» ქართულ ენაზე.

3. რუსული ენა ისწავლება ქართულის და არა მეგრულის დახმარებით.

4. ამრიგად, მეგრელ ბავშვებს ორი ახალი ენის შესწავლა უხდებათ - რუსულის და ქართულის, ამიტომ რუსული ენის შესწავლას შეფერხება ემჩნევა.

5. «ამ წესის გამო, ვნება ადგება მთელს სასწავლო პროცესს»;

6. რუსული სიტყვები ქართულის საშუალებით უაზროდ და უნაყოფოდ ისწავლება.

7. საგანმანათლებლო პროცესის ცუდი ორგანიზების გამო შეიმჩნევა მეგრელი მოსახლეობის საერთო ჩამორჩენა.

8. «რუსული ენა უნდა ისწავლებოდეს მეგრულის საფუძველზე».

9. რადგან მეგრულ ენაზე დამწერლობა არ არსებობს, მეგრული სიტყვები გამოიხატოს რუსული ანბანით.

10. საჭირო ლოცვანი და საღმრთო ისტორია შეიძლება შესწავლილ იქნას რუსულ ენაზე, დედაენაზე (მეგრულზე) თარგმნით და ახსნით» (162, 59).

საინტერესოა, თუ როგორი რეაქცია მოჰყვა თვითმპყრობელობის მიერ გატარებულ «საგანმანათლებლო» ღონისძიებებს თვით სამეგრელოში. ამაზე კარგად მეტყველებს იმდროინდელ პერიოდულ გამოცემებში გამოთქმული გულისტკივილი «მეგრული ანბანის» შემოღებასა და ქართული ენის განდევნასთან დაკავშირებით.

აღსანიშნავია, რომ საპროტესტო განწყობილება უპირველესად სწორედ სამეგრელოს სკოლების მასწავლებელთა მხრიდან მომდინარეობდა, რომელთაც სასტიკი ზომებით უსწორდებოდა ხელისუფლება. სამწუხაროდ, მმართველობის ანტიხალხურ რეჟიმს ერთგულ სამსახურს ზოგიერთი გადაგვარებული ქართველი პედაგოგიც უწევდა - «თუმცა უკანასკნელთ სულით და გულით სურთ და მზათ არიან იტვირთონ შრომა და ქართული ასწავლონ ყმაწვილთ» (189, 30,3).

ასეთი შემზღვეველი გარემო პედაგოგებს აიძულებდათ მშობლიური ენა ფარულად გადაეცათ აღსაზრდელთათვის, რასაც მმართველობა სასწავლო გეგმის დანაშაულებრივ დარღვევად თვლიდა და ურჩი მასწავლებლების დასჯას მოითხოვდა.

სწორედ ამის შესახებ საუბრობს ლევიტსკი: «ინსპექტორმა პერეგოზნიკოვმა მაცნობა, რომ ტყემალაძე ფარულად ასწავლის ქართულ ენასო... ქვათანის სკოლის მასწავლებელმა ტყემალაძემ - მოთხოვა ნება მიმეცა მისთვის ესწავლებინა სკოლაში ქართული ენა. მაგრამ მე უარი განვუცხადე ამ მოთხოვნაზე» (48,114). ურჩი

მასწავლებლების წინააღმდეგ დირექცია რეპრესიებს მიმართავდა: ანთავისუფლებდა მათ სამსახურიდან და საარსებო წყაროს გარეშე ტოვებდა. ასეთი მკაცრი ზომების მიუხედავად, პროგრესულად მოაზროვნე პედაგოგთა საუკეთესო ნაწილი თავდადებით ებრძოდა პედაგოგიური საფართო შენიღბულ «საგანმანათლებლო» პოლიტიკას.

იანოვსკის მიერ 1881 წელს შემუშავებულმა პროგრამამ ვერ მოახერხა თავისი მიზნების განხორციელება, მაგრამ ქართული ენა სამეგრელო-აფხაზეთისა და სვანეთის სკოლებში უკიდურესად შეიზღუდა, რამაც მოსწავლეთა რიცხვის შემცირება გამოიწვია - «...ყველამ იცის, რომ სამეგრელოს სკოლებში ქართულის ენის სწავლება აკრძალულია მთავრობის განკარგულებით. იქ რუსულს ენას ასწავლიან მეგრულის ენის შემწეობით. ზემოხსენებულს სოფლებში, რაკი სენაკის მაზრაზეა მიწერილები, აღკრძალულია ქართულის ენის სწავლება, თუმცა აქ მეგრული ენა სრულიად არ იცინა. მარნის სამამასახლისომ დიდი ხანია თხოვნა მიართვა სწავლა-განათლების მზრუნველს შესახებ ქართულის ენის სწავლების ნება დართვისა, მაგრამ ჯერ არაფერი განკარგულება არ მიუღიათ» (174, 171).

ქართული ენის აღკვეთას სწავლების ხარისხის მკვეთრი დაცემა მოჰყვა - მოსწავლეები იძულებულნი ხდებოდნენ გაუცნობიერებლად დაეუბნებინათ რუსულ ენაზე მოცემული მასალა - ასეთი ვითარება საერთო დამახასიათებელი ყოფილა სამურზაყანოს სკოლებისათვის (189, № 30,2).

ქართულის მაგივრად მეგრული ენის დამკვიდრების ცდები უნაყოფო იყო და ქართველი საზოგადოების დიდ აღშფოთებასაც იწვევდა. სამეგრელოს სკოლების პედაგოგები დასაბუთებულად მსჯელობდნენ ამ ანტიპედაგოგიური მოთხოვნის მავნე შედეგებზე - გართულდა სწავლება, მოზარდები ტოვებდნენ საერო სასწავლებლებს:

«ქ. ფოთში მომხდარ მასწავლებელთა კრებაზედ აშკარად დამტკიცდა, რომ მეგრულის ენის შემოღებამ უფრო გაუძნელა მოწაფეთ რუსულის ენის შესწავლა და ამ მიზეზისა გამო ბევრმა მოწაფემ საერო სკოლას თავი დაანებეს და სამრევლო სკოლებში გადავიდნენ, საცა რუსულს ენას ქართულის შემწეობით ასწავლიდნენ...» (176, № 196).

სამეგრელოს რიგ სკოლებში დაჩქარებულად მკვიდრდებოდა მეგრული ენა. ასე მოხდა ფოთშიც: «აქაურს ოთხ-კლასიანს სამოქალაქო სასწავლებელში მეგრული ენა შემოიღეს და მეგრულს ენაზე დააწყებინეს ბავშვებს სწავლება საგნებისა. ქართულს ენას ამ სკოლაში აღარ ასწავლიან». (174, №20).

«ივერიის» მომდევნო ნომრიდან კი ვგებულობთ, რომ ფოთის აღნიშნული სკოლის მოსწავლეთა დიდი ნაწილი გურია-იმერეთიდან იყო ჩამოსული და მათ მეგრული არც იცოდნენ (178, №28).

იქ, სადაც პედაგოგთა ძალისხმევით მშობლიურ ენაზე მიმდინარეობდა სწავლება შედეგი სულ სხვანაირი იყო. მარტვილის სასწავლებლის აღსაზრდელები კარგად ფლობდნენ მასალას ქართულ და რუსულ ენებზე. როგორც «ივერიის» ერთ-ერთ წერილშია ნათქვამი აქაურები მეგრულს საოჯახო ენად გამოიყენებდნენ, ხოლო საეკლესიო და საერო ლიტერატურას ქართულად სწავლობდნენ (177, №114).

ქართელი საზოგადოების, სამღვდელოებისა და პედაგოგების შეუპოვარმა ბრძოლამ მშობლიური ენისათვის, გარკვეული შედეგი გამოიღო. თვითმპყრობელობა, მოსახლეობაში საპროტესტო განწყობილების მკვეთრად გაზრდის შიშით, იძულებული იყო გარკვეულ დათმობაზე წასულიყო და სამეგრელოს სკოლებისათვის ქართული დამხმარე ენის სტატუსით დაეტოვებინა საღვთო სჯულისა და ლოცვების სწავლებისას. რადგან მეგრულად ნათარგმნი საღვთო წერილი უხარისხო იყო, ხოლო რუსულ ენაზე გაზეპირებული

ლოცვები ბავშვს სარწმუნოებრივ განათლებას ვერ მისცემდა და ახალგაზრდობას რელიგიური აღზრდის გარეშე დატოვებდა.

ამრიგად, ქართველი ერის თვითმყოფადობისადმი მტრული პოლიტიკის გატარებით რუსული მმართველობა საქართველოს სასწავლო დაწესებულებების უპირველეს დანიშნულებად რუსიფიკაციისათვის ხელშემწყობი იდეურ-პრაქტიკული გარემოს შექმნას თვლიდა. ცარიზმის რეაქციული საგანმანათლებლო პოლიტიკის მიზანი იყო ახალგაზრდობაში თვითმპყრობელური რეჟიმისადმი ერთგულების დანერგვა, რითაც ქართველი ხალხის განმათავისუფლებელ ბრძოლას ფრთები უნდა შეჰკვეცოდა. ხელისუფლება ცდილობდა სკოლა ქართველი ხალხის ეროვნული ერთიანობის წინააღმდეგაც მიემართა. ამ ანტიეროვნული გეგმის განხორციელებას ისახავდა მიზნად მეგრულ-სვანური ანბანის შექმნისა და იქაური სკოლებიდან ქართული ენის გამოძევების განზრახვა.

საერთო ჯამში, ქართული ენის სისტემატურმა და მიზანდასახულმა დევნამ, შესამჩნევად დასწია ქართველთა განათლების დონე, რამაც შეაფერხა სწავლა-განათლების გავრცელება საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში. მიუხედავად ამისა, ქართველი ხალხის მედგარმა წინააღმდეგობამ თვითმპყრობელობის რუსიფიკატორული პოლიტიკის გატარებას, მშობლიური ენის ამოძირკვის ბარბაროსული ჩანაფიქრის განხორციელებას, მნიშვნელოვნად შეუშალა ხელი.

§ 2. თვითმპყრობელური რუსეთის ბრძოლა ქართული საეკლესიო ენის წინააღმდეგ

ქართული სახელმწიფოს ფორმირებისა და განვითარების რთულ პროცესში უდაოა მართლმადიდებლური ეკლესიის როლი. მასვე

უდიდესი ისტორიული გამოცდილება აქვს ქართველი ხალხის განმათავისუფლებელი ბრძოლებისა და საზოგადოების ეროვნული სულისკვეთებით განმსჭვალვის საქმეში.

რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობის შემდეგ ეკლესია ამ ძირეული ეროვნული ფუნქციების დაკარგვის რეალური საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა. თვითმპყრობელობისათვის ნათელი იყო, რომ თავისი პოლიტიკური და ეკონომიკური პოზიციების განმტკიცებას ვერ მოახერხებდა ეკლესიის რეორგანიზაციის გარეშე, რადგან ქართული ეკლესია ვერც თავის სტრუქტურითა და ვერც სასულიერო პირთა შემადგენლობით ცარიზმს სათანადო სამსახურს ვერ გაუწევდა. სწორედ ამიტომ საქართველოს დაპყრობისთანავე, თვითმპყრობელობა შეუდგა საეკლესიო რეფორმის გატარებას – რუსულ ყაიდაზე მის მოსაწყობად. ხელისუფლების შესაბამისი პოზიცია იკვეთება, ჯერ კიდევ, მთავარმართებელ ციციანოვის მოთხოვნაში (1803 წ.), რომლითაც გენერალი კათალიკოს ანტონ მეორეს მოუწოდებდა ეპარქიების შემცირებისა და რიგ მაღალ სასულიერო იერარქთა დათხოვნისაკენ. საქართველოში ცარიზმის საეკლესიო პოლიტიკის დაგვირგვინებად იქცა 1811 წელს ავტოკეფალიის გაუქმება და 1815 წელს «საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორის» შექმნა.

საქართველოს საგზარქოსოს მიერ გატარებული საეკლესიო პოლიტიკა, პირველ რიგში, ცარიზმის რუსიფიკატორული კურსის გაძლიერებას ემსახურებოდა. ამ მიზნის მისაღწევად ხელისუფლება და მისი მორჩილი წმინდა სინოდი ეგზარქოსებად ქართველი ერისა და მისი მრავალსაუკუნოვანი კულტურისადმი მტრულად განწყობილ პირებს ამწესებდა.

ამ მტრული ძალისხმევის შედეგად არაერთი ეკლესია-მონასტერი გაუქმდა, დაიხურა სასულიერო და საერო სასწავლებლები,

რომლებშიც იმდროის მოწინავე პედაგოგიური ტრადიციების შესაბამისად მიმდინარეობდა საგანმანათლებლო პროცესი. ხელისუფლება ადგილობრივი სამღვდელმთავრო კათედრების მოშლის პარალელურად, არც ქართველი ხალხისათვის ტრადიციული ღვთისმსახურებისა და საეკლესიო სიწმინდეთა (ფრესკები, ხატები, რიტუალური დანიშნულების საეკლესიო ნივთები) ხელაღებით შეურაცხყოფას ერიდებოდა, რომ არაფერი ვთქვათ ქართული ენის ამოსაძირკვად გამიზნულ ღონისძიებებზე.

თვითმპყრობელობის ერთგულებით გამორჩეულ ეგზარქოსთა საქმიანობის დედააზრი მთელი სიცხადით იკითხება შავრაზმელი მღვდელის იოანე ვოსტორგოვის პროგრამული ხასიათის მქონე გამნათქვამში – «საქართველოს ეგზარქოსს, უპირველეს ყოვლისა, უნდა ახსოვდეს, რომ ის ვალდებულია მთელი თავის ენერჯია მოახმაროს ქართველთა გარუსების საქმეს რელიგიურ საფუძველზე» (49, 20). რუსეთის იმპერიისათვის ეს უაღრესად მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ამოცანა ეგზარქოსს უნდა განეხორციელებინა აკრძალვის, ჩახშობისა და აღკვეთის უხეში საშუალებებით, სახელმწიფო ორგანოებთან კავშირში და, რა თქმა უნდა, მათი შეხედულებებისამებრ.

თვითმპყრობელობის მჩაგვრელურმა კურსმა, რაც საბოლოო ჯამში, ქართველი ხალხის ასიმილაციას გულისხმობდა, ყველაზე მკაფიოდ, სახელმწიფო, საეკლესიო და საგანმანათლებლო უწყებებიდან მშობლიური ენის განდევნის დამკვიდრებულ პრაქტიკაში იჩინა თავი. ეკლესია-მონასტრებში ღვთისმსახურების უცხო (რუსულ) ენაზე წარმოებამ, სასულიერო იერარქიის ტრადიციული აპარატის მოშლამ, ბუნებრივია, ნეგატიურად იმოქმედა ეკლესიის ავტორიტეტზე –

მესუსტდა სარწმუნოების გავლენა მასაზე, მორწმუნეთა ნაწილი ჩამოშორდა მას.

თვითმცრობელობის პოლიტიკით გამოწვეული ქართველი ერის სარწმუნოებრივ – ზნეობრივი შევიწროება აღუნიშნავი არ დარჩენილა იმდროინდელ პერიოდულ გამოცემებში, რომლებიც ცენზურის უმტკიცესი მეთვალყურეობის პირობებშიც, სერიოზული რისკის ფასად, ახერხებდა ცარიზმის ანტიეროვნული პოლიტიკის სააშკარაოზე გამოტანას. აღნიშნული კი ქართველი საზოგადოების უკურეაქციას იწვევდა, რადგან ღვთისმსახურების რუსულ ენაზე ძალდატანებით წარმოების მძიმე შედეგები მოჰყვა – ხალხი თანდათანობით დასცილდა ეკლესიას – თვით საეპარქიო ტაძრებიც საეკლესიო დღესასწაულებს მრევლის გარეშე ხვდებოდნენ (179, №207); საქართველოს ეგზარქოსს ევსევსს იმერეთის ეპარქიის დათვალიერებისას, ფაქტიურად, დაცარიელებულ ეკლესიებში უხდებოდა საზეიმო წირვა-ლოცვის გამართვა (50, 6); მოგვიანებით, ამავე პრობლემაზე ამახვილებდა ყურადღებას ეგზარქოსი ვლადიმირც 90-იან წლებში (50, 6) – «ხალხი აღარ დაიარება ეკლესიებში წირვა-ლოცვის მოსასმენად, გაუგრილდა მას გული ეკლესიებში სიარულზედ; ვიღას ნახავთ ბატონო ეკლესიებში კვირა-უქმ დღეებში?» (89, №18,) – მსგავსი პუბლიკაციებით აღსავსეა XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული პრესა.

საეკლესიო ხელისუფლებისადმი კრიტიკულმა წერილებმა საეგზარქოსოს შემფოთება გამოიწვია. ცენზურისადმი მიმართვაში ვკითხულობთ, რომ გაზეთებში: «დროება», «ივერია», «კავკაზი»... და სხვ. გამოქვეყნებული პუბლიკაციები გამიზნულად ახდენდნენ უმაღლეს სამღვდლო პირთა დისკრედიტაციას; ხელისუფლებისათვის შემამფოთებელი იყო ე. წ. «ცილისმწამებლური» ხასიათის წერილების

ეროვნული მიმართულება (209, 1).

ასეთი არასასურველი პრეცედენტის გამოსარიცხად საეგზარქოსო მზადყოფნას გამოთქვამდა მჭიდროდ ეთანამშრომლა ცენზურასთან. მეტი სიფრთხილისათვის იგი შესაბამისი შინაარსის წერილების გამოქვეყნების უფლებას, ამიერიდან სასულიერო უწყების დადებითი დასკვნების საფუძველზე გასცემდა (209, 3).

ქართველი სამღვდელოების სამართლიან შემოფოთებას იწვევდა საზოგადოებაში ფეხმოკიდებული სარწმუნოებრივი ინდიფერენტიზმი*, რომლის აღმოფხვრასაც «კარგად გაწყობილ საეკლესიო გალობას და საეკლესიო წიგნების კარგად და გაგებით კითხვას» უკავშირებდნენ (89, №18, №). სიტყვა «კარგად»-ში ქართველი სამღვდელოება ეროვნულ ელემენტს მოიაზრებდა, რომლის დასტურიც არის ქართველი ხალხის ეროვნული ღვთისმსახურებისადმი დიდი იტერესი – იმ ეკლესიებში, სადაც წირვა ლოცვა ქართულად ტარდებოდა ხალხი შესაშურ სარწმუნოებრივ გულმოდგინებას ამჟღავნებდა (179, №25) (181, 132).

როგორც ზემოაღნიშნულიდან ჩანს, ქართველი ხალხი ვერ ეგუებოდა სარწმუნოებრივ-საღვთისმსახურებო ტრადიციების უხეშ ხელყოფას და ადეკვატურად რეაგირებდა გაბატონებული რეჟიმის წინააღმდეგ. განსაკუთრებული სიმძაფრით კი, საზოგადოება, ეკლესიებიდან ქართული ენის აღკვეთას განიცდიდა – «რომ წავიდე (ეკლესიაში – თ. ფ.) რა ვაკეთო? იქ არა მესმის რაო» (189, 118,2) – ჟურნალ «კვალში» დაბეჭდილ კორესპონდენციაში გამოთქმული გულისტკივილი საერთო იყო საქართველოს ყოველი კუთხის მცხოვრებთათვის.

* ქართველი ხალხის ეკლესიისა და რწმენისადმი ერთგვარი გაუცხოების ერთ-ერთი მიზეზი იყო ეროვნული ეკლესიის დეგრადირების პროცესი, ღვთისმსახურებიდან მშობლიური ენის გამოძევება, და არა, ზოგადად სარწმუნოებისადმი გულგრილი დამოკიდებულება, როგორც ამას სასულიერო ხელისუფლება აცხადებდა.

ცარიზმის საეკლესიო პოლიტიკის უკიდურესი დამძიმების ნიმუში იყო გაზ. «კავკაზში» გამოქვეყნებული ცირკულარი (1897წ. 1 თებერვალი): «...იმ ეკლესიებს, რომლებსაც მოეპოვებათ საღვთისმსახურო წიგნები სლავიანურ ენაზე, ან მრევლი ფლობს რუსულ ენას, ღვთისმსახურება შესრულდეს საეკლესიო-სლავიანურ ენაზე» (200, №253). აღნიშნულისადმი ქართველი ხალხის მწვავე რეაქციამ გაზ. «კავკაზის» რედაქციას, მთავრობასთან შუამდგომლობისაკენ უბიძგა და მმართველობას შემდეგი კომპრომისი შესთავაზა; იქ, სადაც ქართველი მრევლი მრავალრიცხოვანია წირვა მშობლიურ ენაზე უნდა ჩატარებულიყო, ხოლო მათი სიმცირის პირობებში მღვდელმსახურება რუსულ-სლავიანურად უნდა წარმართულიყო (200 №253). ამრიგად, საკითხი უნდა გადაჭრილიყო ეთნიკური კუთვნილების სტატისტიკის მიხედვით. მით უფრო, რომ სახარება ღვთისმსახურებაში უშვებს ნებისმიერი ენის გამოყენების უფლებას და ამ სახის შეზღუდვები ვერასოდეს წაადგებოდა ეკლესიის ავტორიტეტის გაზრდისა და რწმენის განმტკიცების საქმეს. ამავე საკითხის სწორ გააზრებას ვხვდებით ჟურნალ «კვალის» პუბლიკაციაში (189, №18, 1-2), სადაც აღნიშნულია, რომ ქრისტიანული საღვთისმსახურო ტრადიციები თავიდანვე ნაციონალურ საფუძველზე ყალიბდებოდა და მოცემული მრავალფეროვნება პოზიტიურად მოქმედებდა რწმენის სიმტკიცეზე იმით, რომ ეროვნულ-კულტურულ გარემოსთან სარწმუნოებრივი პრინციპების შერწყმას უწყობდა ხელს.

რუსულ-სლავიანური გალობა უცხო იყო ქართველი საზოგადოებისათვის არა მარტო ლექსიკით, არამედ თავისი მელოდიურობითაც – «ქართულ წირვა-ლოცვას მხოლოდ ქართული გალობა აქვს შესისხლხორცებული, მხოლოდ ასეთი წირვა-ლოცვა და

გალობა მოჰგვრის გაციებულ გულს სასოებას და სხვა კი ვერა» (187, 326, 7-8). ქართული საეკლესიო გალობის დაცემას კი, ჟურნალის რედაქცია, გარდა ოფიციალური ამკრძალველი კურსისა, ქართული ენის დევნა-შევიწროებასა და, ზოგადად, ქართული კულტურული და ლიტერატურული ტრადიციების გაუცხოებასაც უკავშირებდა (187, №26, 7-8).

ქართულ საეკლესიო გალობას უძველესი ისტორიული ტრადიცია აქვს. საქართველოს ეგზარქოსთა წაქეზებით უწმინდესმა სინოდმა სასულიერო სასწავლებელში ჯერ შეამცირა მისთვის განკუთვნილი გაკვეთილები, ხოლო შემდეგ რუსული გალობის შესწავლით ჩაანაცვლა. რუსულის უცოდინარობის გამო, აღსაზრდელთ ქართულ ენაზე რუსული ნოტებით ასწავლიდნენ გალობას. ასეთი პრაქტიკით მახინჯდებოდა და საერთოდ ისპობოდა ქართული საეკლესიო ბგერები, დაუნდობლად იდევნებოდა მშობლიური ენა, ეკლესია კარგავდა ეროვნულ ხასიათს (32, 191). არადა, დეკანოზ დ. ღამბაშიძის განმარტებით, ქართულ გალობას განსაკუთრებული სიფრთხილითა და სიყვარულით ეპყრობოდა ხალხი, მონდომებით სწავლობდა მას და კარგი შესრულებით თავმომწონებოდა კიდევ: «იყო დრო, როდესაც საქართველოში დიდი ყურადღება ჰქონდა მიქცეული საეკლესიო გალობაზე მღვდელსაც და ერსაც. დიდსა და პატარას, თავადსა და გლეხს საქებრად მიაჩნდათ საეკლესიო გალობის ცოდნა, მაგრამ დღეს ჩვენმა ქართველებმა ამ საგნის შესახებ იცვალეს ფერი» (89, №18,1). და ეს, არც იყო მოულოდნელი – სახალხო სკოლებში საეკლესიო გალობისათვის განკუთვნილი საათები, რუსული სამხედრო მარშების გაუაზრებელ დაზუთხვას ეთმობოდა (159, №207).

ქართული გალობის დახვეწილობა და მრავალხმიანობა, მსმენელზე მისი გამაკეთილშობილებელი გავლენის მნიშვნელობა კარგად ესმოდა

ქართველ სამღვდელოებს და ყოველი ღონისძიებით, ხელისუფლების აშკარა წინააღმდეგობის მიუხედავად, ცდილობდა ღვთისმსახურების მშობლიურ ენაზე ჩატარებას. ასეთ შემთხვევაში ეკლესიები აღარ განიცდიდა მორწმუნეთა ნაკლებობას, ქართულ წირვა-ლოცვასა და გალობას მონატრებული საზოგადოება, როდესაც მისი მოსმენის საშუალება ეძლეოდა, გულმოდგინედ მონაწილეობდა საღვთისმსახურო პროცესში – «1893 წლის 10 ივნისს მთაწმინდის მამა დავითის ეკლესიაში ჩატარებულ იქნა წირვა-ლოცვა და გალობა ქართულ ენაზე» (187, №26,7-8) – რასაც ქართველი საზოგადოების ფართო წარმომადგენლობა დასწრებია.

XIX საუკუნეში ქართულ ღვთისმსახურებას და გალობას განადგურების საფრთხე დაემუქრა: «მეტყველება დაეცა, წიგნები გვიობდება და ახლანდელი ქართული გალობაც რიღასიც აჩრდილს წარმოადგენს» (187, №26, 7-8). საუკუნეების მანძილზე შესისხლხორცებული და გათავისებული ქართული წირვა-ლოცვა, დღესაც ისევე სასურველია ხალხისათვის, როგორც, ძველად, თითოეული მამულიშვილის სურვილია: «მშობლიური მეტყველება – გალობა უმაღლეს ხარისხამდე ასულიყვეს და ერს წინამძღვრად გაჰხდომოდეს, თორემ სარწმუნოებრივთა გრძნობათა დამახინჯება ერის გადაგვარებას ნიშნავს» (187, №26, 7-8).

უკიდურესად შეზღუდული შეხედულებების მიუხედავად პერიოდული გამოცემები მაინც ახერხებენ ჩვენში შექმნილი საგანგაშო მდგომარეობის ასახვას, ქართული ეკლესიის განადგურების პროცესისადმი საკუთარი უარყოფითი დამოკიდებულების დაფიქსირებას.

აღნიშნული პრობლემატიკისადმი არაერთგვაროვანია რუსულ-ენოვანი პუბლიცისტიკის მიდგომა. მღვდელმსახურებისას ქართულად

წირვა-ლოცვის უგულველყოფის ფაქტებზე საუბარია რუსულ გაზეთში «სოვრემენნიხ იზვესტიახ» გამოქვეყნებულ კორესპონდენციაში. ავტორი გულახდილად საუბრობს ასეთი პრაქტიკის ავბედით შედეგზე – ხალხსა და ეკლესიას შორის კავშირის გაწყვეტაზე. სტატიაში ასევე გამომზეურებულია სასწავლო დაწესებულებებიდან ქართული ენის დევნის ფაქტები: «არც ერთი სემინარიის კურსის საგანს არ ასწავლიან ქართულს ენაზე: ქართული ენისათვის არ არის საკუთარი კათედრა. ქართული ენის ლიტერატურის სწავლება, როგორც სასულიეროსი, აგრეთვე სახორციელოსი სრულდება რუსულ ენაზე» (178, №17).

განსხვავებულია ჟურნალ «ცერკოვნო ობშესტვენნი ვესტნიკი»-ის, პუბლიცისტის პოზიცია. იგი «ნოვოე ობოზრენიე»-ში გამოქვეყნებული ვინმე ბ. სოსლანის თვალსაზრისზე დაყრდნობით დასაბამითგან ქართველთა მცირედმორწმუნეობაზე აკეთებს აქცენტს და ამით ცდილობს ახსნას საზოგადოების სარწმუნოებრივი გულგრილობა (86, №15, 10). როგორც ვხედავთ, პუბლიკაციაში ტენდენციურადაა გაშუქებული ქართული ეკლესიის თანამედროვე ვითარება: ამასთან, იგი შეიცავს ჩვენი წარსულის დამამცირებელ მსჯელობას – ავტორი გვარწმუნებს, რომ გაუნათლებელ მდგომარეობაში მყოფმა ქართველობამ ვერ შეითვისა ქრისტეს მოძღვრება, ვერ ჩასწვდა მის არსს და, რომ, თითქოს, ქრისტიანობას ჩვენი ისტორიული ყოფისათვის მნიშვნელოვანი კვალი არც კი დაუჩენია...

ცარიზმის მორიგ მიზანს შეადგენდა სამეგრელოში, აფხაზეთსა და სვანეთში მღვდელმსახურების ადგილობრივ ენებზე წარმოება. გაჩნდნენ ისეთი «წმინდა მამებიც», რომლებმაც იკისრეს მეგრულად საღვთო წიგნების თარგმნა, მაგრამ თარგმანი ღვთისმსახურებისათვის შეუფერებელი გამოდგა. ამის შესახებ ჟურნალ «მწყემსში» ვკითხულობთ, რომ «ზოგიერთმა ვაჟ-ბატონმა განიზრახეს თავის

გამოჩენა და შეუდგნენ ქართული ენიდგან მეგრულს ენაზე ლოცვების და ღვთისმსახურების გადათარგმნას. მათ კიდევ სცადეს ზოგიერთ ეკლესიებში ღვთისმსახურების შესრულება მეგრულს ენაზე. მაგრამ მლოცველები წყევა-კრულვით სტოვებდნენ ტაძრებს, გარბოდნენ ეკლესიებიდგან და ლანძვრა-გინებით იხსენიებდნენ მეგრულს ენაზე ლოცვების და ღვთისმსახურების მთარგმნელთ» (93, №22, 3).

თვითმპყრობელობა საქმის გაადვილების მიზნით უკვე გამოზადებულ სლავურ საეკლესიო ენაზე შესრულებულ წიგნებს სთავაზობდა სამეგრელო- სვანეთის და აფხაზეთის მცხოვრებთ. ამრიგად, ამ კუთხეებში ქართული ეკლესია უნდა მოსპობილიყო და გაბატონებულიყო რუსული ეკლესია (176, №196) (91, №20, 2).

ქართველი სამღვდელოება იმთავითვე გმობდა მეგრულად წირვა-ლოცვის შემოღებას, რადგან ეს გაუმართლებელი იყო როგორც ეროვნული, ისე საეკლესიო თვალსაზრისით. გარდა ამისა, მეგრული ენა არ იძლეოდა საღვთო წერილის შინაარსის სრულფასოვნად გადმოცემის საშუალებას. ამ საბუთით 1889 წლის 18 აპრილს ახალ-სენაკში ჩატარებულ გურია-სამეგრელოს ეპარქიის სამღვდელოების კრებას ერთხმად (42 წევრით) გადაუწყვეტის შეჩერებულიყო წამოწყებული კამპანია (173, №89). სამეგრელოს ეკლესია-მონასტრებში ქართული წირვა-ლოცვის ხანგრძლივობასა და მისი შეცვლის მიზანშეწონილობაზე საუბარია წერილში «მეგრულ ენაზე ლოცვების და წირვის წესის გადათარგმნის გამო» (91, №9,1). წერილში ასევე აღნიშნულია, რომ ქართული ეკლესიის ერთობას საფრთხე სახელმწიფოს დაშლისა და კუთხური განკერძოების ისტორიულ ეპოქებშიაც არ შექმნია.

მიუხედავად ასეთი ისტორიული რეალობისა, ხელისუფლება საკუთარი ჩანაფიქრის სისრულეში მოსაყვანად ცდას არ იშურებდა.

ცარიზმის აგენტები ცდილობდნენ კუთხური სეპარატიზმის გაღვივებას, მოსახლეობის დარწმუნებას – თითქოს მეგრელი ხალხი არაქართული ეთნიკური წარმომავლობისა იყო და, რომ ქართული სახელმწიფო მეგრელთა ასიმილაციას მიმართავდა, როდესაც მათ მეგრულის მაგიერ მშობლიურ ენად ქართულს სთავაზობდა.

ისტორიული სინამდვილის ასეთი დამახინჯება ჩვენი საზოგადოების ადეკვატურ რეაქციას იწვევდა. ქართული პუბლიცისტიკა დასაბუთებულად აბათილებდა ავისმოსურნეთა უბადრუკ მოსაზრებებს და მკითხველთ რთული რეალობის შეხსენებით სიფხიზლისაკენ მოუწოდებდა: «უძველესი დროიდან მოყოლებული ვერავითარმა ისტორიულმა შევიწროებამ და უბედურებამ ვერ შესძლო ქართული ენის მოსპობა სამეგრელოში და დღეს, მეცხრამეტე საუკუნის დამლევს რა საჭიროება არის ისეთი, რომ სურთ ქართული ენა გააძეონ არა თუ მარტო სკოლებიდან, არამედ ეკლესია-მონასტრებიდან. და სურთ შემოიღონ მეგრული, რომელზედაც არ სწარმოებდა ღვთისმსახურება ეკლესიებში და არც სკოლებში ასწავლიდნენ მას» (93, №20, 2).

ქართული ენის აღკვეთის კამპანიის გაგრძელებად იქცა 1892 წლის სამეგრელოს ეპარქიის სამღვდელოების კრება, სადაც სასულიერო პირებს წინადადება მისცეს განეხილათ მეგრულად თარგმნილი ლოცვები საღმრთო სჯულის სასწავლებლად. სამღვდელოება იმდენად გააკვირვა ასეთმა წინადადებამ, რომ მათ სრულიად უყურადღებოდ დატოვეს ეს მოთხოვნა და მწარედ დააფიქრა არსებულმა რეალობამ – «მაშ, ვის სურს, რომ ღვთისმსახურება და ლოცვები, რომლებიც ძველი დროიდან სრულდება სამეგრელოში ქართულს ენაზე, დღეს შესრულებულ იქმნეს მეგრულს ენაზე? ...ამ ახალი წესწყობილების მოთავე პირები სულ რამოდენიმე კაცია...

რომლებიც თავგამოდებით ცდილობენ, რომ სამეგრელოს სახალხო სკოლებიდან სრულებით გამოაძევეონ ქართული ენის სწავლება და მის მაგიერ შემოიღონ მეგრული ენა... საჭიროდ მიაჩნიათ მეგრულს ენაზე შემოიღონ ღვთისმსახურების შესრულება» (93, №20, 2).

ნიშანდობლივია, რომ თვითმპყრობელობის მხარდამჭერად ქართველი სამღვდელოების ერთი ნაწილიც გამოდიოდა. ისინი ენერგიულად შეუდგნენ სასულიერო წიგნების მეგრულად თარგმნას და მოსახლეობაში მათ გავრცელებას – «ზოგიერთი უმეცარი და მეტიჩარა ჩვენი სასულიერო მამების წყალობით ნელ-ნელა, აშკარათ იცვლება ის ეკლესიური წესი და ჩვეულება, რომელიც ასე დიდი ხნის განმავლობაში ყოფილა დამყარებული და დაცული ჩვენს ქვეყანაში, რომელსაც ათასი წლობით შეჩვევია და შეთვისებია ჩვენი ხალხი! – არა თუ ქალაქებში სოფლებშიც კი შემოიღეს ამ ბოლოს დროს ხალხისათვის უცხო ენაზე წირვა-ლოცვა!» (189, №27,3).

აფხაზეთის საქართველოდან ჩამოცილება - გადაგვარების საკითხი ყველაზე უცილობელ და მტკივნეულ საკითხად იდგა ცარიზმის პოლიტიკაში. სასურველი მიზნების განხორციელებაში მნიშვნელოვანი დატვირთვა გააჩნდა უშუალოდ აფხაზურ ენაზე საეკლესიო ლიტერატურის თარგმნასა და წირვა-ლოცვის აფხაზურად წარმოებას. ცარიზმი მხარის რუსიფიკაციის შედარებით გამარტივებულ მოდელს იმუშავებდა – სოხუმის ეპარქიიდან ქართველი სამღვდელოების გაძევებასა და საეკლესიო მსახურების რუსულ ენაზე წარმოებას – «და არავითარ შემთხვევაში ქართულად» (53,25). თვითმპყრობელობა ამ შემთხვევაშიც ცდილობს მცირერიცხოვანი ხალხების ეროვნული ინტერესების დამცველის როლი ითამაშოს - აფხაზებს არ ესმით ქართული ლოცვა, ქართველი სამღვდელოებაც ვერ დგას სათანადო სიმაღლეზე; ნაცვლად იმისა, რომ მან ხალხის სარწმუნოებრივ-

ზნეობრივი მდგომარეობის ამალღებაზე იზრუნოს, ეკლესიას მათი გაქართველების იარაღად იყენებს... ხელისუფლება ამ არგუმენტებით ცდილობდა დაესაბუთებინა სოხუმის ეპარქიის საქართველოს საეგზარქოსოდან გამოყოფა და წმინდა სინოდისადმი მისი დაქვემდებარების აუცილებლობა. სწორედ ამგვარ სულისკვეთებას ნერგავს აფხაზ ხალხში ფ. გერშელმანი; «ჩვენ აუცილებლად ვთვლით იმ სახის გადამჭრელი ღონისძიებების გატარებას, რომელიც სოხუმის ოლქის ეკლესიას დაიცავს საქართველოს გავლენისაგან, რაც ოლქის მცხოვრებთა გაქართველებამდე მიგვიყვანს: ამისათვის საჭიროდ მიგვაჩნია, რომ სოხუმის ეპარქიას სათავეში ედგას რუსი ეპისკოპოსი და რუსული სამღვდელოება და საეკლესიო მსახურება მიმდინარეობდეს მხოლოდ რუსულ ენაზე» (53, 26).

ამრიგად, სასწავლო დაწესებულებების რუსიფიკაციის პარალელურად ხელისუფლება დაჟინებით ცდილობდა მრავალსაუკუნოვანი ქართული ეკლესიისათვის ეროვნული შინაარსის გამოცლას. ცარიზმი ქართულ ენაზე წირვა-ლოცვისა და გალობის აკრძალვით, აგრეთვე, სამეგრელო-სვანეთის ეკლესიებში ღვთისმსახურების ადგილობრივ ენებზე დანერგვით ესწრაფოდა ჩვენში ასიმილაციური პოლიტიკის დაჩქარებას, მაგრამ ეს გეგმა განმანთავისუფლებელი მოძრაობის გააქტიურებისა და ქართველი სამღვდელოების თავდადებული ბრძოლის შედეგად ვერ განხორციელდა.

თავი მეორე რუსი ინტელიგენციისა და სამღვდელოების დამოკიდებულება ქართული ენისადმი

რუსი ინტელიგენციის, მათ შორის პედაგოგების დამოკიდებულება ქართული ენის პრობლემისადმი არაერთგვაროვანი იყო. შეფასებათა სხვადასხვაობას განაპირობებდა მათი ავტორების განსხვავებული მსოფლმხედველობა – იდეურ-პოლიტიკური მრწამსი.

თვითმპყრობელური რეჟიმი და ოფიციალური იდეოლოგიის ტყვეობაში მყოფი რუსი საზოგადოების ნაწილი დაპყრობილი ხალხების რუსიფიკაციის დაჩქარების მიზნით, მათი ეროვნულ-კულტურული თავისებურებების, ლიტერატურული ენისა და ყოფის სპეციფიკურ ნიშანთა გაქრობის გარდაუვალობას ასაბუთებდა, რითაც პრინციპულად ემიჯნებოდა პროგრესულ-დემოკრატიულ იდეოლოგიას.

აგრესიული-ანტიხალხური იდეოლოგიის სამჭედლოს წარმოადგენდა ცენტრალური პერიოდული გამოცემების უმეტესი ნაწილი. მათ ფურცლებზე გამოქვეყნებული პუბლიკაციები უაღრესად წამქეზებლურ გავლენას ახდენდნენ ადგილობრივ ჩინოვნიკურ-ადმინისტრაციული, არსებითად, რუსიფიკატორული აპარატის საქმიანობაზე, იმით, რომ ერთგვარ ხელშემწყობ ფონს ქმნიდნენ მათი აგრესიული საქმიანობის მასშტაბების გაზრდისათვის; ჰქმნიდნენ ერთგვარად უარყოფით, ანტიხალხურ საზოგადოებრივ აზრს ქართველი ერის ისტორიისა და კულტურის ირგვლივ.

ცარიზმის პოლიტიკური ინტერესების სადარაჯოზე იდგა გაზეთი «ნოვოე ვრემია», რომელსაც ცნობილი რეაქციონერი სუვორინი რედაქტორობდა. გაზეთში ხშირად ქვეყნდებოდა ქართველი ხალხის ეროვნული ღირსების დამამცირებელი წერილები. მათში სასწავლო და

სასამართლო დაწესებულებებში ქართული ენის გამოყენების მოთხოვნა ფასდებოდა: «რუსეთისა და რუსი ხალხის შეგინებად და შეურაცხყოფად». გაზეთის რედაქცია ამ მოთხოვნაში პოლიტიკური ხასიათის ბოროტგანზრახულობას (სეპარატიზმს, რევოლუციონიზმს, ექსტრემიზმს) ხედავდა და ხელისუფლებას ეფექტური კონტროლების გამოყენებისაკენ მოუწოდებდა. ცინიკურია «ნოვოე ვრემიას» პუბლიცისტთა მსჯელობა ქართული ენისა და კულტურის სიღარიბის, თვით ქართველი ხალხის ისტორიული ჩამორჩენილობის შესახებ. ასეთი აბსურდული ბრალდებები, გაზეთ «დროების» რედაქციის სწორი შენიშვნით, მიმართული იყო ხელისუფლების ასიმილაციური კურსის გასამართლებლად - თითქოს მას დაპყრობილი ხალხებისთვის გამაკულტურებელი მნიშვნელობა ჰქონდა. (158, №100).

მსგავსი პოზიცია უცხო არც გაზეთ «გოლოსისათვის» იყო. მისი პუბლიცისტები საქვეყნოდ «ამტკიცებენ» ქართველი ერის უპერსპექტივობას, უსარგებლო საქმედ აცხადებდნენ ეროვნული ენების გამოყენებისათვის ბრძოლას: მიუთითებდნენ, რომ ქართველი ხალხის განათლების საქმე ადგილობრივი ენის შეზღუდულობის გამო, რუსულს, უნდა ეტვირთა (199, №170). «გოლოსის» რედაქცია რუსული ენის სასარგებლოდ სხვა არგუმენტებსაც გვთავაზობს. კერძოდ, ის საქართველოში მცხოვრები სხვადასხვა «ერების» (ანუ: იმერლების, გურულების, ქართლების...) შემაკავშირებელ საშუალებადაც უნდა ქცეულიყო (150, №45). რუსიფიკაციური პოლიტიკა პირდაპირ საფრთხეს უქმნიდა ქართველი ხალხის ეროვნულ მთლიანობას. ხელისუფლება მოწოდებული იყო დაექსაქსა, გაეცალკავებია ქართველობა, კუთხური პარტიკულარიზმისა და სეპარატიზმის გაღვივებით დაეპირისპირებინა ისინი ერთმანეთისათვის. ამ

ბოროტგანზრახულობათა გეგმაში შედიოდა კუთხური განკერძოების გასაღრმავებლად გამიზნული პროვიკაციული წერილები; ოფიციალური ანგარიშები. ასეთი შინაარსისაა ნარკვევი: «რუსის ჯარის ტომობრივი შემადგენლობა» (დაიბეჭდა კავკასიის გეოგრაფიული საზოგადოების ნაშრომთა V ტომში). მისი ავტორი, გეოგრაფ-ისტორიკოსი რიტხი თამამად საუბრობს ქართველი ხალხის უკულტურობაზე, მისი წარსულის სივაგლახეზე, ხოლო მკვლევარის მიგნებას, რომ «იმერლები განსხვავებულ ხალხს შეადგენენ, გურულები სხვას და, რომ სვანური ენა უფრო უახლოვდება ქართულს, ვინემ იმერული და ქუთაისის უეზდში სრულებით არ ცხოვრობენ ქართველებიო» - გაზეთ «დროების» რედაქციის ირონიული შენიშვნა მოჰყვა - «ამნაირი მეცნიერების ხელად არის ჩვენი ქვეყანა და იმათ უნდა გააცნონ ჩვენი მხარე ქვეყნიერებას»... (152, №138).

საერთო ჯამში, რუსული ჩინოვნიკური ინტელიგენცია მიისწრაფოდა საზოგადოებაში რუსოფილური განწყობილების გაზრდისაკენ და ეყრდნობოდა უკიდურესად რეაქციულ პოლიტიკურ კონცეფციებს. ცნობილი ქართველი პუბლიცისტი ს. მესხი თავს უყრის თვითმპყრობელობის ერთგულ იდეოლოგთა შეხედულებებს და წარმოგვიჩენს მის მტაცებლურ არსს: «... შეერთება ისტორიული კანონით უნდა მოხდეს, იმ კანონით, რომელიც ამბობს, რომ ერთ სახელმწიფო ორგანიზმში ორი ხალხის არსებობა შეუძლებელი საქმეაო. უფლების მქონე და მძლავრი ხალხის მეცადინეობა მხოლოდ იმაში უნდა მდგომარეობდეს, რომ თავის ენა გაავრცელოს იმ წვრილ ხალხებში, რომელნიც იმის ხელქვეით არიან...»(150, №45).

განსხვავებული იყო ქართველ მოაზროვნეთა პოზიცია. ისინი მრავალეროვან სახელმწიფოში სხვადასხვა ხალხის თანაარსებობის

მიღწევას სავსებით შესაძლებლად თვლიდნენ და ამ ჰუმანურ პოზიციას უცხო ქვეყნების ისტორიიდან მოტანილი მაგალითებითაც აძლიერებდნენ. «მეორე მხრივ, - აღნიშნავს იაკობი, - შეიძლება მოვიყვანოთ შვეიცარიელების მაგალითი, რომლებიც სხვა და სხვა ენაზე ლაპარაკობენ, მაგრამ ერთ ხალხს წარმოადგენენ» (14, 149-150). «...შეერთებული შტატები, შვეიცარია, - დასძენს ილია, - საცა სხვადასხვა გვარტომობის ერნი ისე სამართლიანად და მშვიდობიანად მოთავსებულნი არიან, რომ ერთობა სახელმწიფოსი არამცთუ კარგავს რასმე, არამედ მტკიცედ და ფეხმაგრად სდგას» (45,9-10).

როგორც ვხედავთ, თერგდალეულები, მრავალეროვანი ქვეყნის განვითარების საწინდარს ხალხთა შორის ნორმალური ურთიერთობის დამყარებას უკავშირებენ, რაც შესაძლებელია მხოლოდ ჭეშმარიტი დემოკრატიის პირობებში.

არარუსი ხალხებისადმი თვითმპყრობელობის შეურიგებელი პოზიცია წამქეზებლურ როლს ასრულებდა ადგილობრივი მოხელეების მიერ ანტიქართული კამპანიის გაძლიერებაში, რაც მკაფიოდ გამოიხატა კავკასიის სასწავლო ოლქის საქმიანობაში. ადგილობრივი კადრისა და მშობლიური ენის განდევნა სასწავლებლიდან, განათლების მიზნების ხელისუფლების ნების დამყოლი თაობების აღზრდის ამოცანებით შემოფარგვლა, ყოველგვარი პროგრესული აზრისათვის, დემოკრატიული სულის-კვეთებისათვის დაუნდობელი ბრძოლის გამოცხადება და სხვ. შეადგენდა ამ უწყების საქმიანობის უმთავრეს მიზანს.

ოფიციალურ საუწყებო დონეზე ამ რეაქციულ ღონისძიებათა დამკვიდრება, ძირითადად, უკავშირდებოდა უკიდურესი რეაქციონერის, კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველის, იანოვსკის ოცწლიან მოღვაწეობას. მისი საქმიანობის კრედოდ იქცა სკოლათა

გადაქცევა რუსიფიკაციის იარაღად, სასწავლო პროცესის უკიდურესი იდეოლოგოზირება – აღსაზრდელებში ეროვნული ნიჰილიზმის დამკვიდრების, ცარიზმის ერთგული მოხელეების გამოზრდის ამოცანების შესატყვისი შინაარსით: «კავკასიაში რუსული სკოლების დაარსება და ადგილობრივ მკვიდრთა მოზიდვა მასში შესასვლელად უდაოდ ამ მხარეში რუსული ცივილიზაციის განმტკიცების უმთავრეს საშუალებად უნდა ჩაითვალოს» (205, 300) – ასეთია იანოვსკის პედაგოგიური კონცეფცია.

იანოვსკი ცდილობს ქართველი ხალხის რუსიფიკაცია მისი კულტურისა და განათლების დაწინაურების ხელშემწყობ ფაქტორად, ჩვენი განვითარებისათვის ზრუნვად გამოაცხადოს და ეროვნებათა წინააღმდეგ ბრძოლა მათი შინაგანი სამყაროს კარჩაკეტილობითა და რეგრესულობით ახსნას. რუსიფიკატორული პოზიციების ზრდა კი, მისი აზრით, მტკიცედ იყო დაკავშირებული სასკოლო-საგანმანათლებლო სისტემის შესაბამის ორგანიზებასთან: «იანოვსკის მტკიცედ სწამდა, – აღნიშნავს, ტრ. ხუნდაძე, – რომ სკოლა უნდა იქნას რუსული ცივილიზაციის დამნერგავი განაპირა ქვეყნებში და ადგილობრივი რუსული კულტურის შემმუსვრელი» (48, 52), ასეთი სულისკვეთება კარგად იკითხება რეაქციის წლებში შემუშავებულ სასწავლო კანონმდებლობაში.

იმპერიული იდეოლოგიის ერთგულებით გამოირჩეოდნენ სხვა მოხელეებიც, რომელთა მოქმედების ჩვეული სტილი იყო პოლიციური ძალადობა და უკიდურესი თავაშვებულობა. ქართული ენის წინააღმდეგ მათ თავშეუკავებლობას საზღვარი არ ჰქონდა. სკოლის რევიზორები სასწავლო პროცესის ძირითად ნაკლოვანებად აღმზრდელთაგან მშობლიური ენის ცოდნას თვლიდნენ.* მათთვის

* იხ სოფ. მუხურის (სამურზაყანო) სამრევლო სკოლის რევიზორის შედეგები. (180, №17).

ტონის მიმცემი იყო ცენტრალური საიმპერიო უწყებების მოხელეთა აშკარად მტრული დამოკიდებულება ქართული ენისადმი. მაგალითად, უწმინდესი, სინოდის რევიზორი მოითხოვდა ქუთაისის სასულიერო სასწავლებელში ქართული ენისა და ლიტერატურის საგნობრივი პროგრამების გადახედვას – მათი შემცირება – გამარტივების თვალსაზრისით.

ასეთი პოზიცია, ბუნებრივია, ქართველი საზოგადოების მკაცრ გაკიცხვას იმსახურებდა: «სწორედ უბედურია ჩვენი ქვეყანა ამ რევიზორების მხრით; – ჯერ იყო და უფ. კერსკი, რომელმაც ამდენი საძაგლობა და ვაი-ვაგლახი მიაყენა ჩვენს სასულიერო სასწავლებლებს და იმათში მოსამსახურე ქართველებს, ახლა არის და ეს უფ. გრიგოროვიჩი, რომელიც უიმისოდაც შემცირებულ ქართული ენის სწავლას თითქო სულ აღმოფხვრას ემუქრება!...» (144, №226).

ქართული ენის წინააღმდეგ ლაშქრობაში უწმინდესი სინოდის წარმომადგენელთა გვერდით იყვნენ ადგილობრივი რუსიფიკატორები, მაგალითად თბილისის ალექსანდროვის სახელობის საისტორიო ინსტიტუტის დირექტორი, ზახაროვი. მთელი მისი ჩინოვნიკური პრაქტიკა მიმართული იყო ერთადერთ ორიენტირზე – ქართული ენისა და კულტურის დაუნდობელი დევნა, აღსაზრდელთა შორის ეროვნული ცნობიერების ამოძირკვა, მარი მორალური დეგრადირება... «ბ. ზახაროვი ახირებული შეხედულებისა იყო ქართულ ლიტერატურაზე და საზოგადოთ ქართულ ენაზე: მისი აზრით, ქართული ენა და ლიტერატურა მოკლებული იყო ყოველს მიმზიდველს ძალას თავისი სიღარიბისა და უმნიშვნელობის გამო. ისა სცდილობდა ყოველ შემთხვევაში დაემტკიცებინა თავის მოწაფეებისათვის, რომ ქართულ ლიტერატურაში არ შეიძლება იპოვებოდეს რომელიმე ნათელი ჰაზრი და რაიმე ჭკმმარიტება,

რომელიც – კი ღირსი იყოს ყურადღებისა, ცნობისა და შესწავლისა...» (158, №225).

ხელისუფლება რუსიფიკატორებს ნიშნავდა სხვადასხვა თანამდებობაზე. სწორედ იმპერიული იდეოლოგიის ერთგულებისა და ქართული ენის წინააღმდეგ ბრძოლის გამოცდილების გამო ერგო კავკასიაში მართლმადიდებლური «ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების» ინსპექტორის თანამდებობა ნ. ლიხაჩოვს. მისი პედაგოგიური კრედო არაფრით განსხვავდებოდა სხვა რეაქციონერი კოლეგების სამოღვაწეო ამოცანებისაგან და უხეში ადმინისტრირებით სასკოლო ქსელიდან მშობლიური ენის ამოძირკვისაკენ იყო მიმართული (154, №31).

მეტროპოლია დაუნდობლად ცდილობდა დაპყრობილი ხალხების ეროვნული სახის გადაგვარებას. ერთ-ერთი ძირითადი როლი ამ ბარბაროსულ აქციაში სკოლას უნდა შეესრულებინა. ქართველი ხალხის გარუსების თავგამოდებული მომხრეები ვერ ურიგდებოდნენ თვით იმ მინიმალურ უფლებასაც კი, რომლითაც ქართული ენა ჯერ კიდევ სარგებლობდა ადგილობრივ სასწავლებლებში. ასეთი რეაქტიულობით გამოირჩოდა ქუთაისის სასწავლო ოლქის ინსპექტორის ილიაშენკოს მოსაზრებები: «მთავრობის ზრუნვა ადგილობრივი ენების სწავლების შესახებ იმ ზომით, როგორც ის დღეს არსებობს, უდროოა და შეიძლება ზიანსაც აყენებდეს რუსული ენის წარმატებას. ყოველ შემთხვევაში, ვნიშნავთ რა სასწავლებლებში ადგილობრივი ენების მასწავლებლებს სამსახურებრივი უფლებებით, ვაჯილდოვებთ მათ ჩინებითა და პენსიით, ჩვენ მივდივართ ინოროდცების არა ასიმილაციისაკენ, რაც, ვფიქრობ, ჩვენს მთავარ ამოცანას შეადგენს. ასეთი მოწონებითი დამოკიდებულება მთავრობისა ტუზემცური ენებისადმი ამაღლებს მათ მნიშვნელობას ინოროდცების

თვალში და აკანონებს შესაძლებლობას საზოგადოებრივ ასპარეზზეც კი ადვილად გამოვიდნენ მხოლოდ თავიანთი ბუნებრივი ენით სახელმწიფო ენის გვერდის ავლით»... (5, 182-183). ილიაშენკოს თვალსაზრისში პრინციპულად ახალი არაფერია. სახელმწიფო თავისთავად ადგა რეპრესიულ კურსს პედაგოგთა პროგრესული ნაწილის მიმართ. ყოვლად გაუმართლებელი მოტივებით ათავისუფლებდა მათ სამსახურიდან და მაინც, დასახული მიზანი მიუღწეველი რჩებოდა, რაც ცარიზმის რიგ მოხელეთა იმპერიულ ზრახვებს მაქსიმალიზმს სძენდა.

ქართული ენის მიმართ რუს პედაგოგთა შედარებით მცირე ნაწილს უფრო შენიღბული პოზიცია ეკავა. ისინი ადგილობრივი ელემენტისათვის ანგარიშის გაწევით ფორმალურად აღიარებდნენ მშობლიური ენის მნიშვნელობას, მაგრამ, სინამდვილეში, პრაქტიკულ ასპარეზზე ძალას არ ზოგავდნენ რუსულის უპირობოდ გაბატონებისათვის. ამ სახის პედაგოგთა რიგებს ავსებდნენ გორის სამასწავლებლო სემინარიის დირექტორი სემიონოვი – ის პედაგოგიური თვალსაზრისით გამართლებულად თვლიდა დაწყებით კლასებში სასწავლო საქმის მშობლიურ ენაზე აგებას, მაგრამ იმპერიული ინტერესი, მისი აზრით, პრობლემას სხვაგვარ ინტერპრეტაციას სძენდა იმით, რომ რუსული ენის შეუცვლელობას – სასწავლო დაწესებულებებში მის უალტერნატივობას ითვალისწინებდა (48,40); და გორის საოსტატო სემინარიის დირექტორი მიროპიევი, მისი პედაგოგიური კონცეფცია ითვალისწინებდა რუსიფიკაციისათვის, რაც მიზანშეწონილ პროცესად წარმოუდგენია, ხელის შეწყობას, იმით, რომ დაწყებით კლასებში მშობლიური ენის უფლების აღიარებით, შეერბილებინა ადგილობრივი ხალხების დაძაბული და უკმაყოფილო დამოკიდებულება მეტროპოლიასთან (48,134).

როგორც ვხედავთ, XIX საუკუნის ბოლოსათვის, როდესაც მცირერიცხოვანი ერების არსებობა და მათი კულტურულ-პოლიტიკური განვითარება საკაცობრიო პროგრესის შემადგენელ და ამით, გარანტირებულ ნაწილად იქცა, რუსეთის იმპერიაში შემავალი ხალხების პერსპექტივა ერთობ ბუნდოვანი ჩანდა. სწორედ ვითარების ასეთი არაორდინალურობა განაპირობებდა ტიპიურ რუსიფიკატორთა შეხედულებების დეფინიციას, მათგან ასიმილატორული პროცესის ხასიათისა და გარეგნული ფორმების განსხვავებული ხედვის თვალსაზრისით.

ცარიზმის მხარმდამჭერ ჩინოვნიკ-პედაგოგთა გვერდით, რომლებიც დაუნდობელ ბრძოლას უცხადებდნენ ქართულ ენასა და კულტურას, გამონაკლისის სახით გვხვდებიან ჯანსაღი, ან შედარებით მისაღები მსოფლმხედველობრივი პოზიციის მქონე რუსი ინტელიგენტებიც. მათი შეხედულებების პოზიტიურობა განისაზღვრება არარუსი მოსახლეობის ნაციონალური თავისებურებებისა და ყოფით-კულტურული ტრადიციებისადმი შემრიგებლური დამოკიდებულებით, ეროვნულ ენათა ლიტერატურულ-საგანმანათლებლო ფუნქციის აღიარებით, საერთო ჯამში, ზომიერი-ჰუმანურ-დემოკრატიული, პოლიტიკური პლატფორმით.

ამ სახის მოღვაწეთა დასს მიეკუთვნება ნ. დურნოვო. მან საზოგადოებას თავი დაამახსოვრა იმით, რომ მხარს უჭერდა ქართული ეკლესიისათვის ავტოკეფალიის მინიჭებასა და მისთვის წართმეული მატერიალური სიმდიდრის დაბრუნებას: ასევე, აღიარებდა ადგილობრივი მრევლისათვის წირვა-ლოცვის მშობლიურ ენაზე ჩატარების მიზანშეწონილობას (56, №10,34).

ქართული კულტურისა და ეკლესიის წინააღმდეგ რუსეთის რეაქციული წრეების გალაშქრების ვითარებაში, განსაკუთრებული

იდეური დატვირთვა შეიძინა ნ. დურნოვოს მიერ ცენტრალურ პრესაში («Санкт-Петербургские ведомости») გამოქვეყნებულმა წერილებმა, რომლებშიც უარყოფილია აზრი, «ქართველი ხალხის უკულტურობისა და სარწმუნოებრივი გულგრილობის» შესახებ და მოცემულია საეკლესიო მმართველობის კრიტიკა (ამ პრობლემის გარშემო ნ. დურნოვო საუბრობს წერილში; «რა ეჭირება საქართველოს ეკლესიას» (111, №207), რომელსაც ვრცელი დადებითი გამოხმაურება მიემდვნა გაზ. «ივერიაში») (181, №170).

ქართველი საზოგადოება დადებითად აფასებდა ნ. დურნოვოს მოღვაწეობას, ხაზგასმით მიუთითებდა მისი პოზიციის პროგრესულობას – «ნ. დურნოვო რუსეთის საეკლესიო მთავრობას მუდამ ამხელდა უწესო და უსამართლო მოქმედებაში: დღესაც დურნოვო გადაჭრით მოითხოვს კანონიერის წესით აღიარებული იქნეს საქართველოს ეკლესიის ტერიტორიული ავტოკეფალია, საქართველოს ეკლესიამ დაიბრუნოს თავისი ქონება; საყდრები, მონასტრები, მამულები, ნივთები და სხვა» (56, №10, 34).

აღსანიშნავია ნ. დურნოვოს როლი ქართული ხელოვნების ნიმუშთა დაცვისა და ჩვენი კულტურული წარსულის პოპულარიზაციის საქმეში, რის გამოც ქართლ-კახეთის სამღვდელოების კრებამ მას ოფიციალურად გამოუცხადა მადლობა (32,194).

არსებულ ვითარებაში ნ. დურნოვოს მოსაზრებებს უაღრესად პროგრესული დატვირთვა გააჩნდა. მან რუსეთის იმპერიის მოწინავე ფენებში საფუძველი დაუდო დადებით საზოგადოებრივ აზრს საქართველოს ეკლესიის შესახებ და შექმნა ბერკეტი რუსი და ქართველი ინტელექტუალების ერთობლივი ბრძოლისათვის; ერთის – დაკარგული პატრიარქობის ინსტიტუტის აღდგენის, ხოლო მეორის – ეროვნული ეკლესიის ავტოკეფალიის უფლების დაბრუნებისათვის.

ბუნებრივია, იმ დროს სერიოზულ სირთულეს წარმოადგენდა ნ. დურნოვოს მენტალიტეტში გარკვევა, რამეთუ მან თავისი შეხედულება საქართველოს ეკლესიის თავისუფლებაზე გამოააშკარავა 1917 წლის 12 მარტის მოვლენის შემდგომ, როდესაც რუსეთის დროებითი მთავრობის საქართველოსადმი საეკლესიო ახალ პოლიტიკურ კურსს დაუჭირა მხარი და საქართველოს ეკლესიის მხოლოდ ეროვნული უფლება აღიარა. (31;)

მშობლიურ ენაზე სწავლების უფლების მოსაპოვებლად ქართველი ხალხის ბრძოლას სერიოზულ სტიმულს აძლევდა პროგრესული რუსული საზოგადოებრივ-პედაგოგიური აზრის წარმომადგენელთა შესაბამისი პოზიციები. აქ უპირველესად უნდა აღინიშნოს კ. უშინსკის ჰუმანურ- დემოკრატიული შეხედულებები. მის პედაგოგიურ მოძღვრებაში გამოკვეთილი ადგილი უჭირავს ხალხურობის იდეას, რაც, პირველ რიგში, სასწავლო პროცესის მშობლიურ ენაზე განხორციელებას გულისხმობდა. კ. უშინსკის მოძღვრებაში ასევე მნიშვნელოვანია გამონათქვამები ეროვნულ თავისებურებებთან და ეთნო-კულტურულ გარემოსთან სწავლების შინაარსის მაქსიმალურად მისადაგების (მისგან გამომდინარეობის) შესახებ. ასეთი პედაგოგიური კონცეფცია, რა თქმა უნდა, სავსებით მისაღები იყო ქართული განმანათავისუფლებელი აზრისათვის და, ბუნებრივია, მათ წარმოჩენა-პოპულარიზაციას სათანადო ადგილი ეთმობოდა ქართული ბეჭდვით გამოცემებში.

პუბლიკაციებში, სადაც რუს მოაზროვნეთა პროგრესული შეხედულებების განსჯაა მოცემული, ვხვდებით ეპოქის მოწინავე ფილოსოფიურ, სოციოლოგიურ, თუ პედაგოგიურ კონცეფციათა მართებულ ანალიზს, რაც შესაბამისი შინაარსის ქართული აზროვნების განვითარების მასშტაბებზედაც ნათელ წარმოდგენას გვიქმნის.

დღიდან რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობისა, მკვეთრად იგრძნობოდა თვითმპყრიბელობის ასიმილაციური პოლიტიკის სიმკაცრე, რაც ადგილობრივი ელემენტების სახელმწიფო – ადმინისტრაციული სისტემის ყოველი რგოლიდან განდევნას გულისხმობდა. მკაცრად მიზანდასახული რუსიფიკაციური პროგრამის მიუხედავად, XIX საუკუნის I ნახევარში, ხელისუფლება ჯერ კიდევ ანგარიშგასაწევ კურსს ახორციელებდა ადგილობრივი მოსახლეობისადმი და გარკვეულ დათმობებზეც მიდიოდა, ფორმალურად ჰქმნიდა შთაბეჭდილებას, რომ ანგარიშს უწევდა ქართველი ხალხის ეროვნულ ინტერესებს. გარკვეულწილად ლოიალური იყო ხელისუფლების დამოკიდებულება ქართული ენის სასკოლო დატვირთვის მიმართაც: არსებული სისტემა უშვებდა სხვადასხვა საგნების: საღვთო სჯულის, გრამატიკის, სინტაქსის, რიტორიკის, ლოგიკის მშობლიურ ენაზე სწავლებას (5,185). შედარებით კორექტულია მმართველობისა და რუსი პედაგოგების დამოკიდებულება ქართული ენისადმი: ფორმალურად გარკვეულ ვალდებულებად იქცა მასწავლებლისათვის მისი ცოდნა (211, 21). აღსანიშნავია თელავის სამაზრო სასწავლებლის ზედამხედველის განკარგულებანი, რომელიც გულისხმობდა მშობლიური ენის სწავლების ხარისხის ამაღლებას (211, 21) და ა.შ. იმ ეტაპზე, ქართული ენის სწავლება ოფიციალურ დონეზე განიხილებოდა, როგორც რუსული ენის დაუფლებისა და სახელმწიფო სკოლებში აღსაზრდელთა მიზიდვის საშუალება.

XIX საუკუნის 60-70-იან წლებში და მით უფრო, რეაქციის ზრდის პერიოდში საგანმანათლებლო სფეროში რუსიფიკაციური ტენდენციები საგრძნობლად გაძლიერდა... ქართული ენისადმი რამდენადმე პოზიტიურ დამოკიდებულებას საპირისპირო მიდგომები

ცვლიდა. მასწავლებლების: ლევანდას (ქუთაისის გიმნაზიის დირექტორი), ილიაშენკოს (სასწავლო ოლქის ინსპექტორი), ლიხაჩევის («ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების» სკოლების ინსპექტორი), კუვშინსკის (სასულიერო სემინარიის ინსპექტორი) და სხვათა (5, 182-183) გამონათქვამებში ქართული ენის სწავლების ფორმატის მხოლოდ დაწყებითი კლასებით შემოფარგვლის შესახებ თავს იჩენს ცარიზმის რეაქციულ-კოლონიზატორული კურსის დამძიმების შედეგები.

მიუხედავად არახელსაყრელი ვითარებისა, ქართველი ხალხის ბრძოლა მშობლიური ენისა და კულტურის გადასარჩენად რუსეთის ბატონობის არც ერთ ეტაპზე არ შენელებულა, არ დაუკარგავს აქტუალური ეროვნული მნიშვნელობა.

ქართველ სწავლულ-პატრიოტთა კანონიერ მოთხოვნებს გარკვეულწილად ეხმიანებოდა რუსეთის ინტელიგენციის ნაწილის შესაბამისი შეხედულებები, რომლებიც უღირსს, თვით რუსეთის განვითარების დამაბრკოლებელ მოქმედებად თვლიდნენ დაპყრობილი ხალხების ასიმილაციას, მათი კულტურულ-ტიპოლოგიური მახასიათებლების ნიველირებისაკენ მიმართულ პოლიტიკას. მოწინავე რუსი პედაგოგები აღიარებდნენ ქართული ენის ცოდნის საჭიროებას და საპირისპირო შემთხვევებში გარკვეულ რეაგირებასაც მიმართავდნენ.

თვითმპყრობელობის უკიდურესად რეაქციული სოციალური და ეროვნული პოლიტიკა, პრაქტიკულ სარბიელზე გასაქანს არ აძლევდა პროგრესულ-დემოკრატიული შინაარსის პედაგოგიურ მოთხოვნებს და მის დასათრგუნად, გარდა ძალადობისა, წარმატებით იყენებდა კოლონიზატორული იდეოლოგიის მხარდამჭერი წრეების საპირისპირო მოქმედებას.

საქართველოში თვითმპყრობელოური რეჟიმის განმტკიცებასა და

რუსიფიკაციის გამლიერებას ერთგულ სამსახურს უწევდა ადგილობრივი საეკლესიო მმართველობა (საქართველოს საეგზარქოსო – თ. ფ.).

საეკლესიო პოლიტიკის წარმატება დამოკიდებული იყო იმაზე, თუ რამდენად სწრაფად და ეფექტურად მოახერხებდა ცარიზმი ქართული ეკლესიის, როგორც სოციალურ-პოლიტიკური და იდეურ-კულტურული ინსტიტუტის საკუთარ იმპერიულ ამოცანათა შესაბამისად მოდერნიზებას. რაც გულისხმობდა ეკლესიისათვის ნიშანდობლივი, ხანგრძლივი ისტორიული ვითარებით განპირობებული ნაციონალური თუ კულტურულ-განმანათლებლური ფუნქციების ლიკვიდაციას და მის მოდიფიკაციას ისეთი ფორმითა და შინაარსით, რაც ხელს შეუწყობდა ცარისტული იდეოლოგიის გავრცელება-განმტკიცებას ჩვენში.

საეკლესიო ხელისუფლების შესაბამის პოზიციებს გვიკონკრეტებს და მათ დაპყრობლურ არსს თვალსაჩინოს ხდის ი. ვოსტორგოვის გამონათქვამი: «საქართველოს ეგზარქოსს, უპირველეს ყოვლისა, უნდა ახსოვდეს, რომ ის ვალდებულია მთელი თავისი ენერგია მოახმაროს ქართველთა გარუსების საქმეს რელიგიურ საფუძველზე» (49, 10). – ასეთი პირდაპირობით საუბრობენ საეკლესიო ჩინოვნიკები ქართველი ერის გადაგვარების გეგმებზე, იმპერიის სიმტკიცისათვის სხვადასხვა მოდემის ხალხების ასიმილაციის მიზანშეწონილობაზე.

რუსული ეკლესია და მისი უჯრედი კავკასიაში – საქართველოს საეგზარქოსი, სახელმწიფოებრივი სისტემის შემადგენელი ნაწილი იყო და, ბუნებრივია, მისი პოლიტიკური პოზიცია, არსებული, შინაგანად შეზღუდული აქტიურობითა და ხელისუფლებისადმი ერთგულებით ხასიათდებოდა. ეს ვითარება განაპირობებდა ოფიციალური ეკლესიის კონსერვატიზმს, მისი სოციალური და იდეოლოგიური (რომ არაფერი

ვთქვათ ეროვნულზე) პლატფორმის დრომოჭმულობას.*

ეკლესიის რუს მსახურთა გამონათქვამების კომპილაცია კი, ზუსტ წარმოდგენას გვიქმნის საეგზარქოსოს ეროვნულ-პოლიტიკური ამოცანების რეაქციულობაზე: «კავკასია უნდა დავიპყროთ ხელმეორედ და ამ შემთხვევაში სრულიად სხვა იარაღით. ამ სულიერი გამარჯვების გარეშე არ იქნება მყარი ფიზიკური დაპყრობა. ასეთი გამარჯვება არის სარწმუნოებრივი გამარჯვება-დადგა დრო, როდესაც ჩვენ ყველა ღონე უნდა ვიხმართ, რომ შემოვირიგოთ ადგილობრივი ტომები, შევირწყვათ ისინი, მოვიკედლოთ, დავიპყროთ მათი სული და გული» (32,33).

სასულიერო მმართველობა ქართული ეკლესიის რუსიფიკაციას ამართლებდა იმით, რომ თითქოს მოსახლეობა დროთა განმავლობაში, მძიმე ისტორიული ქარტეხილების შედეგად, დასცილდა ჭეშმარიტ ქრისტიანულ მრწამსს და მის სანაცვლოდ ხალხის ცნობიერებაში ფეხი მოიკიდა მწვალებლურ-წარმართული შინაარსის აზრობრივმა თუ რიტუალურმა ფორმებმა. ჟურნალ «ცერკოვნო-ობშესტვენნი ვესტნიკ»-ის რედაქცია განმარტავდა ასეთ საბედისწერო ჟამს რუსული ეკლესიის განსაკუთრებულ-საღვთო მისიას, რაც ქართველი ხალხის სარწმუნოებრივი შეგნებისა და რელიგიური ცნობიერების გაღრმავებაში უნდა გამოხატულიყო (86, №15, 20).

ჩვენი წარსულის და ეროვნული ეკლესიის შეურაცხმყოფელი პასკვილები არც ადგილობრივი რუსულენოვანი პრესისათვის იყო უცხო. ჟურნალ «ცერკოვნო-ობშესტვენნი ვესტნიკ»-ის აღნიშნული წერილის პირველწყაროდ იქცა «ნოვოე ობოზრენიეში» გამოქვეყნებული წერილი, რომელშიც ცინიკურად იყო განქიქებული

* ამ საკითხის გარშემო საინტერესო გამოკვლევები აქვთ: ე. პავლიაშვილს (32:), ს. სიგუას (37:), ტრ. ხუნდაძეს(48:), მ. ხუციშვილს (50:) და სხვა.

ჩვენი ყოფითი და სარწმუნოებრივი ტრადიციები (202, №163). ასეთივე შინაარსისაა სვიმონიანთ- ხევის ეკლესიის მოძღვარის გულისთვის წერილი «პასუხი ბ-ნ ჩხოკენელს» (135, №8,2). მასში შეგნებულადაა დამცირებული ძველი ქართული კულტურული ტრადიციები და მრავალსაუკუნოვანი საეკლესიო-სარწმუნოებრივი მემკვიდრეობა, აგრეთვე, ქართველი ხალხის ისტორიული ჩამორჩენილობის კონტექსტში, უკიდურესადაა დამცირებული ქართული ენის ლიტერატურულ-საგანმანათლებლო ფუნქციები.

ქართული ენისა და კულტურის წინაარმდეგ გამოსვლები მხოლოდ თეორიულ-პოლემიკურ ხასიათს როდი ატარებდა: რუსიფიკატორი სამღვდელოება გაზრდილ ძალაუფლებას უშურველად ახმარდა ქართველი ხალხის გადაგვარების საქმეს იმით, რომ უსასტიკეს ბრძოლას უცხადებდა ქართულ ენასა და ეროვნულ-ტრადიციული ყოფის ელემენტებს. ამ სახის მოღვაწეთა შორის, მრავალთაგან უნდა დავასახელოთ სოხუმის ეპისკოპოსი არსენი (იზოტოვი), რომლის განკარგულებები ეპარქიული სასწავლებლიდან ქართული ენის ამოძირკვას გულისხმობდა (49, 40).

ზოგად ეროვნულობისა და მშობლიური ენის მოსასპობად გამიზნულ ღონისძიებათა რიგს მიეკუთვნებოდა სასულიერო სემინარებიდან ქართული ენისა და სარწმუნოებრივ-ისტორიულ მემკვიდრეობასთან დამაკავშირებელი საგნების სრული განდევნა, მომავალ სამღვდელო პირთა შორის შესაბამისი ცოდნის გავრცელების შეუძლებლობა, რაც ჟურნალ «კვალის» კორესპონდენციაში («სამეგრელოს ვითარება») გამოთქმული სწორი შეფასებით მძიმე დაღს ასვამდა ეროვნული ეკლესიის ავტორიტეტს, ქართველი სამღვდელოების მორალურ სახეს... ამასთან, ადვილდებოდა თვითმპყრობელობის გეგმის გამხორციელება – ტრადიციულ-

სარწმუნოებრივ გარემოსთან კავშირის გაწყვეტით საქართველოს ეკლესიას უნდა დაეკარგა მასზე ისტორიულად დაკისრებული ეროვნულ-პოლიტიკური ფუნქცია (189, №5, 13-14).

კონკრეტულ ღონისძიებებს, რომელთა გატარებასაც ამ ჩანაფიქრის რეალიზაცია უნდა მოჰყოლოდა, უწმინდესი სინოდი იმუშავებდა. პოლიტიკური რეაქციის მძლავრობის წლებში ამ იწყებას ხელმძღვანელობდა სინოდის ობერპროკურორი პოდენოსცევი. მისი მმართველობის სტილი აბსოლუტურად ესადაგებოდა საერთო იმპერიულ კურსს, რაც ეკლესიას პროგრესულ-განმანთავისუფლებელი აზროვნების, ჰუმანისტური იდეოლოგიის წინაარმდეგ მიმართავდა. საქართველოს მასშტაბით დამთრგუნველი პოლიტიკური რეჟიმის განმტკიცებას ემსახურებოდა ეგზარქოს პავლეს საქმიანობა. ის თანამოაზრეებთან ერთად (მაგ. ვოსტორგოვი)* დაუნდობელ ბრძოლას უცხადებდა მოწინავე საზოგადოებრივ აზრს, უხეში ადმინისტრირებით დევნიდა სასწავლებლიდან ქართულ ენასა და რეაქციისათვის მიუღებელ პედაგოგებს... ეგზარქოსის სულისკვეთება, მისი შავბნელი აზროვნება ნათლად გამოვლინდა უპრეცედენტო მოქმედებაში – «სულიერი მამის» მხრიდან საკუთარი მრევლის (მთელი ერის) დაწყევლა – შეჩვენებაში.

მღვდელმთავრის მოქმედებამ ქართველი საზოგადოების სამართლიანი აღშფოთება გამოიწვია. საერთო სახალხო-საპროტესტო განწყობილების გამომხატველია დიმ. ყიფიანის ცნობილი სიტყვა; «...ამბობენ, რომ თქვენ დასწყევლეთ ის ქვეყანა, რომელშიც თქვენ

* ი. გოგებაშვილი მიუთითებს, რომ ვოსტორგოვის რეაქციული შეხედულებები პრინციპულად მიუღებელი აღმოჩნდა ქართველი მოღვაწეებისათვის; «მამა ვოსტორგოვმა ძალიან კარგად იცის, რომ მისმა დანიშვნამ არასასიამოვნო შთაბეჭდილება მოახდინა ქართველებზე არა იმიტომ, რომ ის რუსია, არამედ იმიტომ, რომ მან არ იცის ქართული ენა...გარდა ამისა, მას არა აქვს პედაგოგიური მომზადება და თავისი მოუსვენარი ხასიათის გამო შეუძლია მხოლოდ ზიანი მოუტანოს საქმეს». (9, 209).

მოწოდებული ხართ სამწყსოდ და რომელიც ამის გამო მოელოდა თქვენგან მარტოდენ სიყვარულსა და სათნოებას... თუ ყოველივე ეს მართალია, თქვენი ღირსების გადარჩენა შეიძლება მხოლოდ იმით, რომ შემაჩვენებელი დაუყოვნებლივ განიდევნოს შეჩვენებული ქვეყნიდან...» (203, 30).

როგორც აღინიშნა, რუსეთის სასულიერო წრეების ძალისხმევა მიმართული იყო ქართველი ხალხის ნაციონალური თავისთავდობის მოსპობისაკენ. ასეთი პოზიცია შინაგანად გულისხმობდა პრინციპულად მტრულ დამოკიდებულებას ქართველი ერის კულტურისა და მშობლიური ენისადმი, რომლებშიაც ყველაზე მკაფიოდ იკვეთება ხალხის ეთნო-ტრადიციული ნიშნები, მისი ინდივიდუალურობა. და მაინც, ეროვნებათა წინააღმდეგ საერთო იმპერიული ფრონტით ბრძოლის პარალელურად, ვაწყდებით პრობლემის შედარებით პოზიტიური ნიშნით ინტერპრეტირების შემთხვევებსაც.

ამ თვალსაზრისით, საინტერესოა საქართველოს ეგზარქოსის პალადის პედაგოგიური შეხედულებები. ის თითქოს აღიარებდა სასულიერო სასწავლებლებში ქართული ენისათვის გამოყოფილი საათების გაზრდის საჭიროებას, საკვირაო და ელემენტარული (წერა-კითხვის) სკოლებში მშობლიურ ენაზე სწავლების მნიშვნელობას (48, 133). სინამდვილეში, ეგზარქოსის პედაგოგიური პლატფორმის ერთგვარი ლიბერალიზმი განპირობებული იყო არა ეროვნული საკითხისადმი პროგრესული მიდგომით, არამედ XIX საუკუნის მიწურულისათვის იმპერიაში სოციალურ-პოლიტიკური ვითარების უკიდურესი გამწვავებით. განმათავისუფლებელი ბრძოლების მასშტაბები, რეაქციული რეჟიმის დაუნდობელი რეპრესიების მიუხედავად, სულ უფრო იზრდებოდა. ცხადი იყო, რომ

რუსიფიკატორულმა პოლიტიკამ დაპყრობილი ხალხების ეროვნული კონსოლიდაციისა და ნაციონალური თვითშეგნების ზრდის პროცესი ვერ შეაჩერა და ამით სრული მარცხი განიცადა. მოცემულ ვითარებაში კი ეროვნებათა წინააღმდეგ აშკარა გალაშქრება კიდევ უფრო გაამძაფრებდა ხალხში თვითმპყრობელური რუსეთის სიძულვილს, მეტ ასპარეზს და სიმძაფრეს მიანიჭებდა ეროვნულ მოძრაობას.

თვითმპყრობელური რეჟიმის კრიზისს სიმწვავეს სძენდა დრომოჭმული და უსამართლო სოციალურ-ეკონომიკური სისტემით, სულისშემხუთველი პოლიტიკური რეჟიმით გამოწვეული რევოლუციური სიტუაცია. ხელისუფლებას სულ უფრო უჭირდა მზარდი ეროვნული და სოციალური წინააღმდეგობების დაძლევა. ცარიზმის ერთგულ მოხელეთა ნაწილი შედარებით ადეკვატურად აფასებდა შექმნილ ვითარებას და პროგრესული აზრის ჩახშობის ტრადიციული მეთოდების პარალელურად, წინააღმდეგობათა შერბილების მიზნით, მიზანშეწონილად თვლიდა პროპაგანდისტული ხასიათის დათმობებსაც.

სწორედ ასეთ «ფხიზელ» მოხელეთა რიგს მიეკუთვნებოდა ეგზარქოსი პალადი. სინამდვილეში, ეგზარქოსის პედაგოგიური პოზიცია აშკარად რეაქციულია – ქართველი ხალხის რუსიფიკაცია მისთვისაც უპირველეს საზრუნავს, უცილობელ სახელმწიფოებრივ ამოცანას წარმოადგენს, რომლის გატარებაც, ეგზარქოსის აზრით, მეტ გონიერებას და წინდახედულობას მოითხოვდა და არა ადმინისტრირების იანოვსკისეულ, უხეშსა და ყოველგვარ ლავირებას მოკლებულ სტილს, რაც მღვდელმთავრის მკაცრ კრიტიკასაც კი იწვევდა: «აქაური სასწავლო უწყების სოფლის მასწავლებლებმა უმეტეს შემთხვევაში ქართული ენა არ იციან: როგორ შეუძლიათ

იმათ ასწავლონ დაწყებით სკოლაში შემომსვლელ ქართველ ბავშვებს, როდესაც მასწავლებელმა არ იცის მოწაფეთა ენა და მოწაფეებმა მასწავლებლის ენა; როგორ გაუგებენ ისინი ერთმანეთს. საოცარია ბატონი მზრუნველის (იანოვსკის – თ. ფ.) მოთხოვნილება, რომ წერაკითხვის სკოლებიც გადაეცეს მასწავლებლებს, რომლებმაც არ იციან არც ენა, არც ზნე-ჩვეულება თავიანთი მოსწავლეებისა. რუსული ენა მათში ისწავლება დამაკმაყოფილებლად, განსაკუთრებით უკანასკნელ წლებში, და ამიტომ ისინი გარუსების საქმეს დიდად უწყობენ ხელს – ტანდათანობით, თანმიმდევრულად, უაჭველი სარგებლიანობით... აქაური მხარის იმპერიასთან მტკიცე გაერთიანების საქმე უნდა წარიმართოს ფრთხილად და თანდათანობით, მშვიდობით და სიყვარულით, ტუზემცების აზროვნების გაუღიზიანებლად და მათი ნაციონალური თავმოყვარეობის შეურაცხყოფის გარეშე. ამკარა ძალდატანებითი გარუსება ბუნებრივად იწვევს ძლიერ წინააღმდეგობას და აფერხებს რუსული საქმის წარმატებას მხარეში» (206, 2-11).

როგორც ვხედავთ, ეგზარქოსი პალადი მიეკუთვნება რუს მოხელეთა შედარებით ფრთხილ, შენიღბულ რუსიფიკატორთა ფრთას, რომელთათვისაც სახელმწიფოებრივი (თავისთავად აგრესიულ-ასიმილაციური) ინტერესი აპრიორია, მაგრამ განსხვავებულად ასმით მისი მიღწევის მეთოდები – კერძოდ, ქართველი ხალხის გარუსების შესაძლებლობას ისინი უკავშირებდნენ ეროვნულ კულტურული გარემოს მეტამორფოზს რუსიფიკაციის ნიშნით. ამრიგად, მღვდელმთავრის პოლიტიკური ხედვა შინაარსობრივად არაფრით განსხვავდება ტიპური რუსიფიკაციური კონცეფციებისაგან. სხვა საკითხია ქართული ენის ელემენტარული საგანმანათლებლო უფლების აღიარება, რაც მის პოზიციას მეტ

რაციონალიზმს და არა პროგრესულობას სძენს.

სწორედ რაციონალიზმი, მოვლენების რეალურად აღქმის უნარი უბიძგებდა ოფიციალური ეკლესიის იდეოლოგებს დროდადრო დაეფიქსირებინათ ქართველი ხალხის კულტურული და სარწმუნოებრივი ტრადიციებისადმი რამდენადმე შემრიგებლური თვალსაზრისები. ფორმალურად გამიჯვნოდნენ პირწავარდნილ რეაქციონერთა შეუნიღბავ მოქმედებას, რაც საზოგადოებაში საპროტესტო განწყობილებებს ზრდიდა სწორედ ასეთ ლიბერალურ მიმართულებას ამჟღავნებდა ჟურნალი «ცერკოვნო-ობშესტვენნი ვესტნიკი» (21, 142), სადაც საეკლესიო და საგანმანათლებლო სფეროში ქართული ენის გამოყენების მხარდამჭერი წერილები ხშირად იბეჭდებოდა. ასევე, აღსანიშნავია ჟურნალ «ცერკოვი ვედომოსტის» პუბლიკაციების რამდენადმე ლოიალური დამოკიდებულება ქართული ენის საეკლესიო-საგანმანათლებლო დატვირთვის საკითხისადმი.

ჟურნალის პოზიციას გამოხატავს ა. როჟდენსტვენის წერილი «ხმა დასავლეთიდან სახალხო სკოლის სასურველი მოწყობის შესახებ» (136, №1-2). სადაც ნათქვამია, რომ ბავშვს დაბადებიდანვე დაჰყვება მშობლიური ენის ათვისებისა და მის საფუძველზე გარემომცველი სამყაროს აღქმის, შთაბეჭდილებათა აბსტრაგირების უნარ-ჩვევები (რაც როჟდენსტვენის განმარტებით თანდაყოლილია – გენეტიკურად კოდირებულია მის ცნობიერებაში), ამიტომ ის აუცილებლად თვლის პირველადწყებითი განათლების მშობლიურ ენაზე მიღებას.

«ლიბერალური» საეკლესიო წრეების წარმომადგენელია უწმინდესი სინოდის ობერ-პროკურორი ვ. საბლერიც. მისი შეხედულებები გადმოცემულია ვრცელ წერილში «ეკლესია და სახელმწიფო ენის საკითხში» (137, №20,11). საბლერის აზრით, საერო ხელისუფლება მოწოდებულია რა განამტკიცოს სახელმწიფოს პოლიტიკური

ერთიანობა, გარკვეულწილად ვალდებულებაცაა რუსული ენა და კულტურა აქციოს დომინანტად – იმპერიაში შემავალი ხალხების გაერთგვაროვნების მისაღწევ საშუალებად. როგორც ვხედავთ საბლერი ამართლებს ხელისუფლების კოლონიურ ზრახვებს. ეკლესიას კი, მისი მტკიცებით, პოლიტიკური მიზნები არ უნდა ამოდრავებდეს, არამედ, მის პირდაპირ დანიშნულებად უნდა იქცეს ქრისტიანული მრწამსის განმტკიცება და გავრცელება იმპერიაში შემავალ ხალხებში, რაც უშუალოდ არ უკავშირდება ნაციონალურ-კულტურული მრავალფეროვნების წინააღმდეგ ბრძოლას: «ეკლესია, რომელიც ისწრაფვის რათა, – წერს საბლერი, – ყველა ადამიანი ერთიანი იყოს რწმენისა და სიყვარულის სულისკვეთებით, იყენებს ყოველ ენას, როგორც გონებისა და გულისაკენ მიმავალ გზას და ამიტომ თავისი პირდაპირი მიზნებისათვის სასარგებლოდ საჭიროდ არ მიაჩნია ქადაგების შეზღუდვა ერთი რომელიმე ენით» (137, №20, 11). საბლერის პოზიცია, საერთო ჯამში, მიუხედავად შენიღბულობისა, უკიდურესად რეაქციულია. ის რუსეთის სახელმწიფოებრივ ინტერესს ცალსახად უკავშირებს რუსიფიკაციის გაძლიერებას, სხვა ხალხების ეროვნული ნიშნების აღმოფხვრას, რუსული ენის უპირობო და შეუზღუდველ გაბატონებას. ასეთი მრწამსის რეაქციულობას, ბუნებრივია, ოდნავადაც ვერ არბილებს მისი ფორმალისტური დამოკიდებულება საეკლესიო მსახურებისას ნაციონალური ენებისა და ტრადიციული რიტუალური ფორმების გამოყენების შესაძლებლობისადმი.

როგორც ვხედავთ, საეკლესიო მმართველობა, იდგა რა ოფიციალური თვითმპყრობელური რეჟიმის იდეოლოგიურ პლატფორმაზე, მძიმე დარტყმას აყენებდა ეროვნულ-კულტურული არსებობა-აღორძინების საქმეს ჩვენში, უკიდურესად ზღუდავდა პროგრესულ-განმანთავისუფლებელი აზრის განვითარებას.

ამრიგად, მმართველი რეჟიმის იდეოლოგიურ ტყვეობაში მყოფი რუსი ჩინოვნიკური ინტელიგენცია და პედაგოგები დაპყრობილი ხალხების გარუსებას მხარს უჭერდნენ და ამ ბარბაროსულ აქციას მათი კულტურისა და ენის ჩამირჩენილობის, მცირერიცხოვანი ერების გარდაუვალი გაქრობის ცრუ თეზისით ამართლებდნენ. განსხვავებული იყო ჭეშმარიტი რუსი ინტელიგენციის თვალთახედვა. თავისი დროის მოწინავე იდეებზე მდგარი რუსი სწავლულები საკუთარი ჰუმანური პოზიციით, ქართული ენის, კულტურისა და ეროვნული თავისებურებების, როგორც ერის ინდივიდუალობის ბუნებრივი მახასიათებლების აღიარებითა და მათი მნიშვნელობის მართებული განსაზღვრით ქართველი ხალხის მესვეურებს რუსიფიკაციის წინააღმდეგ ბრძოლაში, ობიექტურად, იდეურ მოკავშირეობას უწევდნენ.

თვითმპყრობელობის ერთგულ სატრაპთა დაუნდობელ ბრძოლას ქართული საეკლესიო ტრადიციების აღმოფხვრისათვის გარკვეული ფორმით ემიჯნებოდნენ რუსული ეკლესიის შედარებით ზომიერი (ფრთხილი) წარმომადგენლებიც. ისინი ეროვნულ-საეკლესიო ნიშნებისადმი (ქართულად ლოცვისა და გალობისადმი, ადგილობრივი სამღვდელთა სახეობისადმი ნაკლებად ანტაგონისტური დამოკიდებულებით) ცდილობდნენ იმპერიისადმი ქართველი ხალხისა და სამღვდელთა შეურიგებელი პოზიციის რამდენადმე შერბილებას.

საერთო ჯამში, ძირითადი მიზანდასახულობით, ოფიციალური ეკლესიის საქმიანობა საქართველოში XIX საუკუნის მეორე ნახევრისათვის უარყოფითად უნდა შეფასდეს.

თავი მესამე: მშობლიური ენის სწავლების მდგომარეობა საქართველოს სასწავლო დაწესებულებებში

§1. ქართული ენის საკითხი სასულიერო სემინარიებში

ისტორიულად, საუკუნეების მანძილზე, სასულიერო სასწავლებლები და მათ შორის, სასულიერო სემინარიები ქართველი სამღვდელოების ეროვნული სულისკვეთებით აღზრდის სამჭედლო იყო. აქ მოსწავლე ახალგაზრდობას უნდა ეტვირთა ხალხის სულიერი მესაჭეობა. ამასთან, მიღებული ცოდნა უნდა მოეხმარა მოზარდთა განათლების საქმისათვის: ეკისრა რა საეკლესიო – სამრევლო სკოლების მზრუნველობა, გაეწია სახალხო მასწავლებლის საპატიო მისია. ასეთ მნიშვნელობას ანიჭებდა ქართველი საზოგადოება სასულიერო სემინარიებს. XIX საუკუნეშიც ის შეუწელებელ ყურადღებას აქცევდა აქ მიმდინარე პედაგოგიური პროცესის ორგანიზებასა თუ ცარიზმის პოლიტიკით გამოწვეულ სწავლების შინაარსში შენიშნულ ხარვეზებს.

სწორი ეროვნული და პედაგოგიური მოთხოვნების საფუძველზე ჭვრეტდა პრობლემის არსს ი. გოგებაშვილი. სემინარიების როლზე სასულიერო პირთა აღზრდა – განათლების საქმეში საუბრისას ის ხაზს უსვამდა თუ რაოდენ მნიშვნელოვანი იყო სასწავლებლის თანამედროვე თეორიული და პრაქტიკული მოთხოვნების, ეროვნულ – პატრიოტული, ჰუმანურ – ზნეობრივი პრინციპების შესაბამისად მოწყობა, სასწავლო პროცესის დაფუძნება ჭეშმარიტ პედაგოგიურ მოთხოვნათა საფუძველზე. გადაუჭარბებლად უნდა ჩაითვალოს მისი ის განმარტებაც, რომ სამღვდელოების პოზიციას არაორაზროვნად ეკისრებოდა სახალხო იდეოლოგიის მაფორმირებელი როლი. რაც, რა

თქმა უნდა, კიდევ უფრო ზრდიდა სემინარიების საზოგადოებრივ დატვირთვას, მათ ზნეობრივ დანიშნულებას. ბუნებრივია, ცალკე მნიშვნელობა ენიჭებოდა სამღვდელოების საეკლესიო საქმიანობასა და მათ საღვთისმეტყველო განსწავლულობას... ეს კი, ი. გოგებაშვილის დასკვნით, განაპირობებდა რწმენის სიმტკიცეს, ქრისტიანული მორალის, გაუხუნარი ზნეობრივი ღირებულებების ურყევობას მთელს ერში... «ისინი (მღვდლები, რომლებიც სემინარიას დაასრულებენ – თ. ფ.) საეკლესიო წესებისა და წირვა – ლოცვის მექანიკური და უსულგულო აღმასრულებელნი კი არ იქნებიან, არამედ თავიანთ სამწყსოში იმოქმედებენ როგორც მაღალი ზნეობის გულმოდგინე მასწავლებელნი, პატიოსანი ცხოვრების მაგალითის მომცემნი და ქრისტიანობის დამამყარებლის მაღალი მოძღვრის დაუღალავი მქადაგებელნი...» (11, №114-115). ასეთი იმედიანი პოზიცია ქართველი საზოგადოების სხვა წარმომადგენლებსაც ასაზრდოებდა. გაზეთ «დროების» რედაქციის საერთო აზრითაც, სემინარიებს გადამწყვეტი სიტყვა უნდა ეთქვათ სასულიერო წოდების განათლებაში, მათგან მაღალი ეროვნული და ზნეობრივი ფუნქციის სრულად გათავისებაში: «(სემინარიებიდან – თ.ფ.) უნდა გამოვიდნენ არა მარტო წირვა-ლოცვის ფორმალურად შემსრულებელნი, არამედ ნამდვილი მოძღვარი ხალხისა, მის კეთილ გზაზედ დამყენებელნი...» (157, №28).

მოხმობილ თვალსაზრისთა პრიზმაში ჭკრეტდა ი. ჭავჭავაძე სასულიერო სემინარიის დანიშნულებას. მისი განმარტებით საეკლესიო განათლების შინაარსი და მისი პრაქტიკული მიმართულება ვერ პასუხობდა ხალხის სარწმუნოებრივსა თუ ეროვნულ მოთხოვნილებებს – «...თუ სემინარიის მმართველებმა ამ საგანს ასე ყური მოუყრეს და სემინარიის პროგრამას არა უხერხეს – რა დედა-ენის სწავლების შესახებ, არამც თუ ჩვენს საქმეს სწავლა-განათლებისას გზა

წარმართება, არამედ თითონ მოძღვრობის საქმეც იქამდის მივა, რომ ჩვენი ერი იძულებული შეიქმნება «პერევეოჩიკის» შემწეობით გაენდოს ხოლმე თავის მოძღვარსა» (43, 109). ი.ჭავჭავაძე სწორად შენიშნავს, რომ, სამწუხაროდ, ქართული ენის სწავლება მხოლოდ საზოგადოების ზრუნვის საგნად რჩება. ეს მაშინ, როდესაც, წესით, სახელმწიფო თავად უნდა უწყობდეს ხელს მშობლიური ენის საგანმანათლებლო დატვირთვის ზრდას, ხალხურობის პრინციპით სასწავლო კურსის განსაზღვრულობას. ამის გარეშე, განსაკუთრებული ინიციატივები – საზოგადოებრივი ძალისხმევა ყოველთვის როდია საკმარისი ძირეულ პრობლემათა მოსაგვარებლად.

თბილისის სასულიერო სემინარიის სასწავლო პროგრამა ანალოგიური ტიპის რუსული სასწავლებლის იდენტური იყო, რაც გაზეთ «დროების» განმარტებით შეუძლებელს ხდიდა ადგილობრივი გარემოებით გამოწვეული სპეციფიკის გათვალისწინებას (159, №99). ეს კი ნიშნავდა ქართველი ხალხის თანამედროვე ყოფისა და წარსულის, მისი კულტურისა და სარწმუნოებრივი ტრადიციების, მშობლიურ ენაზე რომ არაფერი ვთქვათ, სწავლების უარყოფას.

სასემინარიო - საგანმანათლებლო სისტემის მკაცრი, მაგრამ დასაბუთებული კრიტიკაა მოცემული ჟურნალ «კვალში» გამოქვეყნებულ წერილში «სამეგრელოს ვითარება» (189, №5,13-14). მასში აღნიშნულია, რომ სასწავლო გეგმა, თავისი შინაარსით, ხელს არ უწყობდა მომავალ სასულიერო პირთა ჭეშმარიტ განათლებას: მათთვის, თვით სპეციფიკური - საღვთისმეტყველო-თეოლოგიური ცოდნის მიცემას. წერილის ავტორის (ფსევ.-იპო ხეთელი) დასკვნით, ხალხის სულიერი მოძღვრების აღზრდის ამოცანები აუცილებლად უნდა მოიცავდეს მათთვის ქართული ეკლესიის ისტორიის, საეკლესიო-ფილოსოფიური აზროვნების, ქართველი ხალხის

სარწმუნოებრივ-კულტურული ტრადიციების და, პირველ რიგში, მშობლიური ენისა და ლიტერატურის საფუძვლიან დაუფლებას, რასაც სამწუხაროდ, რადიკალურად ეწინააღმდეგებოდა რუსული მმართველობა. მეტიც, რუსიფიკაციის გაძლიერების კვალდაკვალ სულ უფრო იზრდებოდა არასასურველ საგანთა სასწავლო-საპროგრამო განაწესი. მმართველობისაგან ჩვეულებრივ მოვლენად იქცეოდა მთელი რიგი, რა თქმა უნდა, ეროვნულ-ტრადიციული ნიშნით გამოკვეთილი დისციპლინების აკრძალვა. ასეთ არასასიამოვნო მაგალითად იქცა თბილისის სასულიერო სემინარიის სასწავლო კურსიდან საქართველოს ისტორიის ამოღება (1875წ.) (46, 21), რომელიც აქამდე რუსეთის წარსულის პარალელურად ისწავლებოდა... უკეთესი ვითარება არც ქუთაისის სასწავლებელში იყო. აქ აიკრძალა საქართველოს ეკლესიის ისტორიის მოკლე კურსის გადაცემა (1894წ.), ხოლო ქართული ენისა და საღვთო სჯულის (ქართულად) შესასწავლად განკუთვნილი საათები მინიმუმამდე შემცირდა (შესაბამისად: კვირაში ერთი და ორი გაკვეთილის ოდენობამდე) (94, №15-16,4).

სასულიერო სემინარიაში შექმნილი მდგომარეობა მთელი საზოგადოების ცხოველ ინტერესს იწვევდა. არა მხოლოდ სამღვდელოება, არამედ მოწინავე ინტელიგენცია საკუთარი ზრუნვის საგნად თვლიდა საქართველოს უპირველესი სასულიერო სასწავლებლის გაჯანსაღებას. თბილისის თავადაზნაურობის კრებაზე (1882წ.) აქტიური სჯა-ბაასი გამართულა სემინარიის პროგრამის ირგვლივ. საერთო პოზიცია დაფიქსირდა მოთხოვნაში, რომელიც ლათინურისა და ბერძნულის ხარჯზე ქართული ენისათვის განკუთვნილი დატვირთვის გაზრდას გულისხმობდა, აგრეთვე, საღვთისმეტყველო-ეკლესიური საგნების ამავე ენაზე სწავლებას (159,

№105).

საზოგადოების საფუძვლიან უკმაყოფილებას იწვევდა სასწავლო პროცესის უხეირობით გამოწვეული პრაქტიკული შედეგებიც - სამღვდელოების მოუმზადებლობა... აღნიშნულ გარემოებათა გამო ხალხში სასულიერო პირების, საერთოდ, ეკლესიის ავტორიტეტის რამდენადმე დაცემა, მოსახლეობაში რელიგიური განწყობილების გაფერმკრთალება.

ვითარების გამოსწორების ერთ-ერთ საშუალებად, სავსებით სწორად, მიიჩნეოდა სასულიერო სწავლების, ამ შემთხვევაში – განათლების სემინარიული კურსის ძირეული რეორგანიზაცია – უკვე არსებული მდიდარი გამოცდილების, აუცილებელი ეროვნულ-კულტურული მოთხოვნების შესაბამისად – «სასულიერო ახალგაზრდობის აღზრდის სისტემის რადიკალურად შეცვლას მიუღებელ საჭიროებად ჩათვლის ყველა, ვინც კი ჩვენი ეკლესიის, ჩვენი სამღვდელოების უნუგეშო, სამწუხარო მდგომარეობას გაიცნობს და ამასთან სომხის ეკლესიის და სამღვდელოების მდგომარეობასა» (159, №105). სავალალო მდგომარეობის მიზეზთა შორის «დროების» პუბლიცისტის მიერ აქცენტი კეთდება სასულიერო სასწავლებლების ისტორიულად შექმნილი ქსელის (სისტემის) ლიკვიდაციაზე, რაც ეროვნულ – ტრადიციული საწყისის მიღმა ტოვებდა რუსული მმართველობის მიერ დაარსებულ სკოლებს... მემკვიდრეობითობის სრული იგნორირება თავისთავად მოასწავებდა სემინარიებში ხალხოსნური პრინციპის უარყოფასაც (159, №105).

ამავე საკითხს ეხება ჟურნალ «კვალის» პუბლიკაციაც. მასში აღნიშნულია, რომ საეკლესიო განათლების კერები საქართველოში ოდითგანვე ასრულებდნენ დიდ სარწმუნოებრივ და ეროვნულ მისიას. ამის საილუსტრაციოდ სტატიაში მოყვანილია იყალთოსა და გელათის

აკადემიები, აგრეთვე, უცხოეთის ქართულ საგანებში (ათონი, პეტრიწონი, იერუსალიმი...) ფართოდ გაშლილი საგანმანათლებლო და საღვთისმეტყველო – ფილოსოფიური საქმიანობა (189, №5,13).

სასულიერო სემინარიის პროგრამისა და სასწავლო გეგმის შეუსაბამობაზე ქართველი ხალხის ეროვნულ ინტერესებთან საუბარია ჟურნალ «კვალში» – «დღევანდელი სასულიერო სემინარიები თავისი პროგრამით სრულიად არ ეთანხმებიან ჩვენი ერის სარწმუნოებრივ მოთხოვნებს...» (189, №5, 13) – ამ შენიშვნაში არაფერია გადაჭარბებული. არსებული სემინარიების სასწავლო კურსი საფუძვლიან კრიტიკას იმსახურებდა.

საერთო სახალხო პოზიცია, მშობლიური ენის ღირსების დაცვის მოთხოვნით, ანგარიშგასაწევ ფაქტორს წარმოადგენდა ხელისუფლებისათვის. ზედაპირული ხასიათის დათმობას მოასწავებდა უწმინდესი სინოდის მითითებით თბილისის სემინარიის ხელმძღვანელობის გადაწყვეტილება ლათინურისა და ბერძნული ენის გაკვეთილების შემცირების (პერსპექტივაში, მათი ეტაპობრივი გაუქმების) ხარჯზე ქართული ენისა და ლიტერატურის საგაკვეთილო დატვირთვის გაზრდის შესახებ. ამ გადაწყვეტილებას ქართველი საზოგადოება სიხარულით შეხვდა (160, №10), ამასვე უკავშირებდა ი. ჭავჭავაძე სასემინარო სწავლების ხარისხის გაუმჯობესებას, მომავალ სამღვდელოთა აღზრდას ხალხის სულიერი მოძღვრობის პრინციპის შესაბამისად – « ამგვარადვე სასიამოვნოა უკვე აღსრულებაში მოყვანილი, ამ წელსვე მომხდარი განკარგულება უწმინდესი სინოდისა, რომ შემოღებულ იქმნას ქართულის ენის სწავლება სავალდებულოდ სასულიერო სასწავლებლებში, რომ საგანიც სავალდებულო იყოს და მისი მასწავლებელიც შტატის ადგილის მქონე» (43, 283).

ქართული ენის უგულვებელყოფა მნიშვნელოვნად აბრკოლებდა სასწავლო პროცესს. ხარვეზი იმდენად თვალშისაცემი იყო, რომ მის აღმოფხვრას გადაუდებელ ამოცანად თვლიდა უწმინდესი სინოდის მიერ სპეციალური – სარევიზიო მისიით გამოგზავნილი მიროპოლსკი. მან საეკლესიო სასწავლებლების (განსაკუთრებით სემინარიის) მდგომარეობის დეტალურად გაცნობის საფუძველზე საეგზარქოსოს წარუდგინა სასწავლო სისტემის რეფორმირების პროექტი, რომელშიც სწავლების ხარისხის ამაღლებისა და დასახული პრაქტიკული ამოცანების მიღწევის თვალსაზრისით ყურადღება მახვილდებოდა ქართული ენის მდგომარეობის გაუმჯობესებისა და ხალხის კულტურული მემკვიდრეობის გაცნობის საჭიროებაზე (159, №121). სემინარიის ხელმძღვანელობა იძულებული იყო გაეზიარებინა მიტროპოლსკის წინადადებები და მის საფუძველზე გარკვეული ცვლილებები შეეტანა სასწავლო გეგმასა და საგნობრივ პროგრამებში (159, 3121). მაგრამ, შესაბამისი ნების არ არსებობის ვითარებაში ამ სახის რეორგანიზაციას მხოლოდ გარეგნული ხასიათი ჰქონდა და, რა თქმა უნდა, სასურველ პრაქტიკულ შედეგში ვერ აისახა.

თბილისის სემინარიის ხელმძღვანელობა, კერძოდ, ინსპექტორი კუვშინსკი, აღნიშნული ხასიათის ცვლილებებით ქართველი საზოგადოების კანონიერ მოთხოვნებს დაკმაყოფილებულად თვლიდა. კუვშინსკის განმარტებით, სემინარიაში ფუნქციონირებდა ქართული ენის კათედრა, რაც უზრუნველყოფდა ქართული ენისა და მასზე საეკლესიო ლიტერატურის გაღრმავებულ სწავლებას. ინსპექტორი იქვე მიუთითებდა, რომ დირექციას სავსებით შეგნებული ჰქონდა მშობლიური ენის ფაქტორი მომავალ მრვდელთა პრაქტიკული ასპარეზისათვის და ამ თვალსაზრისით დგამდა კიდევ შთამბეჭდავ ნაბიჯებს – «... ამის გამო მასწავლებელი აძლევს მოწაფეებს სხვა და

სხვა ქართულ ენაზე დაბეჭდილ ქადაგებებს, რომლებსაც მოწაფეები, როგორც გაკვეთილს სწავლობენ. ამასთანავე, რადგანაც ქართული საეკლესიო გალობა სულ სხვანაირია და არ ემსგავსება რუსულ ან ბერძნულ საეკლესიო გალობას, ამისთვის მოწაფეები ვალდებულნი არიან რუსულ საეკლესიო გალობასთან შეისწავლონ ქართული გალობაც, რომლისთვისაც არის დანიშნული მასწავლებელი»...(154, №36).

კუვშინსკის დამაგოგის მამხილებელ პუბლიკაციათა შორის აღსანიშნავია ს. მესხის წერილი «საბაასო»... (154, №35), მასში უარყოფითადაა შეფასებული სემინარიაში შექმნილი ვითარება. განსაკუთრებით არადამაკმაყოფილებლადაა ჩათვლილი სწორედ ქართული ენის სწავლების მდგომარეობა – მას მხოლოდ მესამე – მეოთხე კლასებში ეთმობოდა თითო კვირეული საათი. ხეირიანად თვით ამ მინიმალური დატვირთვის გამოყენებაც ვერ ხერხდებოდა – სწავლების უვარგისი მეთოდი არ იძლეოდა სასურველ ეფექტს: «შეგირდებს უჭირავთ ხელში ჟამნი და სამოციქულო და ჰკითხულობენ. მასწავლებელი ჰკითხავს შაგირდებს – ესა და ეს ტექსტი სამღვთო წერილისა რუსულად, ანუ უკეთ ვსთქვათ, სლავიანურად როგორ არისო... ამ გვარს ცოდნას მაინც და მაინც შაგირდისათვის თითქმის სრულიად არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს, კაცი ყურს არ უგდებს; გინდ ცუდათ იცოდეს შაგირდმა ეს ქართული და გინდ კარგათ» (154, №36).

ს. მესხი სიცრუედ თვლის კუვშინსკის სხვა განმარტებებსაც: თითქოს ქართველი მოსწავლეები მშობლიურ ენაზე ქადაგებაში იწაფებოდნენ (სინამდვილეში ასეთი ფაქტის ორიოდე მაგალითის დასახელება თუ შეიძლებოდა); ინსპექტორის განცხადების მიუხედავად, სემინარიაში საერთოდ უგულვებელყოფილი იყო

ქართული ლიტერატურა, ისტორია, ეკლესიის წარსული, საღვთო სჯული, მშობლიურ ენაზე გალობას და სხვა საჭირო საგნები – «შეუძლებელია ორ კლასში შეისწავლონ ყმაწვილებმა ქართული ენა – როგორც ენა, ქართული სამოციქულო ისტორია, ქართული ქადაგებანი და სხვა; განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც კვირაში მხოლოდ ერთი საათის გაკვეთილია, როცა ამ ენის მასწავლებელი ასე გულავარდნით, ასე უხალისოდ, უშნოდ ეპყრობა თავის საგნებს, რომ შაგირდებში ვერავითარ ხალისს ვერ ჰდძრავს ხოლმე ამ საგნის შესწავლისას, როცა სამშობლო ენისა და ლიტერატურის შესწავლას თვით სემინარიის მთავრობაც ასე განზე უყურებს!...» (154, №36).

ქართული ენისა და ლიტერატურისადმი სემინარიის ხელმძღვანელობის უდიერ დამოკიდებულებაზე მეტყველებს სხვა ფაქტებიც: მშობლიური ენის პროგრამიდან ამოულიათ «ვეფხისტყაოსანი», ხოლო ბიბლიოთეკის ქართულენოვანი წიგნები სულ რამდენიმე ეგზემპლარით (სამოციქულო, დ. გურამიშვილისა და ნ. ბარათაშვილის ლექსები...) იყო წარმოდგენილი (154, №36).

ქართველი სამღვდელოების დაუღალავმა და მიზანმიმართულმა ბრძოლებმა, ეროვნული მოძრაობის გააქტიურებამ, აგრეთვე, რუსიფიკატორული პოლიტიკის საყოველთაო მხილებამ, თვითმპყრობელობა თვით რეაქციის უმწვავესი შემოტევის წლებშიაც კი აიძულა გარკვეულ, ფორმალური ხასიათის დათმობებზე წასულიყო. ეროვნული ძალების უდაო გამარჯვებას მოასწავებდა უწმინდესი სინოდის მიერ 1883 წელს დამტკიცებული თბილისის სასულიერო სემინარიის ახალი სასწავლო გეგმა, რომლითაც ქართული ენის მასწავლებლად დაინიშნა ცნობილი სწავლული და საზოგადო მოღვაწე თედო ჟორდანოა (102, №IV, 153). ხელისუფლება იძულებით უკანდახევის ფონზე ყოველნაირად ცდილობდა კომპრომისული

გადაწყვეტილების ადგილზე ბლოკირებას – სემინარიის ხელმძღვანელობა ნებისმიერი საბაბით გვერდს უვლიდა აღნიშნული გეგმის რეალურ განხორციელებას. მიუხედავად არახელსაყრელი გარემოსი, თ. ჟორდანიამ და სხვა პროგრესულად მოაზროვნე პედაგოგებმა მაინც მაქსიმალურად გამოიყენეს ქართული ენის სწავლების ოფიციალური ნებართვა. ქართველ პედაგოგთა გაბედული ინიციატივის საპირისპიროდ სემინარიის რექტორმა ჩუდეცკიმ 1885 წელს თვითნებურად შეიმუშავა ქართული ენის სასწავლო პროგრამის გამარტივებული ვარიანტი და დასამტკიცებლად უწმინდეს სინოდს წარუდგინა. იმპერიის უმაღლესი სასულიერო ხელისუფლებისათვის პროგრამის ჩუდეცკისეული ვარიანტიც კი მიუღებელი აღმოჩნდა და ახალი განკარგულებით მშობლიურ ენაზე მხოლოდ საეკლესიო წიგნების კითხვისა და ქადაგებათა სწავლების ნებართვა გასცა.

1890 წელს კიდევ უფრო შეიზრუდა სემინარიაში ქართული ენის ადგილი. კერძოდ, საქართველოს ეკლესიის ისტორია, რომელიც ფრაგმენტული, ქვეყნის ერთიანი ისტორიის კონტექსტიდან ამოგლეჯილი სახით გადაიცემოდა, ახალი პროგრამის თანახმად, უფრო შეკვეცილი სახით, რუსულად უნდა ესწავლებინათ (102, №IV, 153). ხელისუფლებისა და რუსული ეკლესიის დამოკიდებულება ქართული ენისა და კულტურისადმი ნათლად ჩანს ეგზარქოს ვლადიმირის (1892-1898წწ.) სიტყვაში, რომლითაც მან, თბილისის სემინარიაში სტუმრობისას, ერთ-ერთ «ურჩ» მოსწავლეს განუმარტა ქართველი ერის უკულტურობა: «ვინ მოგცათ ენა, რჯული, ხატი, კულტურა, თქვენ ბარბაროსები ხართ...» (186, №195) – ასეთი იყო რუს საეკლესიო მმართველთა პასუხი სემინარიის აღსაზრდელთა კანონიერ მოთხოვნაზე – გაზრდილიყო დედა-ენის, სამოქალაქო და საეკლესიო ისტორიის, მშობლიური ლიტერატურის და სასულიერო მწერლობის

გაკვეთილების რაოდენობა.

XIX საუკუნის მიწურულს, როდესაც მთელი იმპერია მწვავე პოლიტიკურმა კრიზისმა მოიცვა და მართვის ჩვეული, რეპრესიული სტილი საკმარისი აღარ აღმოჩნდა დემოკრატიული ძალების დასათრგუნად, ხელისუფლება კვლავ მოჩვენებითი დათმობებით შეეცადა ვითარების რამდენადმე განეიტრალებას. აღნიშნული გარემოებით იყო ნაკარნახევი ეგზარქოს ფლაბიანეს (1898-1901წწ.) თანხმობა ეპისკოპოს ლეონიდეს ხელმძღვანელობით შედგენილიყო კომისია (წევრები: ეპისკოპოსი კირიონი, სემინარიის მასწავლებელი ა. გრძელიშვილი და სხვა), რომელიც შეიმუშავებდა ქართული ენის ოპტიმალურ პროგრამებს სემინარიისა და სხვადასხვა ტიპის სასულიერო სასწავლებლებისათვის. კომისიამ, ხანმოკლე, მაგრამ ეფექტური მუშაობის შემდეგ შეიმუშავებული პროგრამა დასამტკიცებლად უწმინდეს სინოდს წარუდგინა (1899წ.) თვითმპყრობელობამ, საყოველთაო უკმაყოფილების აზვრთების შიშით, ვერ გაბედა მისი ოფიციალურად უარყოფა, მაგრამ შემდგომი დაწვრილებითი განხილვის საბაზით პროგრამის ამოქმედება რამდენიმე წლით გადადო. ხელისუფლების მოქმედებამ, ჭეშმარიტი პედაგოგიური მოთხოვნების უხეშმა იგნორირებამ, ქართველი საზოგადოების მტკიცე პროტესტი გამოიწვია. ეპისკოპოსების; ლეონიდისა და კირიონის, აგრეთვე, სხვა სამღვდელთა ინიციატივით მოწვეულმა თბილისის სასულიერო სემინარიის გამგეობის სხდომამ, ოფიციალური წრეების წინააღმდეგობის მიუხედავად, სამოქმედოდ სწორედ აღნიშნული პროექტი მიიღო.

ქართველი სამრევლოების «ურჩობას» ხელისუფლებამ ჩვეული მეთოდები დაუპირისპირა. საეგზარქოსომ სასულიერო სემინარიისა და სასწავლებლებისათვის შეიმუშავებული ქართული ენის ახალი

პროგრამის მაგიერ ძალაში ძველი, შემოკლებული ვარიანტი დატოვა, ხოლო უწმინდესმა სინოდმა თბილისის სემინარიაში შექმნილი ვითარების შესასწავლად (მოწინავე პედაგოგთა დასასჯელად) შავრაზმელი რევიზორი ი. ტიხომიროვი მოავლინა. ი. ტიხომიროვის დასკვნის საფუძველზე (მისი აღსრულება უწმინდესმა სინოდმა სავალდებულოდ სცნო) ყველა ტიპის სასულიერო სასწავლებლიდან (უწინარესად სემინარიიდან) უნდა გაენთავისუფლებინათ ის ქართველი მასწავლებლები, რომლებიც რუსულს სათანადო დონეზე ვერ ფლობდნენ, ან მშობლიურ ენის თვითნებურ სწავლებაში იყვნენ შემჩნეულნი: ახალი კადრის შერჩევასაც კი სრული უპირატესობა რუს პედაგოგებს ენიჭებოდათ; ასევე, უკიდურესად იზღუდებოდა ქართული ენის გამიყენების არეალი, ამიერიდან მხოლოდ საეკლესიო ქართულის, ისიც რუსულის საშუალებით, სწავლება ცხადდებოდა ნებადართულად: საერთოდ იკრძალებოდა ყოველგვარი საერო სწავლება, თვით შესაბამისი ლიტერატურაც კი დაუყოვნებლივ უნდა გაეტანათ სასაწავლებელთა ბიბლიოთეკიდან (186, №181). ამრიგად, თვითმპყრობელობის საგანმანათლებლო პოლიტიკა, მათ შორის სემინარიული კურსი, ცარიზმის არსებობის მანძილზე უცვლელად ემსახურებოდა ხალხთა ასიმილაციის ბარბაროსულ ამოცანებს, რაც თვით ყველაზე ფორმალური ხასიათის დათმობებსაც კი ვერ ჰგუობდა. ასეთ პირობებში მხოლოდ მარალი მოქალაქეობრივი და პატრიოტული შეგნების მქონე საეკლესიო მოღვაწეების პირადი ღვაწლით, მათი მებრძოლი ეროვნული პოზიციის მეოხებით ხერხდებოდა საეკლესიო სწავლების პროცესში პოზიტიური ელემენტების შეტანა.

სასულიერო სემინარიებზე საუბრისას გვერდს ვერ ავუვლით ისეთ სპეციფიკურ პრობლემას, როგორცაა აქ გამეფებული რეჟიმის

სისასტიკე, უკიდურესი რეაქციულობა... ხელისუფლების საგანმანათლებლო ამოცანების კვალობაზე – რაც ცარიზმის ერთგული სამღვდელოების აღზრდას გულისხმობდა, ბუნებრივია, დაუნდობლად იდევნებოდა თავისუფალი აზრის თვით უმნიშვნელო გამოვლინებაც კი. დესპოტური სახის სასწავლო დისციპლინა, გაბატონებული სულისშემხუთველი ატმოსფერო ბოლომდე მაინც ვერ თრგუნავდა შეგნებულ მოსწავლეთა ბუნებრივ სწრაფვას თვითრეალიზაციისაკენ. სემინარიის ინსპექტორი სპერანსკი შემფოთებას ვერ ფარავდა, რომ «ზოგიერთი მოსწავლე ამჟღავნებს ინტერესს ანტირელიგიური და სოციალური შინაარსის წიგნებისადმი, ისინი ქართულ ენაზე კითხულობენ იმ წიგნებს, რომლებიც გავრცელებული იყო სამოციან წლებში გავრცელებული მიმდინარეობის დროს» (50, 25).

სასწავლებლის ხელმძღვანელობა სასტიკი რეპრესიებით უსწორდებოდა «დისციპლინის დამრღვევთ» განსაკუთრებით სახიფათოდ მიიჩნეოდა ქართული წიგნებისა და გაზეთების კითხვა – ამ სახის ლიტერატურა აღსაზრდელებში ეროვნულ შეგნებას აღვივებსო – «...რამდენიმე ყმაწვილი მხოლოდ იმიტომ გამოჰყარა სემინარიის მთავრობამ – წერს ს. მესხი, რომ ქართულ წიგნებს ანუ გაზეთებს კითხულობენ...» (155, №204), დირექციას სემინარიელთათვის თვით ოფიციალურად გამომავალი გაზეთ «დროების» შენახვა და წაკითხვაც აუკრძალა (50, 28), ხოლო პროგრესული პედაგოგიური და ეროვნული პოზიციის მქონე მასწავლებლებს პერიოდულად ითხოვდნენ სამუშაოდან 1874 წელს სემინარიიდან გაანთავისუფლეს ი. გოგებაშვილი: მოგვიანებით, იგივე ბედი ეწია ნ. ცხვედაძეს (რომელიც, წაყენებული ბრალდებისამებრ, მოსწავლეებში რელიგიის წარმოშობასა და ისტორიას, «თავისუფალი მოაზროვნეობის» თვალსაზრისით აშუქებდა)... (50,28). სემინარიის პედაგოგთა მხრიდან ქართული ენის

ქომაგობა, გაკვეთილზე მისი გამოყენება დიდ რისკთან იყო დაკავშირებული, უდაოდ მისაბამი ჩანს თ. ჟორდანიას განზრახვა, მშობლიურ ენაზე გადაეცა საეკლესიო საგნები და საგალობლები, აგრეთვე, გარკვეული დრო დაეთმო საქართველოს სამოქალაქო და საეკლესიო ისტორიის საკითხებისათვისაც. ნიშანდობლივია, რომ თ ჟორდანიამ ეს გადწყვეტილება მოსწავლეთა ერთ, პატრიოტული სულისკვეთების მქონე ნაწილს საიდუმლოდ გაანდო და სწორედ მათგან შექმნა მსმენელთა ჯგუფი (1885წ.). სამწუხაროდ, სემინარიის ხელმძღვანელობისათვის აღნიშნული ფაქტი შეუმჩნეველი არ დარჩენილა, რასაც თავისუფალ მსმენელთა ჯგუფის დაშლა, ხოლო პედაგოგის სასტიკი გაკიცხვა (სამსახურიდან დათხოვნის მუქარით) მოჰყვა (171, №129).

თბილისის სასულიერო სემინარიაში გაბატონებული რეჟიმი ახალგაზრდობის პროტესტს იწვევდა. დაუმორჩილებლობის შემთხვევები ვლინდებოდა აკრძალული ლიტერატურით სარგებლობაში, ქართული ენის, ჩვენი გმირული წარსულისა და მდიდარი კულტურის, საქართველოს ეკლესიის ისტორიის საკითხების დაუფლებაში (46, 21). სემინარიელთა ნაწილი საკუთარი შეხედულებების წარმოჩენას მხოლოდ არაოფიციალურ გარემოში თუ ახერხებდა, რაც საკმაოდ ხშირად სავალალო შედეგით სრულდებოდა – ადმინისტრაცია ზღვარგადასული სისასტიკით თრგუნავდა თვითშემოქმედების, «თავისუფლად მოაზროვნეობის» ყოველგვარ, თვით უმნიშვნელო გამოვლინებასაც კი. მაგალითად, მკაცრი რეპრესიები მოჰყვა სემინარიელთაგან ხელნაწერი ჟურნალის «ყვავილის» გამოცემას (1885წ.). მიუხედავად ჟურნალის მცირე ხნით არსებობისა და «შემჩნეულ» სტუდენტებზე პოლიციური კონტროლის გაძლიერებისა, თბილისის სემინარიაში დღითიდღე ძლიერდებოდა

თვითმპყრობელური რეჟიმის საწინააღმდეგო განწყობილება.

აღსაზრდელთა საპროტესტო განწყობილება არც თუ იშვიათად უფრო მძაფრ ფორმებშიც იხატებოდა, საყოველთაოდ ცნობილია იოსებ ლალიაშვილის მოქმედება – რა მოტივებითაც არ უნდა აიხსნას მისგან რექტორ ჩუდეცკის მკვლელობა, ჩვენი აზრით, ის პირდაპირ უკავშირდებოდა სემინარიაში გაბატონებულ ზღვარგადასულ დესპოტიას, უკიდურესად დამთრგუნველ ვითარებას. რის შესახებაც ზუსტად მიუთითებს სემინარიელი ზ. ჩიკვილაძე – «რექტორ ჩუდეცკის მკვლელობა უფრო ადრე იყო განზრახული... ეს განზრახვა შენიშნულ მოწაფეთა დიდმა ნაწილმა იცოდა... იმ ხანებში ისეთი აღელვებული იყო მოწაფეთა მოწინავე ნაწილი, რომ თუ ლალიაშვილს ხანჯალი არ ეშიშვლა, შესაძლო იყო მოწაფეთა გამოსვლა, რომელიც უთუოდ დიდ მსხვერპლს შეიწირავდა» (21, 165). როგორც ვხედავთ, სემინარიაში გამეფებული სულსშემხუთველი რეჟიმი და უვარგისი სასწავლო-აღმზრდელობითი მეთოდოლოგია, ფართოდ უხსნიდა გზას უკიდურეს რადიკალიზმს. ამ შემთხვევაში, რევოლუციური იდეების ატაცება, როგორც მძაფრად გამოხატული საპროტესტო იდეოლოგიისა, მნიშვნელოვანწილად, სწორედ განათლების სემინარული კურსის შეზღუდულობით, მისი შინაარსობრივი ჩამორჩენილობით და რეაქციულობით იყო განპირობებული. ამ თვალსაზრისით, სიპტომატურია ი. სტალინის შემდეგი განმარტებაც; «სემინარიაში გავრცელებული დამამცირებელი რეჟიმის და იეზუიტური მეთოდების წინააღმდეგ პროტესტის ნიშნად, მე მზად ვიყავი გავმხდარიყავი და მართლაც გავხდი რევოლუციონერი»... (921, 163).

აღნიშნული პრობლემატიკის ფონზე სულ უფრო მკვეთრად იგრძნობოდა სასულიერო სემინარიების სიმცირით გამოწვეული ხარვეზი – სათანადო მომზადების მქონე სამღვდელოების ნაკლებობა,

უწმინდესი სინოდის ანგარიშში (1882წ.) ვეცნობით შემამფოთებელ სტატისტიკას – დასავლეთ საქართველოში რეგისტრირებულ ათასი სასულიერო პირიდან მხოლოდ თხუთმეტს ჰქონდა სემინარიული განათლება მიღებული (161, №226).

საღმვდელოება დაჟინებით მოითხოვდა სემინარიების რიცხვის გაზრდას. რადგან მრავალი ნიჭიერი ახალგაზრდა ვერ ახერხებდა აუცილებელი რელიგიური ცოდნის მიღებას, რაც ელკესიის მსახურთა ავტორიტეტზეც უარყოფითად მოქმედებდა და ამასთან, რეალურად აფერხებდა მათ სამოღვაწეო ასპარეზს (93, №7,1).

საღმვდელოების პროგრესული პოზოცია – სასულიერო განათლების ამალგებისაკენ ლტოლვა ნათლად გამომჟღავნდა ქუთაისში სემინარიის გახსნის იდეისადმი მათ მხარდაჭერაში (ყოველწლიურად 13 ათასი მანეთის გაღება იკისრეს)... (150, №38).

მხარდამჭერ დამოკიდებულებას აძლიერებდა იმ სწორი აზრის გათავისება, რომ ხალხის სამსახურის გაწევა შეეძლო მხოლოდ მრევლის საჭიროებებში, მის სულიერ თუ მატერიალურ მდგომარეობაში კარგად გარკვეულ მოძღვარს, რაც პირდაპირ უკავშირდებოდა სემინარიების (საერთოდ, სასულიერო სასწავლებლების) გაეროვნულებისათვის დაუცხრომელ ბრძოლას.

ამრიგად, თვითმპყრობელობის მტრული ძალისხმევის შედეგად ქართული ენის სწავლების პრობლემა განსაკუთრებით მწვავედ იგრძნობოდა სასულიერო სემინარიებში. მმართველობა ხელოვნურად იწვევდა ეროვნულ-ტრადიციულ გარემოსთან დაკავშირებული ცოდნის დეფიციტს, რათა მომავალ მღვდლებს ვეღარ ეტვირთათ ქართველი ხალხის სულიერი წინამძღოლობა, გაადვილებულიყო ისტორიულ-კულტურულ მემკვიდრეობას მოწყვეტილი ქართული ეკლესიის რისიფიკაცია.

ამ საშიშროების თავიდან აცილება შესაძლებელი გახდა პროგრესულ ძალთა კონსოლიდაციისა და მათგან ეროვნული ინტერესების დაცვისათვის შეუპოვარი ბრძოლის წარმოებით.

§ 2 ქართული ენის საკითხი საეკლესიო-სამრევლო სკოლებში

საუკუნეების მანძილზე ისტორიულმა ძნელბედითობამ და თვითმპყრობელობის კოლონიზატორული პოლიტიკით გამოწვეულმა ზოგადად განათლების კერათა და ეროვნული სასწავლო დებულებების სიმცირემ შეაფერხა ქართველი ხალხის განათლების საქმე. არსებული სასკოლო ქსელი ოდნავადაც ვერ უზრუნველყოფდა განათლებაზე საზოგადოების გაზრდილი მოთხოვნის დაკმაყოფილებას, რადგან ისინი მცირე რაოდენობით და იმავდროულად ანტიეროვნული მოწოდებისანიც იყვნენ. XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან, ამ ვალსაზრისით დიდი როლი შეასრულეს სამრევლო-საეკლესიო სკოლებმა. გარუსებული სამრევლო სკოლების დანიშნულება გადაგვარებული მომავალი სამღვდელოების აღზრდა იყო.

საეკლესიო-სამონასტრო სასწავლებელთა არსებობას ჩვენში ხანგრძლივი ისტორიული ტრადიციები გააჩნია. XVIII საუკუნეში ამ ტიპის კერები გახსნილი იყო სიონის, ანჩისხატის, მეტეხის, კალოუბნის, ხობის, გელათის, ცაგერის, მანგლისისა და სხვა ტაძრებთან (5,52-53); კიდევ უფრო გაიზარდა მათი რაოდენობა XIX საუკუნის შუა წლებისათვის (22,27). იმ განსხვავებით, რომ ისინი ამ ეტაპზე ეროვნული კადრის მომზადებას არ ემსახურებოდნენ.

სამრევლო სკოლების ქსელის შემდგომი გაფართოებისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა უწმინდესი სინოდის 1884 წლის 13 ივნისის განკარგულებას (86, №16, 6). უმაღლესი რესკრიპტის ძალით საეკლესიო სკოლების გახსნა და მათზე მეთვალყურეობა სასულიერო უწყების მოვალეობად იქცა, რითიც სამღვდელოებისა და საეკლესიო სწავლების როლი ხალხის განათლების პროცესში მნიშვნელოვნად იზრდებოდა.

ქართველი სამღვდელოება არ გაურბოდა გაზრდილ პასუხისმგებლობას და ერთსულოვნად გამოთქვამდა მზადყოფნას საკუთარი ძალით გაძლოლოდა საეკლესიო განათლების გაფართოების რთულ და საპატიო საქმეს (86, №16,6), იმ იმედით, რომ ფრთხილი პოლიტიკით შესძლებდნენ რუსიფიკატორული მიზნების შენელება-შეჩერებას. საკითხის გარშემო სწორ მიდგომას ვაწყდებით ოფიციალურ-განმარტებით დოკუმენტში - «ისტორიული ნარკვევი, საეკლესიო სკოლების განვითარების საქმე საქართველოს ეპარქიაში 1884-1909 წწ.)(55;). მასში განზოგადებულია XIX საუკუნის 80-იან წლებამდე სასკოლო საგანმანათლებლო საქმიანობიდან სამღვდელოების ფაქტიური ჩამოშორების არასახარბიელო შედეგები და პირიქით, ზემოთხსენებული ბრძანების საფუძველზე შეცვლილი გარემოს მნიშვნელობა სამრევლო სკოლების რაოდენობისა და ხალხში განათლების მასშტაბური ზრდის თვალსაზრისით.

სამრევლო სკოლების პრაქტიკულ დატვირთვაზე საუბრისას, მათი საგანმანათლებლო ფუნქციის განმარტებისას, იკვეთება რამდენიმე საინტერესო ასპექტი, რაც ავტორთა აზრით, შეუცვლელს ხდოდა ამ ტიპის სასწავლებელთა მნიშვნელობას.

უდაოდ საინტერესო დაკვირვებებს გვთავაზობს თბილისის სასულიერო სემინარიის რექტორი არქიმანდრიტი ნიკოლოზი. მისი

აზრით, საეკლესიო სწავლების გავრცელების ღონისძიებათაგან, ყველაზე ეფექტურად უნდა ჩათვლილიყო სამრევლო სკოლები - მისთვის ნიშანდობლივი ორგანიზაციული მხარითა თუ იდეურობით. არქიმანდრიტის განმარტებით, დასახულ ამოცანათა (რელიგიური ცოდნის მოფენა) შესრულებას, ამ შემთხვევაში, ხელს შეუწყობდა ეკლესიებთან სამრევლო სკოლების ბუნებრივი სიახლოვეც, რაც აღსაზრდელთაგან საღვთისმსახურებო პროცესის გაცნობისა თუ რაიმე ფორმით მასში მონაწილეობის საშუალებასაც იძლეოდა... ეს კი აუცილებლად შეუწყობდა ხელს ყმაწვილებში თანმხვედრი განწყობილების ფორმირებას (132, №4).

საინტერესო მოსაზრებები ეკუთვნის დეკანოზ დ. ღამბაშიძეს. მოსახლეობის ზნეობისა და განათლების ამაღლებაზე საეკლესიო-სახალხო სასწავლებლების პოზიტიური გავლენის პარალელურად, ის აღიარებს თვით სწავლების პროცესში მისი მოცულობისა და ხარისხის ზრდის ნიშნით, სამღვდელოების, როგორც თავისთავად განათლებული წოდების ჩართვის მნიშვნელობას - მით უფრო, კვალიფიციურ პედაგოგთა კადრის ნაკლებობისას (91, №19,1).

სამრევლო სკოლების როლზე რელიგიური აღზრდისა და ცოდნის გავრცელების ნიშნით, აქცენტია გაკეთებული საეკლესიო გამოცემების არაერთ წერილში («მწემსი», «საეკლესიო მახარობელი», «დუხოვნი ვესტნიკი» და სხვ.). მათი ავტორები შენიშნავენ, რომ საეკლესიო სასწავლებლების არსებობით, როგორც წესი, იზრდებოდა მრევლის რაოდენობა (98, №6, 6), მტკიცდებოდა მათი სარწმუნოებრივი და ზნეობრივი მდგომარეობა (135, №17), რეალურად ფართოვდებოდა განათლების მოცულობა (147, №7)... ამ და სხვა დადებითი შედეგების მიღწევის შესაძლებლობა კი მდგომარეობდა სამრევლო სკოლების ფიზიკურ სიახლოვეში ეკლესიებთან, ასევე სწავლების შინაარსობრივ

კავშირში ქრისტიანულ აღმსარებლობასთან და თვით სამღვდელოების ღვაწლში სასწავლებელთა წინაშე (87, №25,1).

გარდა რელიგიური მოტივებისა, ქართველი სამღვდელოება და საზოგადოება, სამრევლო სკოლებზე საუბრისას, სხვა ნიშანდობლივ, ჩვენთვის განსაკუთრებულად აქტუალურ მხარეებზეც ამახვილებდნენ ყურადღებას. კერძოდ, სამრევლო სკოლები, თავისი ორგანიზაციითა და შინაარსით, განათლებაზე ხალხის გაზრდილი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების მეტ საშუალებას იძლეოდა (147, №7). ამ მხრივ, აღსანიშნავი იყო სამრევლო სკოლების ხელმისაწვდომობა მასისათვის; არსებული სასკოლო სისტემა ქართველი მოსახლეობის შეზღუდული მატერიალური შესაძლებლობების გამო ვერ უზრუნველყოფდა საყოველთაო განათლებას ჩვენში (155, №204). და, რაც მთავარია, საქართველოში მომქმედი საეკლესიო სკოლები ჯერ კიდევ ინარჩუნებდნენ ეროვნულ ხასიათს, რაც ყველაზე მიმზიდველი იყო ქართველი საზოგადოების ნებისმიერი სოციალური ფენისათვის.

სამრევლო სასწავლებლების უპირატესობა «სამინისტრო» სკოლებთან შედარებით, იკვეთებოდა სწავლების სიიაფით, მასიურობით (იხსნებოდა ეკლესია-მონასტრების ბაზაზე, სასწავლო-დიდაქტიკური ამოცანების მისაწვდომობით (წარმოადგენდა ელემენტარული განათლების კერებს, და რაც ჩვენს პირობებში უმთავრესი იყო - დაწყებითი განათლების ამოცანებისა და საშუალებების შესაბამისად მათში სწავლება, როგორც აღინიშნა, მშობლიურ ენაზე წარმოებდა.

ამ სახის «უპირატესობებმა» განსაზღვრა კიდევ სამრევლო სკოლების ქსელის შედარებით სწრაფი გაფართოება, რაზეც სტატისტიკური მონაცემებიც მეტყველებენ: 1891-1892 წლების აღწერის მიხედვით ქართულ ეპარქიებში ფუნქციონირებდა 239 სამრევლო

სკოლა (8336 მოსწავლით) (135, №23), ხოლო მომდევნო წლისათვის მათმა რაოდენობამ 271-ს მიაღწია (134, №10) (შედარებისათვის - 1890 წელს საქართველოში 121 სამრევლო სკოლა ირიცხებოდა) (5, №54-55), XX საუკუნის დამდეგისათვის კი 318-ს (აქედან მხოლოდ 92 წარმოადგენდა ქართულ სასწავლებელს, 108 სკოლა რუსული იყო, დანარჩენი რაოდენობა მოდიოდა სომხურ, ბერძნულ და ოსურ სასწავლებლებზე) (32,36-37).

როგორც აღინიშნა, სამრევლო სკოლების საგანმანათლებლო მნიშვნელობას ქართველი საზოგადოება, ხედავდა სასწავლებლებში მშობლიური ენის შედარებით დამაკმაყოფილებელ მდგომარეობაში.* რომლის შესანარჩუნებლად ბრძოლა ეროვნული ძალების ერთ-ერთ უპირველეს მოვალეობად იქცა. წერილში «ორიოდე სიტყვა გურიის სამრევლო სკოლების მასწავლებლებზე» (189, №47,7) სავსებით სწორადაა გამოცხადებული მშობლიურ ენაზე სწავლება სამრევლო სკოლებისათვის სასწავლო პროცესის გააქტიურებისა და პროდუქტიულობის ძირითად განმაპირობებელ ფაქტორად. მოწინავე საზოგადოება სწორად ჭვრეტდა სასწავლო-აღმზრდელობითი საქმიანობის რაციონალურად მოწყობის მნიშვნელობას, ქართული ენის საგანმანათლებლო სტატუსის ამაღლებისა და სათანადო კვალიფიკაციის მქონე მასწავლებელთა საჭიროებას სამრევლო სკოლების უკეთესი პერსპექტივის თვალსაზრისით (159, №207). ასევე მსჯელობდნენ მოწინავე პედაგოგებიც. ისინი სამოღვაწეო სარბიელზე შენიშნულ ხარვეზთა აღმოფხვრისათვის, გამოვლენილ ნაკლოვანებათა გამოსასწორებლად, საერთო პოზიციის შემუშავების მიზნით,

*უწმინდესი სინოდის მიერ დამტკიცებული გეგმით სამრევლო სკოლების პირველ კლასში ისწავლება მშობლიურ ენებზე განისაზღვრა (86, №16,6), რითაც მთავრობამ მოსალოდნელი დამაბულობის თავიდან აცილება სცადა.

სხვადასხვა სახის კრებებს იწვევდნენ, სადაც კატეგორიულად აყენებდნენ სამრევლო სკოლებში სწავლების გაუმჯობესების ღონისძიებათა გატარების მოთხოვნას, უპირველესად - მშობლიურ ენაზე სწავლების პრინციპის დაუბრკოლებლად განხორციელებას (155, №175). მოწინავე პედაგოგიური აზრი მკაცრად გამოხატა რუსიფიკატორულ პოლიტიკას, რაც, სამწუხაროდ, სამრევლო სკოლებზე სულ უფრო საგრძნობლად ხორციელდებოდა. ამ საბედისწერო ტენდენციის საპირისპიროდ, მასწავლებლები შემდეგი მოცულობით საზღვრავდნენ სამრევლო სკოლების საგნობრივ დატვირთვას: «...ქართული წერა-კითხვა თავისუფლად, არითმეტიკა, საღმრთო ისტორია, სამოქალაქო და რუსული ისტორიითგან ზოგი შესანიშნავი ადგილები, საქართველოს ისტორია, გეოგრაფიული ცნობები, ბუნებითი მეცნიერებებამ საჭირო ცნობები, რუსული ენა...» (155, №175). ეს პროგრამა ოპტიმალური იყო იგი უზრუნველყოფდა ქართული ენის სათანადო ფუნქციებს და გამომდინარეობდა რეალური განათლების, ხალხისათვის საჭირო ცოდნის მოცულობიდან.

სამრევლო სკოლებში სასწავლო საგნების შინაარსის ხალხის შესაძლებლობებსა და მოთხოვნილებებთან მისადაგების, ცოდნის რეალურობისა და მთელი პროცესის მშობლიურ ენაზე აგებისათვის იბრძოდა ქართველი სამღვდლოებაც (86, №16,6). ამავე დროს, ეკლესიის მსახურნი უშიშრად ამხელდნენ ხელისუფლების რეაქციულ კურსს: «რუსეთის ქვეშევრდომ ხალხში სახალხო სკოლებს თავის პირდაპირი დანიშნულება დაუკარგავთ. პირველი ადგილი მაგ. პოლმის, საქართველოს, მცირე-რუსეთის და სხვა სახალხო სკოლებში ხალხის განათლებასა და გონების გახსნას კი არ უჭირავს, არამედ თითქმის მარტო იმას, რომ ამ სკოლების საშუალებით ხალხში რუსული ენა გაავრცელონ და თვითონ ხალხი გაარუსონ...» (159, №206), და

იმედოვნებდნენ, რომ საჭირო სიფხიზლის პირობებში სამრევლო სკოლები ასცდებოდნენ ამ მძიმე ხვედრს. ეროვნული პოზიცია, ამ შემთხვევაში, სავსებით ლოგიკურად ეხამებოდა ძირითად პედაგოგიურ მოთხოვნებს: სწავლების მისაწვდომების, ცხოვრებასთან კავშირის პრინციპებთან ერთად, უმთავრესი იყო სასკოლო სწავლების მშობლიურ ენაზე აგება.

საერთო პოზიციის გამომხატველია ი. გოგებაშვილის თვალსაზრისი - სამრევლო სკოლების მომავალს, ის, მნიშვნელოვანწილად უკავშირებდა მოხმობილ პრინციპთა განხორციელების შესაძლებლობებსა და მასშტაბებს (63, №3, 103).

განსხვავებულად ჭვრეტდა თვითმპყრობელობა სამრევლო სკოლების ამოცანებს. უწმინდესი სინოდის ოფიციალურ მოხსენებაში (1895 წ.) კონკრეტულადაა განსაზღვრული საეკლესიო-ელემენტარული სკოლების როლი ცარიზმის კოლონიურ პოლიტიკაში, რუსიფიკაციის გაძლიერებაში (135, №18). ხალხთა ასიმილატორული პოლიტიკის წარმატებაში დაწყებითი სკოლების შესაძლო როლზე მოურიდებლად საუბრობდა იმპერიის განათლების მინისტრი დ. ტოლსტოი - «დაწყებითი სკოლების საკითხი მჭიდროდ უკავშირდებოდა ჩვენს ადგილობრივ მკვიდრთა («ინოროდცების») გარუსების საკითხს» (141, №1.23).

დასახული გეგმის შესაბამისად, რეაქციის ზრდის პირობებში აშკარა ძალმომრეობით ხდებოდა სამრევლო სკოლების მომქმედი პროგრამების გადასინჯვა - ქართული ენის შეკვეცის, თუ სრული ლიკვიდაციის მიზნით.

სამრევლო სკოლების რუსიფიკაციას გულისხმობდა 1881 წლის ცნობილი დადგენილება, რომლითაც მშობლიურ ენაზე სწავლება დაწყებითი განათლების მხოლოდ პირველ წელს ცხადდებოდა

ნებადართულად. შემზღვეველი კამპანიის გაძლიერების პარალელურად სულ უფრო მცირდებოდა ქართული ენის საათების რაოდენობა - საეგზარქოსოს დადგენილებით 1898 წლიდან ქართული ენის კვირეული დატვირთვა 12-დან 9 გაკვეთილამდე შეიზღუდა (33,5).

1899 წელს უწმინდესი სინოდის მიერ დამტკიცებულ პროექტში აღარაფერია თქმული ნაციონალურ ენებზე სწავლების შესახებ - კანონის ძალით ის «საოჯახო» ენად, სასწავლებლებში კი - არასავალდებულო საგნად ცხადდებოდა (139, №11). აღნიშნული გადაწყვეტილების საფუძველზე, საქართველოს საეგზარქოსომ ვოსტორგოვის რეკომენდაციით 1902 წელს მიიღო გადაწყვეტილება, რომლის ძალითაც სამრევლო სკოლებში სწავლება, პირველივე სასწავლო წლიდან რუსულ ენაზე უნდა წარმართულიყო (22, 125-126). გადაწყვეტილებამ მოსახლეობის უკიდურესი აღშფოთება გამოიწვია (34, 191); მისი რეაქციული ბუნება საქვეყნოდ ამხილა ნ. მარმა (34, 191); კვლავაც შეუვალი იყო ი. გოგებაშვილის პოზიცია - «სოფლის დაწყებითი სკოლების სასწავლო ენად რუსულის აღიარება არაფრით არ იყო ნაკარნახევი, გარდა შორს გამიზნული ნაციონალური უმცირესობათა გარუსებისა. ამ მიზნის მიღწევისათვის ყველაზე უკეთესი საშუალება, ცხადია, სკოლა იყო...» (12, 208-209).

ხელისუფლების მიზანი ნათელია - სამრევლო სკოლები გარკვეული ფორმით ეროვნული ენების თავშესაფრად იქცა, რაც ასიმილატორული კურსის წარმატებას ხელს უშლიდა. ამიტომ, თვითმპყრობელობის სურვილია სამრევლო სკოლების შინაარსის შეცვლით - ადგილობრივი ენების ამოძირკვით - დაწყებითი განათლების ეს კერა ერთა გადაგვარების მორიგ საშუალებად აქციოს.

სამრევლო სკოლებში ქართული ენის შეკვეცის პარალელურად ძლიერდებოდა პატრიოტ პედაგოგთა დევნის, მათი შევიწროების

კამპანია (178, №80). მასწავლებლებთან ერთად რეაქციის რეპრესიებს ვერც სამღვდელთა გადაურჩა. ხელისუფლება სახიფათოდ თვლიდა სამრევლო სკოლების გახსნისა და პედაგოგიური პროცესის წარმართვის სადავეების მათთვის დათმობას; და ეს შიში (უნდობლობა) არც თუ უსაფუძვლო იყო - ქართველი სამღვდელთა განათლების სფეროში მისთვის მინიჭებულ უფლებებს, რა თქმა უნდა, ეროვნულ საქმეს ახმარდა, სამშობლოს გმირული წარსულისა და მისი კულტურის პოპულარიზებას სწევდა, მოსწავლეებში ნაციონალურ შეგნებას აღვივებდა და დედა-ენას სამრევლო სკოლებში თავმესაფარს აძლევდა; და ამით, დეგრადირების გზაზე მდგომი ეროვნული სულისა და ქართული მართლმადიდებლობის გაძლიერებას ცდილობდა.

ცარიზმის მტრული პოზიცია ქართველი სასულიერო პირებისადმი, მისი შიში ეროვნულ ენაზე მომუშავე სკოლების მიმართ, აგრეთვე, რეაქციის მზადყოფნა - მუდმივი რეპრესიებით დაეთრგუნათ პროგრესულ-დემოკრატიული აზრის განვითარება ჩვენში, კარგად ჩანს ქუთაისი სამხედრო გუბერნატორის 1899 წლის ანგარიშში - «...საქართველოში მიმდინარე ანტისამთავრობო მოძრაობის ხელმძღვანელები არიან ზოგი უვიცი მასწავლებლები და პუბლიცისტები, რომელთაც მხარს უჭერს საქართველოს სამღვდელთა... საჭიროა სამღვდელთა ჩამოერთვას სწავლა-განათლების საქმე, სანამ ეს მხარე საკმარისად არ არის შეკავშირებული იმპერიასთან, მანამ სწავლა-განათლება უნდა იქნეს რუსის ადმინისტრაციის ხელში, რომ აღზარდოს ახალთაობა რუს სახელმწიფოებრივ მიმართულების მიხედვით და არა ნაციონალური მიდრეკილებით...» (32,77).

ხელისუფლების რეაქციას ზურგს უმაგრებდა და პროგრესულად

მოაზროვნე მღვდელ-პედაგოგთა დათრგუნვის საქმეს პრაქტიკულად ხელმძღვანელობდა სამრევლო სკოლების მეთვალყურე და სინოდალური კანტორის წევრი ვოსტორგოვი (6,259). რეაქციონერი ჩინოვნიკი ცდილობდა მოსწავლეთა შერეული კონტიგენტი გამოეყენებინა სასწავლებელში რუსული ენის გაბატონების საშუალებად იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც აღსაზრდელთა დიდი ნაწილი ქართველი იყო. ანგარიში, არც იმ გარემოებას ეწეოდა, როდესაც ქართველი ბავშვების გვერდით მოსწავლე სომხობა ფლობდა ქართულს (36,87). ასეთი მიდგომით ხელოვნურად იდევნებოდა ქართული ენა, დაუსაბუთებელი მოსაზრებებით, თითქოს მოსწავლეთა ნაწილს არ ესმოდა ის, ხდებოდა სასწავლებელთა რუსიფიკაციის გამართლება.

ლიბერალიზმით არც სახალხო სკოლების დირექტორის ლევიტსკის პედაგოგიური მოსაზრებები გამოირჩეოდა. რუსიფიკაციის აღვირაბსნილი კამპანიის ერთ-ერთი აქტიური გამტარებელი (ლევიტსკი) იმეორებდა ქუთაისის გუბერნატორის არგუმენტებს და გატეგორიულად მოითხოვდა სამრევლო სკოლებზე მკაცრი ადმინისტრაციულ-პოლიციური კონტროლის დაწესებას, რათა, მათ წართმეოდათ ახალგაზრდების ეროვნული შეგნებით აღზრდის საშუალება. სწორედ ეს «სიფრთხილე» იგრძნობა ლევიტსკის დასმენაში (ე.წ. მოხსენებით ბარათში), სადაც სამრევლო სკოლები გამოცხადებულია საზოგადოებაში ანტისახელმწიფოებრივი პოზიციების დანერგვის დანაშაულებრივ დაწესებულებად - «...თუ სამრევლო-საეკლესიო სკოლების მიზანია ხალხში ქართული ენისა და ზნეობრივ-სარწმუნოებრივი ჭეშმარიტების გავრცელება, ასე თუ ისე ამ მიზანს ისინი მიაღწევენ. ხოლო თუ ამ სკოლებმა მოწაფეებს რუსული ენაც უნდა ასწავლოს... ეს მათთვის დაუძლეველი იქნება»(48,64). ლევიტსკი

ამკარად ცრუობს, როდესაც ამტკიცებს, თითქოს სამრევლო სკოლებში სათანადო ყურადღება არ ექცეოდა რუსულ ენას.

ამრიგად, კავკასიის სასწავლო ოლქის ხელმძღვანელობა სამრევლო სკოლებში რუსიფიკატორული კურსის საწინააღმდეგო ძალას ხედავდა. იანოვსკი იმპერიის განათლების მინისტრისადმი წარდგენილ მოხსენებაში საუბრობს ქართველი სამღვდელოების სახიფათო პოზიციაზე, რაც სამრევლო სკოლების გახსნასა და მათზე მზრუნველობაში გამოიხატებოდა - ეს კი, ჩინოვნიკის აზრით, მოსწავლეებში ეროვნული გრძნობების, დედა-ენისა და სამშობლოს სიყვარულის გაღვივებას ისახავდა მიზნად.

ცარიზმის მოხელეები ქართველი სამღვდელოების მოქმედებას განიხილავდნენ პოლიტიკურ ჭრილში და უმაღლესი ხელისუფლების წინაშე «ამხელდნენ» მათ პატრიოტიზმს – «იმერეთის სამღვდელოება ხელს უშლის სასწავლებელთა დირექციას მისი სკოლების განმტკიცებაში, ცდილობს ხალხის არა განათლებას, არამედ არაწესიერად მოწყობილი სკოლების (სამრევლო სკოლების – თ. ფ.) საშუალებით ავრცელებს ხალხში უთანხმოებას ხელისუფლებასთან და თიშავს მას რუსი ხალხისა და ჩვენი საერთო სამშობლოსაგან» (48, 70) - შავრაზმელი ჩინოვნიკის შეშფოთებას ისიც იწვევდა, რომ სოფლის სამღვდელოების უმრავლესობა სათანადო სიღრმით ვერ ფლობდა რუსულს, რაც ხელისუფლების დიდი სურვილისა და ძალისხმევის მიუხედავად, სამრევლო სკოლებში რუსული ენის სრულ გაბატონებას ხელს როდი უწყობდა (123, №12, 7-8).

მშობლიური ენის წინააღმდეგ მიმართული ღონისძიებები ქართველი საზოგადოების სამართლიან აღშფოთებას იწვევდა ზ. მთაწმინდელის წერილში გადმოცემული თბილისში შექმნილი არასახარბიელო ვითარება – სწავლებელთა ხელმძღვანელები,

ზემდგომი ორგანოების წამქეზებლური პოლიტიკის მეოხებით, თვითნებურად აძევებდნენ, დაუნდობელ ომს უცხადებდნენ ქართულს. შედეგი კი მართლაც სავალალო ჩანდა - მთაწმინდის სამრევლო სკოლის აღსაზრდელებს დედა-ენაზე საუბარი უჭირდათ (155, №142).

სამრევლო სკოლებში ქართული ენის მდგომარეობის საინტერესო ანალიზია მოცემული გაზ. «დროებაში» გამოქვეყნებულ წერილში «ორი სასწავლებელი» (155, №58-61). მშობლიური ენის სწავლების ხარისხი, იმ შემთხვევაშიაც კი, როდესაც მას სასწავლო საგანთა შორის ოფიციალურად ეთმობოდა გარკვეული ადგილი უკიდურესად არადამაკმაყოფილებელია - პროგრამა, რომლითაც პედაგოგი ხელმძღვანელობს, ფაქტიურად არ ითვალისწინებს თვით ყველაზე ელემენტარული დიდაქტიური ამოცანების შესრულებას. ამას ემატებოდა მასწავლებელთა პროფესიული მოუმზადებლობა-ხშირად ქართულის არ ცოდნა, რაც დირექციის ნიჰილისტური პოზიციის ფონზე ფაქტობრივად ქართული ენის სრულ უგულვებელყოფას მოასწავდა.

პედაგოგთა დაბალი კვალიფიკაცია სერიოზული დაღს ასვამდა სამრევლო სკოლების ხარისხს (83, №8,54) მათი ნაწილი ვერ ფლობდა სწავლების სათანადო მეთოდებს (189, №47,7) გვხვდება საქმისადმი გულგრილი დამოკიდებულების შემთხვევებიც (147 №8) გადაულახავ სირთულედ იქცოდა პედაგოგთა ხშირი მონაცვლეობა დაბალი ანაზღაურების გამო ჭირდა ერთ ადგილას მათი ხანგძლივი დროით დასაქმება (136¹, №6) მართებულად უნდა ჩაითვალოს ეპარქიალურ სასწავლებლათ საბჭოს გადაწყვეტილება, რომელიც ითვალისწინებდა ადგილობრივი კადრის მომზადებას - ისინი ხომ საცხოვრებელი ადგილითა და სამეურნეო საქმიანობით უფრო მკიცედ იქნებოდნენ დაკავშირებულნი კონკრეტულ სკოლებთან (136, №16); მეტი ყურადღება

მიექცეოდა მასწავლებელთა მომზადებისა და პერიოდულად მათი კვალიფიკაციის ამაღლების ინსტიტუტების ორგანიზებას (136, №18).

მდგომარეობას უკიდურესად ამძიმებდა ისიც, რომ მოსწავლეები, რომლებსაც მათთვის ისედაც ობიექტურად რთული ცოდნის დაუფლება უცნობ (რუსულ) ენაზე უხდებოდათ, კარგავდნენ (უკვე დაუძლეველი სირთულის გამო) შინაგან შემეცნებით აქტიურობას, ინტერესს სწავლისადმი... საბოლოო შედეგით კი, აღსაზრდელთა უმრავლესობა წყვეტდა სწავლას, ან ძალთა უკიდურესი დამაბვით ახერხებდა გარკვეული, არასისტემატური ცოდნის მიღებას, რომლის რეალიზაციაც (ცოდნის სქემატურობისა და შინაარსობრივი სიმწირის გამო) ვეღარ ხერხდებოდა.

ქართული ენის გაძევება, სწავლების რუსულ ენაზე წარმართვა საგრძნობლად ანელებდა მოსახლეობის ინტერესს სკოლებისადმი: ჟურნალ «კვალში» ასახულია გურული გლეხობის გულისტკივილი, იმედგაცრუება სასოფლო-სამრევლო სკოლებისადმი, რადგან თვალსაჩინო ხდებოდა რუსულად სწავლების პირობებში მათი უპერსპექტივობა - «ამ სკოლაში პროგრამის ძალით ქართული სწავლა არ იქნებაო». აღშფოთებულმა ხალხმა ერთბაშად იგრიალა: «თუ მასწავლებელი წითლიძე ქართულს არ ასწავლის იმ სკოლაში, ისე, განაჩენს ხელს არ მოვაწერთო» (187, №41,3). ასეთი განწყობა საყოველთაო იყო: სენაკის მაზრის მკვიდრთ ქუთაისის გუბერნატორისათვის მიმართვა შეუდგენიათ, რომელშიაც დაბეჯითებით ითხოვდნენ სასოფლო-სამრევლო სკოლებში მშობლიურ ენაზე სწავლების უფლებას. წინააღმდეგ შემთხვევაში სასწავლებლებიდან შვილების გამოყვანით იმუქრებოდნენ (187, №41,3).

ქართული ჟურნალ-გაზეთები განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობდნენ ქართული ენის მდგომარეობას სამხრეთ საქართველოში.

მრავალრიცხოვანი პუბლიკაციები და კორესპონდენციები ერთხმად აღიარებდნენ შექმნილი მდგომარეობის უკიდურეს სიმძიმეს: აქ ქართული ენა ყველა ტიპის სასწავლო დაწესებულებიდან განუდევნიათ და ისედაც მძიმე მდგომარეობაში მყოფ ადგილობრივ ქართველობას, მისთვის გაუგებარ რუსულ, ან სომხურ სკოლებში უხდებოდათ შვილების მიბარება (149, №25) (159, №87) (174, №219).

სავალალო იყო საინგილოში შექმნილი მდგომარეობაც. გაზ. «ივერიის» ცნობით აქ ახლო ხანებში გახსნილი სამრევლო სკოლები თანდათანობით ცარიელდებოდა – მოსწავლეები, რომლებსაც რუსული არ ესმოდათ, იძულებით ტოვებდნენ სასწავლებლებს (173, №12). უკეთესი მდგომარეობა არც კახეთის სოფლებში იყო: ქართული ენის შეზღუდვამ სამრევლო სკოლებიდან მოსწავლეთა განთესვა გამოიწვია (179, №171).

ქართული ენის სწავლება პრობლემად ქცეულა სოფლების: ილორის, მარნისა და ორპირის სამრევლო სკოლებშიაც: არადა, გაზ. «ივერიის» რედაქციის განმარტებით, აქ, მცირე ხნის უკან, ამაგდარი პედაგოგები სათანადო სიღრმითა და მოცულობით ასწავლიდნენ აღსაზრდელებს მშობლიურ ენას. ამკრძალველ გადაწყვეტილებებს უმაღლესი გამოუღია მძიმე შედეგი: სწავლის ხარისხი თვალსაჩინოდ დაცემულა, მეტიც, აღსაზრდელთა ნაწილს საერთოდ მიუწეებია თავი სკოლისათვის... (174, №151).

ხელისუფლება სამრევლო სასწავლებლებსაც იმავე პოლიტიკურ ამოცანებს უსახავდა, რასაც «სამინისტრო» სკოლებს; რამაც განსაკუთრებით საშიში ხასიათი სამეგრელო-სვანეთში მიიღო: აქ მიზანმიმართულად ხორციელდებოდა ქართველი ხალხის დაქსაქსვის, მისი ეროვნული ერთიანობის შეგნებულად დარღვევის ვანდალური გეგმა, რაც მეგრულ-სვანური ანბანის შეთხზვას და რუსულის

სინქრონულად სწავლებას გულისხმობდა. გაზ «ივერიის» ცნობით ფოთის ორკლასიანი სამრევლო სკოლიდან ქართულის განდევნისა და მის მაგიერ მეგრულ-რუსულად სწავლების განერგვის მცდელობას მოქალაქეთა მძაფრი პროტესტი გამოუწვევია (174, №20, №28). ანალოგიური ვითარება იყო სენაკის მაზრაშიც (177, №114).

მზაკვრული ჩანაფიქრის განხორციელებას ხელი შეუშალა მოსახლეობის ურყევმა პოზიციამ. მოსახლეობის პატრიოტულ შემართებას ზურგს უმაგრებდა სამღვდელოებაც: «დაიხსომეთ, გულში ღრმად ჩაიმარხეთ, შვილებო, რომ მეგრელები ძველისძველი ქართველები ვართ...» (177, №114) – ხშირად მიმართავს ამ სიტყვებით მეგრულ ყმაწვილებს ეპისკოპოსი გრიგოლი.

სამეგრელოს სამრევლო სკოლებში ქართულ ენაზე საეკლესიო კითხვისა და საღვთისმეტყველო საკითხების ცოდნას აუცილებელ პირობად თვლიდა დეკანოზი დ. მაჭავარიანი, რომელსაც მხარის საეკლესიო სკოლების ზედამხედველობაც ევალებოდა. სასწავლებელთა მონახულებისას ის საგანგებოდ ადევნებდა თვალს მოსწავლეთაგან ქართულის ცოდნის ხარისხს და პედაგოგებს ავალებდა შენიშნული ხარვეზების დაუყოვნებელ აღმოფხვრას (189, №30,1-3).

სწორი ეროვნული და პედაგოგიური პოზიცია ეკავათ აქაური სამრევლო სკოლების მასწავლებლებსაც. ეს ცხადად გამოიკვეთა ფოთში (1892წ.) გამართულ პედაგოგთა კრებაზე. პედაგოგები ქართული ენის უპირობო რეაბილიტაციის საერთო მოთხოვნით გამოდიოდნენ და დასაბუთებულად მსჯელობდნენ მეგრული ანბანისა და მასზე თარგმნილი ლიტერატურის გამოყენების შეუძლებლობაზე (176, №196).

თვითმპყრობელობის გამთიშველმა პოლიტიკამ განსაკუთრებით აფხაზეთში იჩინა თავი. კავკასიაში კოლონიური პოლიტიკის

წარმატებებისა და მხარის გარუსების საქმეში ცარიზმი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა აფხაზეთის საკითხს. ქართული სამყაროსაგან აფხაზეთის ჩამოცილების მიზნით თვითმპყრობელობა ბარბაროსული მეთოდებით შეუდგა აფხაზ და ქართველ ხალხებს შორის ხანგრძლივი ისტორიული ერთობით განმტკიცებული კულტურულ-ეკლესიური და ენობრივი კავშირების მსხვრევას და ეთნიკურ ნიადაგზე მათ შორის დაპირისპირების პროვოცირებას. ამ გეგმის მიხედვით აფხაზეთის სამრევლო სკოლები რუსიფიკაციის მძლავრ იარაღად უნდა ქცეულიყო. ხელისუფლება (საერო თუ სასულიერო) პრინციპულად უარყოფდა აფხაზურ სასწავლებლებში ქართული ენის სწავლების შესაძლებლობასაც კი. ოფიციალის გეგმებს ამხელდა აფხაზეთის ქართველი სამღვდელთა. ისინი მკაფიოდ უთითებდნენ (სათანადო ფაქტების ილუსტრირებით) ქართველი და აფხაზი ხალხის ისტორიულ სიახლოვეს, ნათელყოფდნენ აფხაზთა სურვილს ესწავლებინათ მათთვის «ახლობელი ქართული ენა» (176, №141). მხოლოდ ასეთი უკომპრომისო პოზიციის წყალობით გახდა შესაძლებელი აფხაზეთში მცხოვრები ქართველობის ეროვნული ინტერესების დაცვა, უძველეს ქართულ ეკლესია-მონასტრებში ღვთისმსახურებისა და აქაურ სკოლებში სასწავლო პროცესის მშობლიურ ენაზე წარმოება.

ამავე დროს, აფხაზი ხალხის მიმართ ქართველი სასულიერო პირები პროგრესულ-ჰუმანურ დამოკიდებულებას ამჟღავნებდნენ. მათ ზრუნვის საგანს არა მხოლოდ ქართველი, არამედ აფხაზი მოსახლეობის თვითმყოფადობის, ეროვნული თავისთავადობის შენარჩუნებაც წარმოადგენდა – ცარიზმის პოლიტიკა აფხაზებს ხომ სრულ ასიმილაციას უქადდა. ამ თვალსაზრისით უადრესად საგულისხმოა იმერეთის ეპისკოპოსის გაბრიელის ინიციატივა –

აფხაზი სამღვდელოების მომზადების მიზნით, ეროვნულ-კულტურული ტრადიციების შენარჩუნება – განვითარების ხელშესაწყობად თბილისის სასულიერო სემინარიებში მათთვის სპეციალურად შემოეღოთ აფხაზურ ენაზე საღვთისმეტყველო დისციპლინების სწავლება (32, 211). ეს ინიციატივა, სრულიად გასაგები მოტივაციით, კატეგორიულად მიუღებელი აღმოჩნდა, როგორც სემინარიის ხელმძღვანელობისათვის, ისე უმაღლესი საეკლესიო ხელისუფლებისათვის, რის გამოც კეთილშობილურ, ჭეშმარიტად პატრიოტულ წამოწყებას განხორციელება არ ეწერა.

ასევე უნდა აღინიშნოს ეპისკოპოს ამბროსი ხელაიას აქტიური ეროვნული პოზიცია, რამაც მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა აფხაზეთში სეპარატისტული მისწრაფებების აღმოფხვრაში, ხელისუფლების გამთიშველი პოლიტიკის გაუვნებელოებაში, რაც, პირველ რიგში, აფხაზი და ქართველი ხალხის სასიცოცხლო ინტერესების განუხრელი დაცვით მოხერხდა (32, 203).

აფხაზი მოსახლეობისადმი ქართველი სამღვდელოების ტოლერანტულ დამოკიდებულებას მხარს უბამდა ინტელიგენციაც. საკმარისია გავიხსენოთ თუ რაოდენ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ი. გოგებაშვილი აფხაზი ყმაწვილებისათვის გახსნილ სასწავლებლებში მათთვის მშობლიური ენის სათანადო სიღრმით სწავლების საკითხს, რაც აფხაზების ეთნო-კულტურული განვითარების საწინდარი უნდა გამხდარიყო (10, 200-201).

თვითმპყრობელობის შემოტევას ქართველი სამღვდელოება ეროვნული და საზოგადოებრივი საქმიანობის გააქტიურებით პასუხობდა – მიუხედავად უკიდურესად არახელსაყრელი ვითარებისა ძალთა მაქსიმალური მობილიზებით კვლავაც აგრძელებდა ჭეშმარიტად სახალხო-საგანმანათლებლო მისიის განხორციელებას.

სასულიერო პირების ამ სახის ინიციატივის ზოგადეროვნულ მნიშვნელობას ზრდიდა ხელისუფლების მტრული პოზიცია ქართველი ხალხის განათლებისადმი, რაც თვალსაჩინოდ დასტურდება სამრევლო სკოლების ფინანსირების სტატისტიკითაც: 1892-1895 წლებში სამრევლო სკოლების გასამართავად იმპერიის ეკონომიკის დეპარტამენტისა და უწმინდესი სინოდისაგან რუსეთის ევროპული ნაწილის ეპარქიებმა დახმარების სახით მიიღეს 272285 მანეთი; ციმბირის ეპარქიებმა – 124150; ხოლო კავკასიისათვის გამოიყო სულ 9900 მანეთი (133, №22). როგორც ვხედავთ, საქართველოს საეგზარქოსოსადმი განკუთვნილი თანხა მიზერულია. ასეთ პირობებში სამრევლო სკოლების გახსნისა და შენახვის მთელი სიმძიმე მოსახლეობასა და ქართულ ეკლესიას უნდა ეტვირთა.*

სამწუხაროდ, ქართველი ხალხის უკიდურესად მძიმე მატერიალური მდგომარეობა არ იძლეოდა სათანადო რესურსების მობილიზების საშუალებას. სწორედ ამ მიზეზით ვერ მოხერხდა სოფელ ძმუისში (ქუთაისის მაზრა) სამრევლო სასწავლებლის გახსნა – ადგილობრივი მღვდლის მიხ. ჩიქვინიძის არაერთგზის მცდელობას, სოფელელთა მეცადინეობას ფუჭად ჩაუვლია (100, №7,11). მსგავს შემთხვევებს ვხვდებით სოხუმის ეპარქიაში (181, №190), საქართველოს მთიანეთში (181, №61). სოფელ ანაგის სამრევლო სკოლის დათვალიერებისას შენობისა და სასწავლო ინვენტარის მდგომარეობის გამო აღშფოთებას ვერ ფარავდა თვით ეგზარქოსი ფლაბიანეც (139, №7-8)... საერთო მდგომარეობის ანალიზის შედეგად

* ხარჯთაღრიცხვის მასალების მიხედვით 1896 წელს საქართველოს ეპარქიაში სამრევლო სკოლების ფინანსურ უზრუნველყოფას მოხმარდა:

1. უწმინდესი სინოდისაგან – 1000 მანეთი.
2. ერობებისაგან – 8100 მანეთი.
3. სასოფლო საზოგადოებათაგან – 5220 მანეთი.
4. ეკლესიათაგან – 5405 მანეთი.
5. ქველმოქმედთა და მზრუნველთაგან – 1049 მანეთი.
6. სასწავლო ქირამ შეადგინა – 1273 მანეთი (136, №6).

საქართველოს საეპარქიო სასწავლებლების საბჭო იძულებული იყო ელიარებინა, რომ სამრევლო სკოლათა უმრავლესობა განთავსებული იყო სრულიად შეუფერებელ შენობებში, ამავე დროს მწვავედ განიცდიდნენ საჭირო ინვენტარისა და სახელმძღვანელოების ნაკლებობასაც*. ამ მხრივ, განსაკუთრებით მძიმე ვითარებაში უწევდათ საქმიანობა გურია-სამეგრელოს სამრევლო სკოლებს (134, №14). უკეთესი მდგომარეობა არც რაჭა-ლეჩხუმსა (93, №10,6) და სვანეთში (172, №238) იყო. საქართველოს მთიან მხარეებში სამრევლო სკოლების ნაკლებობა, საერო სასწავლებელთა სიმორისა და სიძვირის გამო, მით უფრო მტკივნეულად იგრძნობოდა (99, №6, 10).

ასეთ პირობებში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ეკისრებოდა ქართველი სამღვდელოების შეუპოვარ ბრძოლას სამრევლო სკოლების დაარსებისა და მათში ქართულ ენაზე სწავლებისათვის. ჩვენს ხელთ არსებული მასალები ცხადყოფენ სასულიერო პირთა განმანათლებლური მოღვაწეობის შთამბეჭდაობას; საეპარქო სასწავლებელთა საბჭოს ცნობით (1891 წ.) სამღვდელოების ძალისხმევით დაარსებულა კობის, არტაანის, ბაკურციხის, ხაშმის, ჯუმათის... სამრევლო სკოლები (132, №2); სოფელ ალისუბნის სკოლის დაარსებაში დიდი იყო მღვდელ მელიტონ კელენჯერიძის დამსახურება (137, №1); ასევე, ადგილობრივ სასულიერო პირთამონდომებით სამრევლო სკოლები გახსნილა სოფლებში: ნინოწმინდა (133, №19), კიციაში (137, №3), დილომში (გახსნის საზეიმო ცერემონიალს ეგზარქოსი უძღვებოდა, შენობა ვერ იტევდა საპატრიო სტუმრებს (137, №21-22), ბანძაში (აქაური მღვდლის მოწოდებას ენერგიულად გამოეხმაურა სოფლის თავკაცობა და საერთო ღვაწლით სასწავლებელი სამაგალითოდ მოაწყვეს) (136, №22);

* სამრევლო სკოლების უმრავლესობა არასაკმარისად მარაგდებოდა სახელმძღვანელოებით. განსაკუთრებით დეფიციტური იყო ქართულენოვანი ლიტერატურა (83, №8, 59).

თვალსაჩინო იყო რაჭის სამღვდელოების მოქმედება – რამდენიმე მაღალმთიან სოფელში (ბეგიული, პატარა ონი, მიქარწმინდა...) მათ საკუთარი ხარჯით გახსნეს სამრევლო სკოლები და პედაგოგობასაც უსასყიდლოდ უწევდნენ აღსაზრდელებს (149, №24); მიუხედავად უკიდურესი ხელმოკლეობისა ჭიათურის სასულიერო პირებს მაინც მოუხერხებიათ სამრევლო სკოლის რიგიანად გამართვა (200, №176); სამაგალითო იყო ახალ-სენაკისა და ახუთის ეკლესიის მსახურთა (ა. პაპასკირის, ა. გერსამიას, ნ. ჯალალონიას და ლ. ნარუშვილის) შესაბამისი მოქმედებაც (200, №228); დიდი ღვაწლი მიუძღოდა სოფლის წინაშე შინდისის ეკლესიის მოძღვარს... მისი მუდმივი მზრუნველობით აქაური სამრევლო სკოლა ერთ-ერთი სანიმუშო გამხდარა: ასეთსავე მაღალ შეფასებას იმსახურებდა მცხეთის სამრევლო სკოლა (მოსწავლეებმა მრავალჯერ ისახელეს თავი მაღალი აკადემიური მოსწრებით) (133, №12); იგივე ითქმის ბახვის, ვარძიის, კაცხის, აწყურის, საჩხერის, ხონის, დიდი – ჯიხაიშის, დაბლა-საქარის, მარტვილის, ხეთის, აბაშისა და სხვა სამრევლო სკოლების შესახებაც (136, №7) (188, №51,1) (152, №80).

სამრევლო სკოლების ორგანიზებაში შეტანილი წვლილისა და წარმატებული პედაგოგიური პრაქტიკის გამო უწმინდესი სინოდის განკარგულებით არა ერთი ქართველი სასულიერო პირი იქნა დაჯილდოვებული. მათ შორისაა: სამურზაყანოელი მღვდლები: იოანე ქავყარაძე (139, №20) და ფეხუ მალაზონია (134, №23); ბოდბის, აკურის, ჩუმლაყის, შაშიანის, ვარდისუბნის და სხვა სოფლების ეკლესიის მსახურნი: იოსებ მირიანაშვილი, ლაზარე ხელაშვილი, ზაქარია ქევხიევი, ალექსანდრე ფხალაძე, ნიკოლოზ ბაკურაძე, გიორგი თაგვაძე (138, №22-28) და სხვა.

სათანადო მასალის მრავალრიცხოვნობა საშუალებას არ იძლევა

თითოეული ფაქტის თუნდაც სქემატურად დაფიქსირებისას. მათი გულდასმით შესწავლა კი გვიდასტურებს ქართველი სამღვდელოების აქტიურ ეროვნულ პოზიციას, ნათელს ხდის მათგან მაღალი საერისკაცო მისიის – საგანმანათლებლო მოღვაწეობის სიღრმისეულ გათავისებებას, სასულიერო პირთა უზადო პატრიოტიზმსა და მაღალმოქალაქეობრივ შეგნებას.

თავი მეოთხე

ქართველი მართლმადიდებელი სამღვდელოება მშობლიური ენის დაცვისათვის ბრძოლაში

უკიდურესად არახელსაყრელი გარემო, ხელისუფლების დამთრგუნველი პოლიტიკა, ბუნებრივია, უარყოფით გავლენას ახდენდა ქართველი სასულიერო კრებულის შემოქმედებაზე. საქართველოს ეკლესია და სამღვდელოება პირდაპირ ექცეოდა თვითმპყრობელობის პოლიტიკურ ინტერესთა ორბიტაში, რათა ხელისუფლების დაკვეთით მას მტკიცე იდეოლოგიური წინამძღვრები შეექმნა მხარის რუსიფიკაციისა და ხალხთა ექსპლუატაციის შემდგომი გაძლიერებისათვის.

ქართველი სამღვდელოების მნიშვნელოვანი ნაწილი სავსებით სწორად ჭკრეტდა მოვლენათა ასეთი განვითარებით გამოწვეულ საშიშროებას – რაც რეალურ საფრთხეს უქმნიდა ეროვნული თავისთავადობის შენარჩუნებას. მათი ეროვნულ-სარწმუნოებრივი პლატფორმა მჭიდროდ უკავშირდებოდა ჩვენს ისტორიაში ეკლესიის განსაკუთრებული (ნაციონალური) მისიის სრულ გათავისებას: «თუ ქართველებმა შეინარჩუნეს თავიანთი ნაციონალური ენა და საზოგადოების დიდ ოჯახში არსებობენ როგორც დამოუკიდებელი ხალხი, ეს მთლიანად განსაზღვრულია ქრიატიანობით» (32, 195).

თანამედროვე ვითარებაში ასეთი პროგრესული როლის შესრულება უკავშირდებოდა ხალხის განათლებისა და ეროვნული კულტურის განვითარების საპასუხისმგებლო საქმიანობის მესვეურობას, პატრიოტული და ზნეობრივი სულისკვეთების განმტკიცებას მთელს ერში.

განმათავისუფლებელი მოძრაობის კარდინალურ საკითხს, რასაც სამღვდელოება ხალხის სრწმუნოებრივ – ზნეობრივი მისწრაფებების

ამაღლებასაც უკავშირებდა, წარმოადგენდა ასიმილატორული სისტემის შემოტევებისაგან უპირველესი ეროვნულისაუნჯის – მშობლიური ენის დაცვა. საეკლესიო ენის პრობლემა იმითაც იყო მნიშვნელოვანი, რომ ის პირდაპირ უკავშირდებოდა მოსახლეობაში სარწმუნოებრივი განცდის გაღრმავებას, მასში ქრისტიანული მორალის განმტკიცებას (62, №11, 99).

ამასთან, ეკლესიის მსახურებს ყველაზე მჭიდრო და ქმედითი ურთიერთობა ჰქონდათ ხალხთან, ამ სახის კავშირის მნიშვნელობა იზრდებოდა იმითაც, რომ ეკლესია ფლობდა მოსახლეობაზე დადებითი გავლენის (სარწმუნოებრივი, ზნეობრივი, საგანმანათლებლო...) ბერკეტებს, რომელთა გამოყენებაც ფერხდებოდა მათ შორის არსებული ენობრივი ბარიერის გამო (61, №7, 137-138).

მშობლიურ ენაზე ქადაგების აუცილებლობა არაერთ საგაზეთო წერილშია სათანადოდ დასაბუთებული, განსაკუთრებით საყურადღებოდ მიგვაჩნია ის გარემოება, რომ მეტწილად მათი ავტორები სასულიერო წოდების წარმომადგენლები არიან (62, №11,101). ისინი პრობლემისადმი სწორი მეთოდოლოგიური მიდგომის საფუძველზე განმარტავენ ღვთისმსახურებაში ხალხოსნური სწავლების დედა ენაზე დაფუძნების მიზანშეწონილობას (62, №11,101).

რეალობის სირთულე სასურველი მიზნის განხორციელებას ხელს როდი უწყობდა – ქართული ენის სავალალო მდგომარეობა მისი გამოყენების შესაძლებლობებს უკიდურესად ზღუდავდა: «ქართულის ენის, ქართულის ლიტერატურის საეროსი თუ სასულიეროსი, ქართულის ისტორიისა საეკლესიოს და სამოქალაქოსი აქ სახსენებელიც არ მოიპოვება...» (62, №11, 101) – ასე აღწერენ თანამედროვენი სასულიერო სფეროში არსებულ არასახარბიელო ვითარებას. აღნიშნულის საპირისპიროდ სამღვდელთა პრინ-

ციპულად აყენებდა სასულიერო სასწავლებლებში მშობლიური ენისა და საეკლესიო საგნების: საღვთო სჯულისა და ლოცვების ქართულად სწავლების მოთხოვნას (159, №246). ეს საგნები, როგორც წესი, რუსულად, აღსაზრდელთა უმრავლესობისათვის გაუგებარ ენაზე ისწავლებოდა, რაც შეუძლებელს ხდიდა მის, ისედაც რთულ შინაარსში გაღრმავებას, მოცემული ცოდნის გათავისებას. ყოველივე ეს, ქართველი სამღვდელოების აზრით, აბრკოლებდა, როგორც მოსწავლეთა შემეცნებითი ძალების განვითარებას (მიღებული ცოდნის სქემატურობაზე რომ არაფერი ვთქვათ), ისე მათ აღზრდას ეკლესიური მოთხოვნების შესაბამისად (162, №73).

ქართული ენის დაცვისათვის ბრძოლის გამოძახილი იყო საეკლესიო პირთა ყრილობები, რომლებზეც ერთსულოვნად იღებდნენ სასწავლებლებში და ეკლესიებში მშობლიური ენის გამოყენების გადაწყვეტილებას. ამ მხრივ, ნიშანდობლივია 1882 წლის კრების დადგენილება: ბერძნულისა და ლათინურის სწავლებისათვის გამოყოფილი საათები მთლიანად დათმობოდა ქართულს (159, №248).

აღნიშნული საკითხი ღრმა თეორიულ დონეზეა განხილული გაზ. «დროების» მორიგ მიმოხილვაში (160, №167). მათში ძირითადი აქცენტი გადატანილია თანამედროვე პედაგოგიურ მოთხოვნათა საფუძველზე არსებული საგანმანათლებლო სისტემის ძირეულ (თვისობრივი) რეორგანიზაციის საჭიროებაზე. სასწავლო პროცესის გაუმჯობესების ბაზისურ პირობად კი აღიარებულია მშობლიური ენის მდგომარეობის რადიკალური გაუმჯობესება.

ქართველ პატრიოტ-მოღვაწეთა საერთო ძალისხმევას, საზოგადოების სულ უფრო მზარდ ინტერესს სასკოლო-საეკლესიო პრობლემატიკისადმი შეუძლებელია არ მოჰყოლოდა სათანადო (რა თქმა უნდა, ფორმალური ხასიათის) დათმობები ხელისუფლების

მხრიდან. ადგილობრივი ელემენტების გააქტიურების შიშით, რასაც უთუოდ მოჰყვებოდა მოსახლეობაში საპროტესტო განწყობილების ზრდა, მმართველობა იძულებული ხდებოდა რიგ შემთხვევებში ელიარებინა ქართული ენის სასწავლო დატვირთვა (159, №248).

კომპრომისულ გადაწყვეტილებათა რიგს უნდა მოვაკუთვნოთ აგრეთვე, ქართულ სკოლებში საღვთო სჯულის მშობლიურ ენაზე სწავლების უფლების დაშვებაც: «რადგან, საღმრთო ისტორია ისეთი საგანია, რომ შეგირდმა, არამც თუ უნდა ისწავლოს, უნდა შეიყვაროს კიდევ, მის ზნეობრივ გავლენას დაუმორჩილოს მთელი თავისი არსება» (50, 80). ასეთი მოტივი ედო საფუძვლად საეგზარქოსოს შესაბამის გადაწყვეტილებას. ამ სახის დათმობები საკმარისი როდი იყო საგანმანათლებლო სისტემის რუსიფიკატორული არსის შესაცვლელად, რაც წარმოადგენდა კიდევ სამღვდელოების პროგრესული ნაწილის ბრძოლის საგანს. ისინი სავსებით სწორად აცნობიერებდნენ მშობლიური ენისათვის სრული უფლების მინიჭების მნიშვნელობას მთელი საზოგადოების კულტურული და ზნეობრივი მდგომრეობის გაუმჯობესების, თავისუფლებისათვის ბრძოლაში წარმატების მიღწევის თვალსაზრისით. – «ეს მცირე ნაბიჯი წარმატების გზაზედ წინ წარვდგით და დაგვრჩენია მხოლოდ ვისურვოთ, რომ პირველს ნაბიჯს მეორე და მესამეც ზედ მოჰყავდეს და ეს შესაძლებელია მხოლოდ მაშინ, როდესაც ჩვენის დედა-ენის მასწავლებელნი თავიანთს ახალს ალაგებზე მათს უწმინდესს მოვალეობას სამშობლოს წინაშე ისე მოეკიდებიან, როგორც შეშვენის თავიანთ ქვეყნისათვის გულშემატკივარ მამულის – შვილებს» (160, №167).

ქართველი სამღვდელოების პატრიოტულ მოძრაობას ხელმძღვანელობდნენ თვალსაჩინო სასულიერო მოღვაწეები, რომელთა

ეროვნული და საგანმანათლებლო პოზიციები მიმართული იყო თვითმპყრობელო რეჟიმის წინააღმდეგ. ასევე თვალსაჩინო იყო მათი როლი ქართული კულტურისა და მწიგნობრობის განვითარებასა თუ დედა – ეკლესიისათვის ისტორიულ – ტრადიციული შინაარსის შენარჩუნებაში.

მშობლიურ ენაზე სწავლების მოთხოვნას გამორჩეული ადგილი უკავია გაბრიელ ეპისკოპოსის (ქიქოძე) მდიდარ თეორიულ მემკვიდრეობაში. მღვდელმთავარი სავსებით სწორი პედაგოგიური და რელიგიური თვალსაზრისით (არგუმენტაციით) ასაბუთებდა საკუთარ პოზიციას და მის სარეალიზაციოდ საჭირო პრაქტიკულ ნაბიჯებსაც დგამდა (49, 39). გაბრიელ ეპისკოპოსი არანაკლები პრინციპულობით აყენებდა საეკლესიო მსახურების ქართულ ენაზე წარმოების მოთხოვნას და შეუვალი დებულებებით ასაბუთებდა მეგრულ-სვანური ლოცვების კრებულის შეთხზვის მიზანშეუწონლობას (49, 39).

საეკლესიო პირთა პასუხისმგებლობას ზრდიდა ის გარემოებაც, რომ მათ ხალხის სულიერ მოძღვრობასთან ერთად, მათი განათლების მისიაც უნდა ეკისრათ. ამ შემთხვევაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ეკისრებოდა სათანადო მომზადებისა და სულისკვეთების კადრის შერჩევას. ხალხის ზნეობრივ და გონებრივ წინსვლას მხოლოდ ამ წიაღიდან გამოსული, მოსახლეობის მოთხოვნილებებისა და ზნე-ჩვეულებების გამთავისებელი მოძღვარი თუ შეუწყობდა ხელს. სწორედ ასეთ მოთხოვნას აყენებს გაბრიელ ეპისკოპოსი იანოვსკისთან პაექრობისას: «ნუთუ ბატონმა მზრუნველმა არ იცის, რომ ქრისტიანთა მოძღვრად უნდა იყოს აუცილებლად ადგილობრივი მკვიდრნი, მცოდნენი სამწყსოს ენისა და ჩვეულების ეს ქრისტიანული ეკლესიის მართვა-გამგეობის ძირითადი კანონია. სული წმინდა იმიტომ გადმოვიდა მოციქულზე სა ასწავლა ენანი მრავალნი, რათა ყოველ

ერსა და ტომს ყურად ელო სამშობლო ენაზე სახარება ქრისტესი. როგორი უნდა იყოს მოძღვარი, რომელსაც არ გაეგება ენა, წესი და ადათი თავისი სამწყსოსი?» (143, №90).

ქვეყნის კეთილდღეობისათვის მეზრძოლთა შორის გამორჩეული ადგილი უჭირავს ეპისკოპოს ალექსანდრეს (ოქროპირიძე), რომელიც ქმედით დახმარებას უწევდა საეკლესიო სასწავლებლებს – გორის ეპარქიის ხელმძღვანელობისას მან სოლიდური თანხა შეაგროვა სასულიერო სემინარიაში ქართული ენის კათედრის დასაარსებლად (157, №235). იმერეთის ეპისკოპოსად გამწესებული მღვდელმთავარი ჩვეული მონდომებით იღწვის სასწავლებლის მოწყობისა და მათში სწავლების ქართულ ენაზე წარმართვისათვის. ნიშანდობლივია, რომ მოსახლეობა მის ღვაწლს სათანადოდ აფასებდა და ემადლიერებოდა:... ჩვენ, გურულები განსაკუთრებით დავალებული ვართ მისი მობრძანებით, რადგან ის ჩვენთვის იქნება არა თუ სარწმუნოების და ზნეობის მასწავლებელი, არამედ თვით ჩვენი ცხოვრების პროგრესული მოძრაობის მოთავე. მოსვლისთანავე პირველი მისი ბაასი ჩვენთან იყო საჭიროებაზედ ჩვენი დედა-ენის მდგომარეობის გაუმჯობესებისა სკოლებში... აგრეთვე, დიდი ბაასი ჰქონდათ მის ყოვლად უსამღვდელოებასთან ქართული და რუსული გალობის შემოღებაზე, გურიის სამოქალაქო სკოლებში...»(159, №119).

ეკლესიებში ქართული გალობისა და ღვთისმსახურების აღვლენის უფლებისათვის იღვწოდა ეპისკოპოსი ლეონიდე (ოქროპირიძე) (99, №20). მას გამორჩეული როლი მიუძღვის საეკლესიო – სამრევლო სკოლების დაარსებასა და მათში სასწავლო პროცესის მშობლიურ ენაზე ორგანიზებაში. ამ უაღრესად ეროვნულ საქმიანობაში ხელშემწყობ გარემოებად იქცა ეპისკოპოსის ნაყოფიერი მოღვაწეობა «ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების» მისიონერად და ამავე

საზოგადოების სკოლების ინსპექტორად. სწორედ აღნიშნულმა თანამდებობამ გაუხსნა ფართო ასპარეზი მის აქტიურ საეკლესიო – საგანმანათლებლო საქმიანობას საინგილოში, ფშავ-ხევსურეთში, მთიულეთსა თუ საქართველოს სხვა კუთხეში (132, №8-9). ეროვნულ ნიადაგზე მოწყობილი სასწავლებლების გახსნის პარალელურად, ეპისკოპოსი ლეონიდი შემწეობას არ აკლებდა ხელმოკლე ოჯახებს, პირადად ზრუნავდა მათი შვილების განათლებისათვის – ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა ეპისკოპოსის ინიციატივით დაარსებულ სასულიერო წოდების ღარიბთა სამზრუნველოს.

უაღრესად მნიშვნელოვანი და დასაფასებელი როლი შეასრულა ეპისკოპოსმა ლეონიდემ ქართველ მაჰმადიანთა განათლების, მათი კულტურისა და ეროვნული შეგნების ამაღლების პროცესშიაც. სწორედ ამ მიმართულებით წარიმართა მისი მრავალმხრივი – საეკლესიო-მისიონერული, საგანმანათლებლო და კულტურულ-საზოგადოებრივი საქმიანობა საინგილოში (32, 201). აქ ეპისკოპოსის პირადი ძალისხმევით დაარსებულ იქნა რამდენიმე ელემენტარული (გარეგნულად საეკლესიო-სამრევლო ტიპის) სკოლა, რომლებიც ეროვნული გადაგვარების საშიშროების წინაშე მდგარი ქართველებისათვის (ინგილოებისათვის) მშობლიურ ენასა და კულტურასთან შეხების ერთადერთ საშუალებად იქცა.

გარდა ნაყოფიერი საეკლესიო-საგანმანათლებლო მოღვაწეობისა ეპისკოპოსი ლეონიდემ არაერთი მამულიშვილური წამოწყების ინიციატორი იყო. უშუალოდ მისი თაოსნობით მოხერხდა მრავალი უნიკალური საეკლესიო-ისტორიული ნივთისა და ხელნაწერის მიგნება და კვალიფიციური შესწავლა. აღსანიშნავია, რომ ეპისკოპოსად განწესებული ლეონიდი საკუთარი ეპარქიის ეკლესია-მონასტრების

წინამძღვრებს ავალბდა აღენუსხათ (აღწერილობათა დართვით) ყველა საეკლესიო ნივთი (ხელნაწერი) და მათი ისტორიული მნიშვნელობის დადგენის შემთხვევაში გადაეგზავნათ თბილისის საეკლესიო და ისტორიულ ნივთთა სიძველეთ-საცავში, რომელსაც წლების მანძილზე პირადად ხელმძღვანელობდა (25, 13-14).

დიდია ეპისკოპოს ლეონიდეს როლი ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის მოპოვებისათვის სათანადო იდეურ-პრაქტიკული საფუძვლების მომზადებისა და XX საუკუნის დამდეგისათვის ამ მიზნის განხორციელებაში. ეპისკოპოსის ეროვნული პოზიცია, მისი შეუპოვრობა ეკლესიის რუსიფიკატორთა წინააღმდეგ ბრძოლაში თვითმპყრობელობისათვის საკმარისზე მეტი საფუძველი აღმოჩნდა მღვდელმთავრის საქართველოდან გაძევებისა და მისთვის ღვთისმსახურების უფლების ჩამოსართმევად (164, №20).

მშობლიური ენის შეუცვლელობაზე გარკვევით საუბრობდა კირიონ სამაგლიშვილიც: «...საჭირო არ არის იმის მტკიცება, რომ სამშობლო ენის შესწავლა და ცოდნა დიდი განძია ყველა ერისათვის. ყველა შეგნებული ელემენტის ვალია მეცადინეობა იმისათვის, რომ ჯეროვანი ადგილი მოვუპოვოთ დედა-ენას სკოლებში...» (164, №96).

სწავლებისა და საეკლესიო მსახურების მშობლიურ ენაზე წარმართვისათვის ბრძოლას ეპისკოპოსი კირიონი მთლიანად უკავშირებდა ქართველი ხალხისა და საქართველოს ეკლესიისათვის ეროვნულ-ტრადიციული სახის შენარჩუნებასა და პერსპექტივაში სახელმწიფოებრივ-ეკლესიური დამოუკიდებლობის აღდგენას. ეპისკოპოსის ბრძოლას რუსიფიკაციის წინააღმდეგ ხელისუფლების მხრიდან მკაცრი რეპრესიები მოჰყვა - სამშობლოდან გაძევება, ღვთისმსახურების უფლების ჩამორთმევა (144, №11,2). მიუხედავად სასტიკი დევნისა კირიონს არასოდეს შეუწყვეტია აქტიური საეკლესიო

საქმიანობა, არ შეუნელებია ბრძოლა ქართული ეკლესიის გაეროვნულებისა და ავტოკეფალურობისათვის. მღვდელმთავრის მრწამს სავსებით ცხადად გამოხატავს მისი სიტყვები: «მაშინ ჩაითვლები ადამიანად, თუ სამშობლოს სათაყვანებელ ხატად გაიხდი» (193, 8 III).

ეპისკოპოსი კირიონი უდიდესი ავტორიტეტით სარგებლობდა მის თანამედროვე დიდ ქართველ მოღვაწეებში. ქართველი საზოგადოების სახელოვანი წარმომადგენლები პატრიოტ საეკლესიო პირთა ბრძოლას ქართული ეკლესიის დამოუკიდებლობისათვის სრულ თანაგრძნობას უცხადებდნენ და საამისოდ კონკრეტულ ნაბიჯებსაც დგამდნენ – თერგდალეულთა ეროვნული პროგრამა ხომ სავსებით ეხმიანებოდა მათ სულისკვეთებას. ამიტომაც იყო, რომ კირიონის საქართველოდან გასახლებას, რაც ეროვნულ ძალთა წინააღმდეგ მიმართული რეპრესიების გაძლიერების მაუწყებელი იყო, მწვავე გამოხმაურება მოჰყვა ქართველი ინტელიგენციის მხრიდან: «კირიონის ამბავმა ლახვარი გამიყარა!... რაც იმედები მქონდა სულ გამიქარწყლდა...» – წერდა აკაკი წერეთელი (193, 30 VIII).

ეპისკოპოს კირიონის მრავალმხრივ მოღვაწეობას არა მხოლოდ საქართველოში იცნობდნენ. ის, როგორც ეროვნული და ეკლესიური თავისუფლებისათვის დაუღალავი მებრძოლი, თვითმპყრობელობის მჩაგვრელური რეჟიმის უდრეკი მოწინააღმდეგე უცხოეთშიც დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა და პროგრესული, დემოკრატიული წრეებშიც არაერთი მხარდამჭერი ჰყავდა. კერძოდ, აღსანიშნავია ბელგიის «კაცთა უფლების ლიგის» ხელმძღვანელის ჟორჟ ლორანის მიერ რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროს თავჯდომარის ხამიაკოვისადმი გაგზავნილი ოფიციალური წერილი, სადაც კირიონის უდანაშაულოდ ცნობისა და შეწყალების მოთხოვნაა წამოყენებული (32197).

კირიონს სავსებით ნათლად ჰქონდა წარმოდგენილი ეკლესიის თავისუფლებისათვის ბრძოლის განსაკუთრებული მნიშვნელობა. მისი გამნარტებით საკითხის სიმწვავე მარტოოდენ საეკლესიო სფეროსა და ეკლესიის მართვის პრობლემატიკით არ განისაზღვრებოდა. არამედ, ეკლესიის აქტიური საზოგადოებრივ-პოლიტიკური პოზიციის გათვალისწინებით (თანამედროვე ეტაპზე კირიონი ეკლესიის აქტიურ როლს სწორედ ასეთი ფუნქციის განხორციელებაში ხედავდა), მისი დამოუკიდებლობა ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის, ქართველი ხალხის ეროვნული თავისუფლების მოპოვების რთულ, მაგრამ უსათუოდ მისაღწევ საქმეში საწინდრად, ძირითად მასტიმულირებელ მუხტად უნდა ქცეულიყო: «ნურვინ იტყვის, რომ ეკლესიამ თავისი დრო მოჰამა, რომ ეხლა არა კულტურული, არამედ ანტიკულტურული ძალაა: მას კიდევ შესწევს იმდენი ძალა, რომ ხალხს ემსახუროს, გაუნათოს მას გზა უმჯობესი მომავლისაკენ... მან ხელი უნდა შეუწყოს ჩვენს განმტკიცება-გაერთიანებას, რათა კაცობრიობის ფერხულში ჩვენ ვპოვოთ შესაფერისი და დამსახურებული ადგილი» (193, 30 VIII) – ასეთია ეპისკოპოს კირიონის ეროვნულ-საზოგადოებრივი და საეკლესიო მრწამსი.

კირიონი საქართველოს ეკლესიის ისტორიისა და კულტურული მემკვიდრეობის მკვლევარიცაა. მას სწორედ ესმოდა ისტორიის როლი და მნიშვნელობა ხალხის გამოფხიზლების, მათში ეროვნული თვითშეგნების გაღრმავების ნიშნით. კირიონს არაერთი საყურადღებო ნაშრომი ეკუთვნის საქართველოს ისტორიასა და არქეოლოგიაში, ეპისკოპოსი წარმატებით იკვლევდა ფოლკლორულ მასალებს, არანაკლები შედეგი მოჰყვა მის სამეცნიერო მოგზაურობებს საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში (კახეთში, ქართლში, აფხაზეთში) – პირადად აღმოაჩნდა და შეისწავლა არაერთი ხელნაწერი (32, 198)

და არქეოლოგიური ძეგლი: მიაგნო კახეთის დედოფალ თინათინის საფლავს; ხელმძღვანელობდა მცხეთისა და ალავერდის ტაძრების არქეოლოგიურ შესწავლას; მათ აღდგენა-რესტავრაციას. ნაყოფიერი სამეცნიერო საქმიანობისათვის ეპისკოპოსი მოსკოვისა და კიევის არქეოლოგიური საზოგადოებების საპატიო წევრად იქნა არჩეული (32,199).

კირიონს გადაწყვეტილი ჰქონდა უცხოეთში არსებული ქართული სავანეების მონახულება, მათი წიგნისაცავების შესწავლა და ქართული ხელნაწერების სამშობლოში ჩამოტანა. ამ მიზნით მან თხოვნით მიმართა უწმინდეს სინოდს – მისცემოდა პალესტინის ქართულ ეკლესიაში გამგზავრების უფლება, მაგრამ მღვდელმთავრის ეს ჩანაფიქრი განუხორციელებელი აღმოჩნდა – მთავრობამ, რომელიც ეპისკოპოსს უნდობლად ეკიდებოდა და, არც საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობითი ბაზის გამდიდრებით იყო დაინტერესებული, კირიონს უცხოეთში გამგზავრების ნება არ დართო (1902წ.) (197, № 1833,1).

კირიონის სამეცნიერო-კვლევითი საქმიანობის ძირითადმა შედეგებმა ასახვა ჰპოვა მის სამეცნიერო-პუბლიცისტურ ნაშრომებში: «ქართული ეკლესიის ისტორია», «ივერიის კულტურული როლი რუსეთის ისტორიისათვის», «დავით გარეჯელი და მისი მღვიმე», «ქართველი სამღვდელოებისა და ეკლესია-მონასტრების როლი საზოგადოებისა და ეროვნული ეკლესიის წინაშე» და სხვ.

უაღრესად დიდია და გაბედულია კირიონის წვლილი ქართული ფრესკული მხატვრობის აღდგენა – რესტავრაციის საქმეში. თავის დროზე, რუსეთის საეკლესიო ხელისუფალთა გადაწყვეტილებით მრავალი ეკლესია-მონასტრის უნიკალური ფრესკა კირით შეათეთრეს, რითაც კულტურულ ფასეულობათა მნიშვნელოვანი ნაწილი

განადგურდა. ამ ვანდალიზმს ის მიზანი ჰქონდა, რომ ქართული ეკლესიის და ხატწერის ეროვნული ფორმების (სპეციფიკური მახასიათებლების) განადგურებით, რელიგიურ-ეკლესიური გარემოს იდენტიფიკაციით, დაეჩქარებინათ საქართველოს კოლონიურ-ეთნიკური ათვისება. ავტოკეფალიის აღდგენისათვის ბრძოლა ბუნებრივია თვითმყოფადი ეროვნული კულტურული და საეკლესიო მემკვიდრეობის აღდგენასაც გულისხმობდა; რაც უშუალოდ უკავშირდებოდა ეპისკოპოს კირიონისა და სხვა პატრიოტ მღვდელმსახურთა ძალისხმევით ალავერდსა და სხვა ტაძრებში წარმართულ სარეაბილიტაციო სამუშაოებს, რამაც არაერთი უნიკალური ფრესკა გააცოცხლა პირვანდელი სახით (195, №1241,2).

ცარიზმის განზრახვას გაეძლიერებინა ეკლესიისა და სასულიერო სასწავლებლების რუსიფიკაცია, საბოლოოდ ამოეძირკვა ქართული ენა, მძაფრ წინააღმდეგობას უწევდა ეპისკოპოსი ამბროსი ხელაია. დიდია მისი წვლილი რეაქციონერ საეკლესიო ჩინოვნიკთა გამოაშკარავებასა (ეპისკოპოსი არსენ იზოტოვი) და მათი ანტიქართული საქმიანობის ასპარეზის შეკვეცაში. აღსანიშნავია, რომ ეპისკოპოსის სწორმა (ქმედითმა) ეკლესიურ-ეროვნულმა პოზიციამ მნიშვნელოვნად შეაფერხა თვითმპყრობელობის გამთიშველი პოლიტიკა, რაც აფხაზი და ქართველი ხალხების ხელოვნურ დაპირისპირებას ითვალისწინებდა.

ეპისკოპოსის, მომდევნო პერიოდში საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის ღრმა პატრიოტიზმი, ქართული ეკლესიისა და სახელმწიფოს დამოუკიდებლობისათვის თავდადებული ბრძოლისათვის მზადყოფნა ვერც ბოლშევიკურმა ტირანიამ შეანელა. საყოველთაოდ ცნობილია კათალიკოს ამბროსი ხელაიას მემორანდუმის შინაარსი, რომლითაც მან, უმძიმესი ტერორის წლებში,

გენუის საერთაშორისო კონფერენციას მიმართა და მსოფლიო თანამეგობრობას საქართველოს თავისუფლებისათვის ბრძოლაში თანადგომისაკენ მოუწოდა.

ამბროსი ხელაია ცნობილი მეცნიერი და საზოგადო მოღვაწეა. დიდი დამსახურება მიუძღვის მას ქართული საისტორიო წყაროების, განსაკუთრებით ძველი ხელნაწერების შეგროვების საქმეში. აღსანიშნავია, რომ ამბროსი ხელაიამ აღმოაჩინა ჭელიშის «მოქცევაი ქართლისაი»-ს მანამდე უცნობი ვარიანტი, რაც ეპისკოპოსის სერიოზული კვლევის საგანი გახდა (წარმოებული კვლევის შედეგებით მღვდელმთავარი ვბილისის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული საზოგადოების სამეცნიერო სხდომის წინაშე (წარსდგა) (32, 203). ამბროსი ხელაიას მეცნიერულ მემკვიდრეობაში უდაოდ გამორჩეულია მისი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ხასიათის ნაშრომების ციკლი (იბეჭდებოდა ჟურნალებში «განთიადი» და «ცხოვრება») (192, №15,8-9).

როგორც ვხედავთ, ქართველი სამღვდელოების თვალსაჩინო წარმომადგენლები, პროფესიონალ ისტორიკოსთა მხარდამხარ მნიშვნელოვანი გამოკვლევებით ამდიდრებდნენ ისტორიულ მეცნიერებას. მათ საყურადღებო ნაშრომები მიუძღვნეს საქართველოს ეკლესიის წარსულს, ეკლესიის ისტორიასთან დაკავშირებულ კონკრეტულ თემებს - ცალკეულ მოწამეთა, სარწმუნოებრივი ღვაწლის დამდებთა ცხოვრებისა და მოღვაწეობის საინტერესო მხარეებს; აღწერეს და შეისწავლეს ქართული ქრისტიანული კულტურის მდიდარი ტრადიციები, რითაც ფასდაუდებელი ამაგი დასდეს ისტორიული მეცნიერების წინსვლას და მეტი ზოგადობით - ხალხის ეროვნული თვითშეგნების გაღრმავებას ეკლესიისათვის ჭეშმარიტი სარწმუნოებრივ-საქვეყნო ფუნქციის შენარჩუნებას. ამავე მიზანს ემსახურებოდა საქართველოსა თუ იმპერიის მრავალ ნაწილში

გაფანტული ქართული ისტორიული საუნჯის: ძველი ხელნაწერების, ძვირფასი საეკლესიო ნივთების, სხვადასხვა სახის ეთნოგრაფიული ელემენტების შეკრება-აღნუსხვასთან დაკავშირებული საქმიანობა, რაც მტკიცე მეცნიერულ საფუძველს ქმნიდა ქართველი ხალხის კულტურული მემკვიდრეობის შესწავლა-განზოგადებისათვის.

ქართული კულტურისა და ენის დაცვა-აღირძინების საქმეში დიდი წვლილი შეიტანა ეპისკოპოსმა გიორგიმ (ალადაშვილმა). სწორედ მის სახელს უკავშირდება ქუთაისის სასულიერო სემინარიის დაარსება (32,203). სხვადასხვა ეპარქიების (გურია-სამეგრელო, იმერეთი) წინამძღვრობისას იგი დიდ დროსა და ენერგიას ახმარდა სასულიერო სასწავლებლების გახსნას, მათში სასწავლო-აღმზრდელობითი პროცესის დახვეწას. შეუპოვარი იყო მისი პოზიცია მშობლიური ენის საგანმანათლებლო და საღვთისმსახურო ფუნქციების დაცვისათვის ბრძოლაში.

ეროვნულ მოღვაწეთა სახელოვანი პლეადის წარმომადგენელია ეპისკოპოსი დავითი (კაჭახიძე). მან სრულიად გამოააშკარავა თვითმპყრობელობის მზაკვრული ჩანაფიქრი - ენობრივი ბარიერის შექმნით ხელოვნურად გაემიჯნა ერთმანეთისაგან მოსახლეობა და ეკლესია. დავით ეპისკოპოსის აზრით, ერის გადაგვარების საშიშროება არსებულ სასკოლო ქსელში, სწავლების დამკვიდრებულ პრაქტიკაში იყო საძიებელი, რომელიც ეროვნულ და უახლეს პედაგოგიურ მოთხოვნათა საფუძველზე აუცილებლად უნდა შეცვლილიყო (32,205).

ქართული სასულიერო წოდების ღირსეული წარმომადგენელია დეკანოზი დავით ღამბაშიძე. მის სახელს უკავშირდება ჟურნალ «მწყემსის» გამოცემა, რომელიც სრულიად გამოხატავდა ქართველი სამღვდელოების ჭეშმარიტად ეროვნულ-სარწმუნოებრივსა და პროგრესულ საზოგადოებრივ პოზიციას. ჟურნალში სათანადო ასახვა

ჰპოვა საეკლესიო სფეროში აღნუსხულმა პრობლემატიკამ, განსაკუთრებული როლი შეასრულა ქართველი საზოგადოების ქრისტიანული შეგნების ამაღლებაში, ხალხსა და ეკლესიას შორის ხელოვნურად აღმართული ბარიერის დაძლევისა და რუსიფიკატორული პოლიტიკის ზეობის მიუხედავად, ეკლესიისათვის ეროვნული სახის შენარჩუნებაში. ცალკე საუბრის თემაა ის მრავალრიცხოვანი პუბლიკაციები და კორესპონდენციები, რომლებშიც თვითმპყრობელობის კოლონიზატორული საგანმანათლებლო კურსის გამოაშკარავების პარალელურად, დასაბუთებული იყო არსებული სასკოლო სისტემის, სწავლების საშუალებებისა და ცოდნის ხარისხის გაუმჯობესებისა და მოწინავე ეროვნული საგანმანათლებლო ტრადიციების აღორძინების აუცილებლობა.

ასევე აღსანიშნავია მღვდელ ანტონ კეკელიას მოღვაწეობა. გურია-სამეგრელოს ეპარქიაში მისი თაოსნობით 15 საეკლესიო სკოლა გაიხსნა, რომლებშიც სასწავლო პროცესი, უშუალოდ ანტონ კეკელიასა და სხვა შეგნებულ სასულიერო პირთა მეცადინეობით, სათანადო წარმატებით და, რაც მთავარია მშობლიურ ენაზე მიმდინარეობდა. ანტონ კეკელია თავად იყო ქართველი პედაგოგიური საზოგადოების თვალსაჩინო წარმომადგენელი: ასწავლიდა საღვთო სჯულს, მათემატიკას, უცხო ენას; დაუღალავად იღვწოდა მოზარდების ზნეობრივი და გონებრივი განვითარებისათვის, სამშობლოს ღირსეულ მოქალაქეებად, ქვეყნისა და ხალხის სიყვარულის სულისკვეთებით მათი აღზრდისათვის (32, 204-205). ანტონ კეკელია პედაგოგიურ საქმიანობას შესანიშნავად უთავსებდა სხვა სახის აქტიურ საზოგადოებრივ მოღვაწეობას - მის სახელს უკავშირდება ეპარქიაში სამკითხველოების, ფოსტის, საავადმყოფოების, სასამართლოებისა და სხვა დაწესებულებების დაარსება (131, №1,9), რასაც ადგილობრივ

მაცხოვრებელთა კულტურული დონის შესამჩნევი ამაღლება, მათი ყოფითი და უფლებრივი მდგომარეობის გაუმჯობესება მოჰყვა.

მღვდელი ანტონ კეკელია ყოველთვის ეროვნული ინტერესების სადარაჯოზე იდგა. ის შეუპოვრად იცავდა ქართველი ხალხის ერთიანობის იდეას და მტკიცედ უპირისპირდებოდა ცარიზმის რუსიფიკატორულ, გამთიშველ პოლიტიკას. ამის დადასტურებაა მისი საქმიანობა უწმინდესი სინოდის მიერ შექმნილ საგანგებო კომისიაში (32,204), რომლის შენიღბული მიზნების გვერდით (თითქოს საეკლესიო საქმეების მოწესრიგება, ხალხის სარწმუნოებრივი მდგომარეობის გაუმჯობესება, საეკლესიო სწავლების გავრცელება და სხვ.) ნათლად იკვეთებოდა უმაღლესი საეკლესიო და საერო ხელისუფლების მზაკვრული გეგმა - სარწმუნოებრივ საკითხებში უკეთ გარკვევის საბაზით მეგრელებისათვის ეთარგმნათ (მეგრულად) საეკლესიო ლიტერატურა. ანტონ კეკელიამ გაბედულად ამხილა საგანგებო კომისიის მიზანდასახულობა და პატრიოტულ-საზოგადოებრივი აზრის მობილიზებით ბლოკირება გაუწია მის მოღალატურ საქმიანობას.

საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიისა და თვითმყოფადობის შენარჩუნებისათვის ბრძოლაში თვალსაჩინო წვლილი შეიტანეს სხვა სასულიერო პირებმაც: მიხეილ მახათაძემ, იონა ნაჭყეპიამ, ამბაკო თოფურიძემ, სვიმონ ნოდამ, სამსონ კვაჭანტირაძემ, დიმიტრი მარღანიამ და ა.შ. უდაოდ დასაფასებელია მათი პატრიოტიზმი, შეუპოვარი ბრძოლა მშობლიური ენისა და ეროვნული ეკლესიის დაცვისათვის.

ქართველი სამღვდელოებისა და საზოგადოების განსაკუთრებულ ყურადღებას, იქცევდა ქართული ენის მდგომარეობა ქალთა სასწავლებლებში. პრობლემის მნიშვნელობის განმარტებისას აქცენტი

კეთდებოდა დედის (საზოგადოდ ქალის) როლზე მომავალი თაობების აღზრდის პროცესში, რაც გულისხმობდა მათ განმსჭვალვას ურყევი ეროვნული იდეალებით... მარადიული ზნეობრივი პრინციპებით.

ასეთი მაღალი საზოგადოებრივი ფუნქციის ტვირთვა სათანადო მომზადებას მოითხოვდა. სწორედ ამიტომ მიაჩნდა ქართველ სამღვდელოებს არსებული საგანმანათლებლო სისტემის ერთ-ერთ ყველაზე სერიოზულ ნაკლად ქალთა სასწავლებლების სიმცირე - დამატებით პრობლემებს ჰქმნიდა მასწავლებელთა დაბალი კვალიფიკაცია (ხშირად, არაპროფესიონალიზმი), სკოლების მატერიალური მხარე თუ სასწავლო პროცესის დაგეგმვისას აუცილებელ პედაგოგიურ მოთხოვნათა უგულვებელყოფის დამკვიდრებული მავნე ტრადიცია. განსაკუთრებული სიმწვავეთ კი უპირისპირდებოდნენ მშობლიური ენისა და ეროვნული ცნობიერების მაფორმირებელი შინაგანი ინტელექტუალურ-ზნეობრივი სამყაროს განმავითარებელი დისციპლინებისა (ლიტერატურა, ქართული სამოქალაქო და საეკლესიო ისტორია, კულტურული წარსული) და საშუალებების (შესაბამისი აღმზრდელობითი მეთოდები) აკრძალვის ველურ პრაქტიკას.

ასეთი შინაარსის სკოლა, მათი აზრით, მავნე შედეგებს უფრო მოუტანდა ხალხს, მით უფრო, როცა საქმე ქალთა სწავლისა და აღზრდის საკითხს ეხებოდა.

არსებული სისტემის კრიტიკის პარალელურად, ქართველი საეკლესიო და საერო მოღვაწენი აყალიბებდნენ იმ პრინციპებს (უცვლელს თავისი ღირებულებითი მნიშვნელობის მიხედვით), რომელთა საფუძველზედაც უნდა აგებულიყო «საქალებო» სკოლები: «ნურავინ ნუ დაივიწყებთ, რომ საქართველოში საქალებო სკოლამ ქართველს უნდა გაუზარდოს ქართველი ქალი... თუ სკოლა ამას არ

იქმს, ის სკოლა წყალსაც წაუღია... მოგვეცით მართალი სკოლა, ქართველის სულისა და გულის ამამაღლებელი, გონების გამხსნელი! ნუ გაურევთ სკოლის უწმინდესს საქმეში სხვა საქმეს, რომელიც სკოლას არ შეეფერება! ნუ გადაუდგებით მტკიცედ დადგენილს კანონებს პედაგოგისას! მოგვეცით სასწავლებელი ქართველის ქალისა, ქართველის დედისა...» (ი. ჭავჭავაძე) (43,116-117).

ქართველი სამღვდელოების უაღრესად პოზიტიური დამოკიდებულება ქალთა განათლებისადმი გამოიხატებოდა, როგორც შესაბამისი სასწავლო კერების დაარსებაში შეტანილ პირად წვლილში, ისე საკითხისადმი ოპტიმალურ მიდგომაში, თემის აქტუალობის არგუმენტირებულ დასაბუთებაში. სასულიერო წოდების პოზიციას გადმოგვცემს გაბრიელ ეპისკოპოსის შემდეგი სიტყვებიც: «ქრისტიანობა არ მოითმენს, რომ ქალს ჰქონდეს გონებრივი დამოკიდებულება მამაკაცთან, თუ გინდ მეუღლესთან, თუ გინდ მამასთან. გაუნათლებელთა და უსჯულოთა ქვეყანათა შინა ქალი არის მონა... არა ესრედ არის განათლებულთა, ქრისტიანულთა საზოგადოებათა შინა. აქ ქალს აქვს დიდი პატივი და მნიშვნელობა» (38, 130).

ეს გამონათქვამი მრავალმხრივია საყურადღებო. მასში ნაჩვენებია თუ რაოდენ საჭიროა ქალის განათლება საოჯახო ურთიერთობების საუკეთესო ტრადიციების შესანარჩუნებლად, აგრეთვე, ქალის მიერ პროგრესული საზოგადოებრივი ფუნქციის განსახორციელებლად. აღსანიშნავია ისიც, რომ გაბრიელ ეპისკოპოსის აზრით, განათლება არის სარწმუნოებრივი მდგომარეობის ამაღლების უპირატესი გზა – ფსევდო რელიგიური წარმოდგენებისაგან (რაც განუვითარებელ საზოგადოებაში იკიდებს ხოლმე ფეხს) განთავისუფლებისა და ჭეშმარიტ ღირებულებათა განცდის საუკეთესო საშუალება.

სხვადასხვა პუბლიკაციებში ხაზგასმითაა აღნიშნული, რომ ქალთა სასწავლებლების რაოდენობისა და ხარისხის ზრდაზე მნიშვნელოვანწილადაა დამოკიდებული ხალხის მორალური გაჯანსაღება, თვით ქალის, როგორც საზოგადოების სუბიექტის, შესაძლებლობათა რეალიზაცია, რაც მისი ფუნქციონალური დატვირთვის გაზრდაში (რა თქმა უნდა, პოზიტიური ნიშნით) უნდა გამოხატულიყო (137, №23,4).

ეს პრობლემა ღრმა თეორიულ დონეზეა განხილული «დუხოვნი ვესტნიკის» ერთ-ერთ კორესპონდენციაში. წერილის ავტორი ქალთა განათლების ამაღლების საჭიროებას სავსებით სწორად უკავშირებს თანამედროვე პირობებში ყოფითი თუ საზოგადოებრივი ურთიერთობების ფორმებისა და შინაარსის თვისობრივ სახეცვლილებას, რაც ბუნებრივად იწვევდა სოციუმისა საერთოდ და მის შემადგენელ სუბიექტთა სამოქმედო ასპარეზის გაფართოებას, მათდამი ტრადიციული გარემოს მიერ დაკისრებული ფუნქციების გამრავალფეროვნებას (139, №16,2).

სხვაგვარი იყო ხელისუფლების პოზიცია. ის საკუთარი კოლონიური ინტერესების პრიზმაში ჭკრეტდა ქალთა განათლების ამოცანებს საქართველოში: სასწავლებლებს, რომელთა რაოდენობა ისედაც მცირე იყო, თვითმპყრობელობის ერთგულების იდეით უნდა აღეზარდათ მომავალი დედები. ამ ამოცანის შესაბამისად სასწავლო პროცესის წარმოება ნიშნავდა სკოლებიდან მშობლიური ენისა და ისტორიის განდევნის კამპანიის გაძლიერებას.

სწორედ ასეთი ფაქტების შესახებ იუწყებოდა მაშინდელი ქართული პრესა. გაზ. «დროების» «შინაურ ქრონიკაში» ვეცნობით ახალციხის ქართველი მოსახლეობის წუხილს - აქაურ ქალთა სასწავლებლიდან საერთოდ ამოუძირკვავთ დედა-ენა «...ასე გასინჯეთ,

«დედა ენა» და ბუნების კარიც» არა ჰქონდათ თურმე სკოლაში, რომ იმით ესწავლებინათ სამშობლო ენა თავდაპირველადვე. ქალებს სკოლაში შესვლისთანავე რუსული «ნაროდნოე სლოვო» უჭირავთ ხელში და ეს წიგნია იმათი ერთად-ერთი სახელმძღვანელო» (161, №138). მშობლიური ენისადმი მსგავს დამოკიდებულებაში არა მხოლოდ ხელისუფლების მჩაგვრელური კურსი მჟღავნდებოდა, არამედ საზოგადოების გარკვეული ნაწილის გულგრილობაც ეროვნული საკითხისადმი: «ეს ფაქტი (ახალციხის სკოლის მაგალითი - თ. ფ.) თვალსაჩინოდ ამტკიცებს, რა გულ-გრილობით და სიბეჩავით ვექცევით ჩვენს პირ-დაპირს ზნეობრივს მოვალეობას - ზრუნვას იმ საქართველოს კუთხეებზე, რომლებშიაც ქართველობას მეტი ტანჯვა და შევიწროება აუტანია, შესუსტებულია რიცხვით და თითქმის ეროვნულის ერთობის გრძნობა და კავშირიც კი დაუკარგავს ჩვენთან» («დროება»), (161, №138).

ანალოგიური ვითარება იყო ზუგდიდის ერთკლასიან ქალთა სასწავლებელში რომელიც სალომე მიურატის ქველმოქმედებით გახსნილა. «ივერიის» რედაქციის მითითებით ადგილობრივი მმართველობა ყოველი საშუალებით დევნიდა აქ ქართულს, რაც მშობელთა საზოგადოების პროტესტს იწვევდა – ისინი სასწავლებლიდან საკუთარი გოგონების გამოყვანით იმუქრებოდნენ (179, №3).

სოფელ ხეთას მაცხოვრებელთა გულისწყრომა გამოუწვევია ერთი აქაური «საქალეხო სასწავლებლის» პედაგოგთა ნაწილისაგან ქართული ენის სრულ უცოდინარობას, მათი მხრიდან საგნისადმი უდიერ დამოკიდებულებას: «ქართული ენა საჭირო არ არის თქვენთვის, დედა-ენის სწავლება დროის დაკარგვაა, დედა-ენის და რუსულის სწავლება ბავშვებს ორივე ერთად არ შეუძლია, ტვინს აუბნევს და

გამოაყრუებს... ჩვენთვის მარტო რუსულია საჭირო, ხომ ხედავთ ქართულს არსად არ ხმარობენ, რადგანაც უნაყოფოა...» (189, №42, 203) - ასე ასაბუთებდა ხეთელი მასწავლებელი ქართული ენის უპერსპექტივობას.

სამეგრელოს ქალთა სკოლებიდან მშობლიური ენის დევნის აქტებს სხვა პუბლიკაციებიდანაც ვეცნობით. მათში სწორადაა განმარტებული ასეთი პრაქტიკის უკიდურესად უარყოფითი გავლენა პედაგოგიურ პროცესზე, აღსაზრდელთა შემეცნებითი და ზნეობრივი უნარ-ჩვევების განვითარებაზე (189, №42,3).

არანაკლებ მძიმე ვითარება იყო თბილისის «საეპარქიო დედათა სასწავლებელში». 1890-1891 სასწავლო წლის ანგარიშის მიხედვით სკოლაში, სადაც 138 ქართველი გოგონა სწავლობდა მხოლოდ სამი პედაგოგი ფლობდა ქართულს, ხოლო მშობლიური ენის გაკვეთილები პრაქტიკულად არც ტარდებოდა - «ყოვლად საჭიროა ქართველმა სამღვდელოებამ ჯეროვანი ყურადღება მიაქციოს ამ გარემოებას და ეცადოს ქართულის ენის გაკვეთილების მომატებას. მით უფრო საჭირო საგანია ეს საგანი, რომ ზემოხსენებულს სასწავლებელში სწავლა დამთავრებული ქალები სამრევლო სკოლების მასწავლებლებადაც მიდიან და აბა რა მასწავლებელი უნდა იყოს ქართველ ყმაწვილების, თუ თვით მასწავლებელს ქართული ენა რიგიანად არ ეცოდინება» («ივერია») (176, №3).

აღნიშნული პრობლემა მართლაც განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენდა ჩვენს სინამდვილეში. კვალიფიციურ პედაგოგთა კადრის ზრდის საჭიროება სულ უფრო იგრძნობოდა (152, №66). დეფიციტის შესავსებად გადადგმულ ნაბიჯთა შორის აღსანიშნავია თბილისის კლასიკური გიმნაზიის ბაზაზე მასწავლებელთა (საქალებო) მომზადების კურსების გახსნა (1869 წელს და პერიოდულად

მომდევნო წლებშიაც). ბუნებრივია, რომ დაინტერესებული საზოგადოება თვალს ადევნებდა მის მსვლელობას და სამომავლოდ, შენიშნულ ხარვეზთა აღმოფხვრას მოითხოვდა. ასეთად კი წარმოგვიდგება მშობლიური ენისადმი არასათანადო ყურადღება და პედაგოგიკის უსწავლელობა: «...ყველაზე გასაკვირველი ის არის, რომ ამ პედაგოგიურს კურსებში პედაგოგიას არ ასწავლიან, ე. ი. არ ასწავლიან იმ საგანს, რომელიც ყველაზე უფრო საჭიროა ყოველი აღმზრდელისათვის... იმათთვის აუცილებლად საჭიროა აგრეთვე ადგილობრივი ენის ცოდნა, რადგან პირველდასაწყისი სწავლა ყოველთვის მშობლიურ ენაზე უნდა მიეცეს ყმაწვილსა» («დროება») (148, №50).

საერთო ჯამში, ნაკლოვან მხარეთა მიუხედავად, «საქალებო სკოლების» გახსნას, უდაოდ დიდი საგანმანათლებლო (ეროვნულიც) მნიშვნელობა ჰქონდა. სწორედ ამგვარი დატვირთვის გათავისება ხდებოდა მათი დაარსების (უმეტესი ნაწილი კერძო ხასიათის სასწავლებელი იყო) საწინდარი.

გარდა მარიამ მიურატის ღვაწლისა (ზემოთ მოვიხსენიეთ ზუგდიდის ქალთა სასწავლებლის დაარსება) დასაფასებელია სხვა არაერთი კერძო თუ საზოგადოებრივი ინიციატივაც: ქველმოქმედთა შემწეობით გაიხსნა ონის ერთკლასიანი სკოლა, სადაც სწავლება უფასო იყო, (147, №48); პედაგოგთა და სამღვდელოების ქმედითი კავშირის წყალობით სასწავლო პროცესი დაუბრკოლებლად მიმდინარეობდა თელავის ქალთა სკოლაში (145, №32); სამღვდელოების მზრუნველობით ფოთის ქალთა სასწავლებელი სულ უფრო მეტ ავტორიტეტს იძენდა გურია-სამეგრელოს მოსახლეობაში. აღსაზრდელთა რაოდენობაც თვალსაჩინოდ მატულობდა (171, №24); კმაყოფილი შეხვდა ადგილობრივი მოსახლეობა ცნობას სოხუმში

ორკლასიანი სასწავლებლის დაარსების შესახებ, რომლის პროგრამაც საკმარისი სისავსით საზღვრავდა სასკოლო საგნებს: საღმრთო წერილი, საკლესიო გალობა, ქართული და რუსული ენა, სამშობლოს ისტორია და გეოგრაფია, ყურადღება ეთმობოდა ხელგარჯილობას... (148, №32); სასწავლებელი გაუხსნია (1890 წ.) ბოდბისხეველი დეკანოზის მეუღლეს, რომელსაც საკუთარი ხარჯით, შეუძენია აუცილებელი სასკოლო ნივთები, (158, №2); (ბოდბის წმინდა ნინოს სახელობის სკოლამ მალე მოიხვეჭა სათანადო ავტორიტეტი, 1895 წლისათვის აქ უკვე 58 გოგონა (მათ შორის 7 ინგილო) სწავლობდა. სასწავლებელს დახმარება გაუწია საეგზარქოსომ - შესაფერისი შენობის აგებითა და მოსწავლეთათვის ნივთიერი შემწეობით (200, №36). აღსანიშნავია, აგრეთვე, დიდი მთავრის გიორგი ალექსანდრეს ძის ღვაწლი - მან სასწავლებლის გაფართოებისა და საჭირო ინვენტარის შესაძენად 3000 მანეთი გაიღო) (135, №19-20). მისაბამი იყო ოზურგეთელი დიმიტრი გურიელის მოქმედებაც - საკუთარი ხარჯით გახსნილ სკოლაში 15 გოგონა სწავლობდა (151, №30); ასეთივე სამსახურისათვის სიღნაღელ მღვდელს მიხ. ბენაშვილს ეგზარქოს ფლაბიანესაგან ჯილდოც დაუმსახურებია (181, №198); უდაოდ სამაგალითო იყო ეპისკოპოს ალექსანდრეს გადაწყვეტილება - გურიაში გაეხსნათ ქალთა საეპარქიო სკოლა, რომელშიც, განსხვავებით ოფიციალური პროგრამისა*, მშობლიური ენა კუთვნოდა ადგილს დაიმკვიდრებდა. თვით

* საქართველოს საეკლესიო მმართველობამ 1868 წელს დაამტკიცა ქალთა საეპარქიო სასწავლებელთა წესდება.

წესდებით, ამ ტიპის სკოლების გახსნა და შენახვა ეკისრებოდა ეპარქიებს, ხოლო საგნებად განისაზღვრა: საღვთო სჯული, ძველი და ახალი აღთქმა, ვრცელი კატეხიზმით, საეკლესიო გალობა, საეკლესიო სლავური ენა, სიტყვიერების თეორია და რუსული ლიტერატურის ისტორია, სამოქალაქო ისტორია (რუსეთისა და მსოფლიოს), არითმეტიკა და გეომეტრიის საფუძვლები... როგორც დამტკიცებული საგნობრივი პროგრამიდან ჩანს საეპარქიო სასწავლებელში საერთოდ არ იყო გათვალისწინებული მშობლიური ერის, ქართული ლიტერატურის და ისტორიის სწავლება (49,17).

მღვდელმთავარი ამ კეთილშობილური საქმისათვის მზად იყო ყოველწლიურად 500 მანეთი გაეღო (159, №119); ელემენტარული სკოლის პროგრამით ნავთლუღის ქალთა სასწავლებელი დააარსა მ. მელიქოვმა (147, №8); საოჯახო განათლების კერად უნდა ქცულიყო გორელი დების - ხრუმჭოვების მიერ გახსნილი სკოლაც (მშობლიურ) და რუსულ ენაზე წერა-კითხვის, მათემატიკისა და ლოცვების გარდა, აქ ეუფლებოდნენ ხელსაქმესაც (150, №16); სათანადო ეროვნული და საგანმანათლებლო თუნქცია ეკისრებოდა ბათუმის (მარინისის) საქალო სასწავლებელსაც (201 №127); ქალთა განათლების კერად იქცა მცხეთის სამთავროს მონასტერთან არსებული «სასულიერო წოდების ქალწულთა სასწავლებელი», რომელშიც სწავლება ქართულად წარმოებდა. აღსანიშნავია ისიც, რომ აქ სათანადო დატვირთვა ეძლეოდა საქართველოს სამოქალაქო და ეკლესიის ისტორიასაც (5, 3-4); ქართველი სამღვდელოების თაოსნობითა და გაბრიელ ეპისკოპოსის უშუალო ხელმძღვანელობით გაიხსნა ქუთაისის საეპარქიო ქალთა სასწავლებელი (1892 წელს), (ქუთაისის ეპარქიის სამღვდელოებამ ამ საქმისთვის 45 ათასი მანეთი გაიღო), საზოგადოებაა ამ გადაწყვეტილებას იმედით შეხვდა, რასაც დეკანოზ დავით ღამბაშიძის სიტყვებიც ადასტურებს: «მივულოცავთ იმერეთის ეპარქიის სამღვდელოებას ამ სასიხარულო ამბავს და ვუსურვებთ, რომ სასწავლებელს მიენიჭებოს ჩვენი მოზარდი ქალებისათვის ის გონებრივი და ზნეობრივი სწავლა-განათლება, რომელიც ასე საჭიროა სდეს მათთვის. ჩვენი აზრით ქუთაისში დედათა ეპარქიალური სასწავლებლის დაარსება სასიხარულოა არა მარტო იმერეთის სამღვდელოებისათვის, არამედ მთელი საქართველოს სამღვდელო და საერო წოდებისათვის...» (93, №7,1). საერთო ძალისხმევით ქუთაისის საეპარქიო სასწავლებელი ერთ-ერთი სამაგალითო აღმოჩნდა. 1900

წლისათვის იგი აერთიანებდა: საჩვენებელ სკოლას, ორ მოსამზადებელ და ექვს ნორმალურ კლასს (140, №16,4); საყურადღებო ინიციატივა ეკუთვნოდა ეგზარქოსს იოანიკეს. მისი შემწეობით (საკუთრივ მას ამ საქმისათვის სოლიდური თანხა – ათასი თუმანი გაუღია) გადაწყვეტილა სასულიერო წოდების მეუღლეთა და ქალიშვილთათვის დაარსებულიყო ექვსკლასიანი (წოდებრივი) სასწავლებელი. სამღვდელოება ამ გადაწყვეტილებას მოწონებით შეხვდა, რადგან კარგად გრძნობდა ქალთა (მით უფო ოჯახის წევრთა) განათლების მნიშვნელობას, რაც უშუალოდ დაეხმარებოდა მათი სახალხო სასწავლებლების მოწყობასა და პედაგოგიურ მოღვაწეობაში... (59, №1, 157).

როგორც ვხედავთ, შეგნებულ მამულიშვილთა, საერო თუ სასულიერო წოდების მოწინავე წარმომადგენელთა მონდომებით, მათი დაუღალავი მეცადინეობით, XIX საუკუნის მეორე ნახევრისათვის გაიხსნა არაერთი სასწავლებელი (მათმა რაოდენობამ ოცდაათს მიაღწია), რომლებმაც საკმარისი როლი შეასრულეს (იმ ეტაპისათვის) ქალთა განათლების პრობლემის დაძლევაში.

ამ თვალსაზრისით, როგი სკოლებისა სანიმუშოდაც კი შეიძლება მივიჩნიოთ ასეთი შეფასება დაუმსახურებია გორის ქალთა სასწავლებელს. 1888 წელს მის მუშაობას გაეცნო სპეციალური კომისია ეგზარქოსის ხელმძღვანელობით. სტუმრებმა საერთო კმაყოფილება გამოთქვეს სასწავლო – აღმზრდელობითი პროცესის მიმდინარეობის, მოსწავლეთა კარგი მომზადების გამო, რაც კვალიფიციურ პედაგოგთა (დიაკვანი ხაზანოვი, მასწავლებლები კასრაძე და მარგიევი...) მეოხებით იქნა მიღწეული (139, №4, 10).

დადებით შეფასებას იმსახურებდა მცხეთის «წმინდა ნინოს სახელობის ქალთა სასწავლებელიც». სპეციალურ ნარკვევებში: «წმინდა

ნინოს მცხეთის ქალთა სავანის განათლების განაყოფი» (134, №16, 7) აღნიშნულია აღსაზრდელთა თეორიული მომზადების მაღალი დონე, მათში შეგნებული დისციპლინის მიღწევით მიღებული, სათანადო აღმზრდელობითი შედეგები და სხვ.

აღნიშნულ წერილში სამართლიანადაა ყურადღება გამახვილებული სასწავლო საგნების ოპტიმალურობაზე, როგორც საგანმანათლებლო პროცესის გააქტიურებისა და შედეგიანობის მნიშვნელოვან ფაქტორზე.

ნიშანდობლივია, რომ მცხეთის ქალთა სასწავლებელში, ტიპური საეპარქიო სკოლებისაგან განსხვავებით, მშობლიური ენის, ქართული ლოცვის, ლიტერატურისა და ისტორიის¹ გაკვეთილებსაც ეთმობოდა ადგილი, რაც პუბლიცისტის ობიექტური შეფასებით, განაპირობებდა კიდევ მიღწეულ წარმატებებს: ცხეთის სასწავლებელზე საუბრისას ასევე ყურადღება ეთმობოდა მასწავლებელთა მომზადებასა და პედაგოგიური პროცესის ორგანიზებულობას, რაც სასწავლებლის მიზანდასახულობას, მოსწავლეთაგან ცოდნის შეგნებულ დაუფლებას უწყობდა ხელს (136, №11, 6).

მოწონებას იმსახურებდა თბილისის საეპარქიო ქალთა სასწავლებელიც. აქ მომუშავე მღვდელი პედაგოგები: გ. ჩეტირკინი, პ. გამრეკელოვი და ს. გოროდცევი მიღწეული შედეგებისათვის საეგზარქოსომ საპატიო სიგელებით დააჯილდოვა (139, №20,11). ოფიციალური მასალები ცხადყოფენ, რომ სასწავლებელში მუდმივად მატულობდა აღსაზრდელთა რაოდენობა (1900 წლისათვის მათმა რიცხვმა 125 მიაღწია) (137, №15, 14), აგრეთვე, სათანადო მოცულობით

¹ სასწავლებლის ხელმძღვანელობას სამოქალაქო ისტორიის სპეციალური (ინდივიდუალური) პროგრამა შეუმუშავებია, კერძოდ, სასწავლო დროის დეფიციტის საბაზით, ისწავლებოდა არა ისტორიის სისტემური, არამედ ეპიზოდური კურსი – ძირითადად აქცენტი კეთდებოდა წარსულის საკვანძო საკითხების საფუძვლიან შესწავლაზე. ასეთი პრაქტიკა იმ დროისათვის აპრობირებული იყო და გარკვეულ დადებით შედეგებსაც იძლეოდა.

ისწავლებოდა ქართული ენა (სახელმძღვანელოებად იყენებდნენ ი. გოგებაშვილის «დედა-ენას» და «ბუნების კარს», ასევე ქუთათელაძის «ქართული ენის გრამატიკას») (140, №2,13).

ჩვენი ყურადღება მიიქცია თბილისის სასულიერო სემინარიის ინსპექტორის იერომონახ იოანნიკეს მიერ გამოთქმულმა შეფასებებმა სოფელ ტირძნისის (გორის მაზრა) ქალთა საეკლესიო-სამრევლო სკოლის შესახებ. კერძოდ, ინსპექტორის მოწონება გამოუწვევია სასწავლო პროცესისა და შრომითი აღზრდის შესაბამის აქ დამკვიდრებულ ტრადიციას (გოგონები ეუფლებოდნენ ხელგარჯილობას, უვლიდნენ სასკოლო ნაკვეთებს...), რასაც უაღრესად დადებითი – გამაკთილშობილებელი გავლენა ჰქონდა შეგირდთა ზნეობრივი და შემეცნებითი უნარ-ჩვევების განვითარებისათვის (133, №14,7).

მიღწეული წარმატებები, სამწუხაროდ კერძო, ხასიათს ატარებდა, რის გამოც მოხმობილი შეფასების განზოგადება ჭირს. დამაბრკოლებელ გარემოებათაგან კვლავაც უნდა აღინიშნოს მშობლიურ ენაზე სწავლებისა თუ კვალიფიციურ პედაგოგთა კადრის პრობლემა, სახელმძღვანელოების დეფიციტი (მათ ხასიათზე რომ არაფერი ვთქვათ), გამოყენებულ სასწავლო მეთოდთა არაეფექტურობა... კვლავაც დაუძლეველ დაბრკოლებად იქცეოდა სკოლების მატერიალური მდგომარეობა (სათანადო ფართის უკმარისობის გამო აღსაზრდელებს, მათი რიცხვის ზრდის პირობებში, ვეღარ იღებდა ხოვლეს (146, №7), დიღმის (148, №2), ახალციხისა (149, №18) თუ სხვა სკოლები)... ამ და სხვა პრობლემებზე ხშირია საუბარი XIX საუკუნის მეორე ნახევრის პრესასა და ოფიციალურ საუწყებო ანგარიშებში.

მშობლიურ ენაზე სწავლებისა და ხალხის ფართო ფენების

განათლებისათვის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენდა კერძო ხასიათის სასოფლო სკოლების დაარსება. ეს, თავისთავად დიდი ეროვნული შინაარსის საქმიანობა განსაკუთრებით გაცხოველდა XIX საუკუნის 70-80-იანი წლებიდან, რომლის მესვეურადაც სამღვდელოება (მეტწილად სოფლის) გვევლინება.

სასულიერო წოდების წარმომადგენელთა უმრავლესობას სავსებით სწორად ჰქონდა გათავისებული, თანამედროვე ეტაპზე განათლების მაშტაბების ზრდის როლი საზოგადოების განვითარებისათვის, მისი სამომავლო პერსპექტივებისათვის – როდესაც ის ქვეყნის წარმატების განმაპირობებელ ბაზისურ საშუალებად იქცეოდა (151, №119).

სამღვდელოების როლს ხალხის განათლების საქმეში, მათ შესაძლებლობებს, სათანადოდ აფასებდნენ ცნობილი საზოგადო მოღვაწეები: ი. გოგებაშვილი ყურადღებას ამახვილებს ეკლესიისა და ხალხის კავშირის განმტკიცების მნიშვნელობაზე, რაც საზოგადოების ზნეობრივი გაჯანსაღებისა და მისი განათლების საწინდარი უნდა გამხდარიყო (7, 173). ამასვე თვლის ეკლესიის უპირველეს დანიშნულებად ს. მესხი, რომელიც საკუთარი პოზიციის გასამყარებლად იშველიებს სათანადო ისტორიულ ფაქტურას (152, №38). საკითხის გარშემო სწორ პოზიციას აყალიბებს ქ. გელოვანი. მისი აზრით თანამედროვეობის მოთხოვნები მნიშვნელოვნად აფართოებდა ეკლესიის სამოქმედო არეალს, იმით, რომ აკისრებდა ხალხის ზნეობრივი და გონებრივი მდგომარეობის, მისი ტრადიციული ყოფითი კულტურის გაუმჯობესების ამოცანებს: «სასულიერო უწყება ამ უკანასკნელ ხანებში გამოწვეულ იქმნა საერო განათლების ასპარეზზედ სამუშაოდ; იმათ დაედვათ ვალად იღვაწონ ერის გონებითი ამაღლებისა და განათლების შესახებ საერო სასწავლებლებში; მიენიჭათ კანონიერი უფლება, დააწესონ მათდამი

რწმუნებულს მრევლში სამრევლო სკოლები, იკისრონ თვითონ მასწავლებლობა და ამ საშუალებით მოფინონ თავიანთ სამცხოში როგორც რელიგიური სწავლა, მეცნიერება, აგრეთვე ცხოვრებაში აუცილებელი საჭირო სამოქალაქო სწავლა და გონების განვითარებაც...» (86, №22,4).

ქ. გელოვანი გამოკვეთილ მნიშვნელობას ანიჭებს სამღვდელთაგან სასოფლო სკოლების დაარსებასა და მრევლის განათლებაზე მზრუნველებს. სავსებით სწორია მისი ის შენიშვნაც, რომ სწორედ სასოფლო თემები საჭიროებდნენ ამ მხრივ ყველაზე მეტ დახმარებას, განსაკუთრებულ ყურადღებას.

სასულიერო პირთა დანიშნულებაზე საუბრისას, ჩვენთვის საყურადღები ასპექტზე ამახვილებს ყურადღებას გაბრიელ ეპისკოპოსი: «უკეთუ შენ ხარ მასწავლებელი, ესე იგი გვეყვანან მოწაფენი, რომელთა შენ ასწავლი ანუ წიგნსა, ანუ რომელსამე ხელობას, მაშინ უფრო ფიცხელი და პირმოუთნელი ანგარიში უნდა მისცე შენ სინდისსა... გახსოვდეს შენ ყოველთვის, რა დიდი საქმე არის მოწაფის გამოზრდა, რა მძიმე პასუხს მოითხოვს ღმერთი მასწავლებლისაგან? მასწავლებელმა მარტო წიგნი, ანუ ხელობა კი არ უნდა ასწავლოს მოწაფეს, არამედ უწინარეს ყოვლისა პატიოსნება, შრომის მოყვარეობა, ერთი სიტყვით ქრისტიანობა» (13,14). გაბრიელ ეპისკოპოსის ეს სიტყვები ნათლად მეტყველებს საეკლესიო სწავლების მრავალმხრივობაზე, მისი საგანმანათლებლო დატვირთვის მნიშვნელობაზე, რაც შემეცნებითთან ერთად აღსაზრდელთა ზნეობრივ წარმოდგენებსაც უნდა ავითარებდეს. ასეთი მიზნის განხორციელება იოლი საქმე როდი იყო. მას მომზადებული, სათანადო კვალიფიკაციის სასულიერო კადრი სჭირდებოდა, რომელიც შეუპოვრად აღასრულებდა მასზედ დაკისრებულ რთულ მოვალეობას.

სამღვდელოებას, გარდა საეკლესიო სარწმუნოებრივი დატვირთვისა, აქვს გამოკვეთილი საზოგადოებრივ-ზნეობრივი დანიშნულება, ხალხის ცხოვრებაზე, მის წარმოდგენებსა და ტრადიციულ-კულტურულ ფორმებზე უდიდესი გამაკეთილშობილებელი ზემოქმედების საშუალება, ამიტომ დაუშვებელია მისი შემოზღუდვა კონკრეტული რელიგიური დატვირთვით. პირიქით, სამღვდელოებას საკუთარი სარწმუნოებრივი და ზნეობრივი პიზიციით, აქტიური საზოგადოებრივი როლი უდა ეკისრა. ამ თვალსაზრისით, სავსებით სწორია «დროების» პუბლიცისტის დასკვნა, რომ სამისო მაგალითები მრავლად მოიპოვებოდა საქართველოს ეკლესიის წარსულში (157, №162). ანალოგიური შინაარსისაა გ. წყალტუბოელის წერილი (147, №44). მასში გაკრიტიკებულია საეკლესიო წრეების რიგ წარმომადგენელთა იზოლაციონისტური მისწრაფებები, ახსნილია წოდებრივი კარჩაკეტილობით მიღებული შედეგების შეუსაბამობა ერის სასიცოცხლო ინტერესებთან.

საეკლესიო სკოლების ქსელის გაფართოება სამღვდელოების სათანადო ცოდნითა და პროფესიონალური ჩვევებით აღჭურვის საკითხსაც მწვავედ აყენებდა დღის წერიგში (157, №28). ამ მხრივ განსაკუთრებულ ზრუნვას მოითხოვდნენ სოფლის მღვდლები, რადგან ელემენტარული სასწავლებლების გახსნის საჭიროება ყველაზე მეტად სწორედ აქ იგრძნობოდა* (61, №12, 138).

სასოფლო სკოლების დაარსებაზე აქცენტის აღება მოტივირებული იყო სახელმწიფო სასწავლებლების ქსელის განუვითარებლობით, სწავლების მაღალი საფასურითა და, რაც მთავარია, მათში

* აღნიშნულის მაგალითია ეპისკოპოს გაბრიელის მიერ სხვადასხვა ეკლესიებისა და სამრევლოების მონახულება, როდესაც მისიშეხვედრა ხალხთან, სარწმუნოებრივი საუბრები, მოსახლეობების პრობლემების გაცნობა და სხვ. გადაჯაჭვული იყო იქაური სასწავლებლის საქმიანობისა და მოსწავლეთა ცოდნის შემოწმებასთან (175, №200).

მშობლიური ენის სრული უგულვებლყოფით, რასაც სავსებით სამართლიანად შენიშნავდნენ საეკლესიო პირები (164, №96).

სამღვდელოება დაუღალავ საქმიანობას ეწეოდა სასოფლო სკოლების დასაარსებლად, მათში სასწავლო პროცესის ხეირიანად წარმართვისათვის. სასულიერო პირების აქტიურობას გვისურათებს მრავალრიცხოვანი პუბლიკაციები, რომლებშიც დინამიურადაა ასახული ელემენტარული საეკლესიო სასწავლებლების გახსნის პროცესი, განმარტებულია მათი როლი მოსახლეობაში დაწყებითი განათლების გავრცელებისა და განსაკუთრებით, სწავლების მშობლიურ ენაზე აგების მნიშვნელობით. მით უფრო დიდი საგანმანათლებლო – პატრიოტული დეატვირთვა ეკისრებოდა ამ სახის სკოლების დაარსებას იმ კუთხეებში, სადაც ისტორიული უკუღმართობით მოსახლეობა თანდათან სწყდებოდა ტრადიციულ ეროვნულ-კულტურულ გარემოს. სწორედ ამ თვალთახედვითაა ჟურ. «ივერიაში» განხილული მსოფ. ალიბეგლოში, (საინგილო) ადგილობრივი მღვდელის მიერ სასწავლებლის გახსნის მნიშვნელობა, სადაც სწავლება მშობლიურ ენაზე მიმდინარეობდა. ნიშანდობლივი იყო ისიც, რომ სოფლის მაცხოვრებლები მზრუნველობას არ აკლებდნენ სკოლას და მოსწავლეთა მოსწრებაც დამაკმაყოფილებელი ჩანდა (58, №20, 4-5).

სასულიერო პირები მზრუნველობას იჩენდნენ ვლადიკავკაზის ქართველი მოსახლეობის მიმართაც. ქალაქის ქართული სკოლის (დააარსა «ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ») ახლოს მათი შემწეობით აიგო ეკლესია, რომელიც მალე ეროვნული კულტურისა და საეკლესიო განათლების კერად იქცა (181, №238).

არანაკლები მნიშვნელობა ენიჭებოდა სკოლების გახსნას

საქართველოს მასშტაბით. არ დარჩენილა არც ერთი კუთხე, სადაც სამღვდელოების ინიციატივით, ქართულ ენაზე სწავლების უფლებით არ დაარსებულიყო სასოფლო-საეკლესიო სასწავლებლები, რომლებიც სახალხო (დაწყებითი) განათლების ძირითად კერებს წარმოადგენდნენ სამრევლო-საეკლესიო სკოლებთან ერთად.

XIX საუკუნის II ნახევრის ქართული პრესა მრავალრიცხოვან მასალას იძლევა ცალკეული სკოლის დაარსების პერიპეტიებისა, თუ მათში საგანმანათლებლო პროცესის მსვლელობის შესახებ. ამ მასალებიდან ირკვევა ისიც, თუ როგორი რუდუნებით ემსახურებოდა სამღვდელოება ხალხის განათლების საქმეს; აგრეთვე, ვეცნობით მოსახლეობის თანმხვედრ პოზიციას, მიუხედავად მრავალი ხელის შემშლელი გარემოებისა, მათ დაუოკებელ ლტოლვას განათლებისაკენ.

შესაბამისი შინაარსის კორესპონდენციებიდან აღსანიშნავია ცნობა სოფელ დიდ ჯიხაიში ადგილობრივი მღვდლის ლუკა ჩომახიძის შემწეობით სკოლის დაარსებაზე. ჟურნალ-გაზეთები: «დროება» (155, №206) და «ივერია» (58, №24, 2-3) გვატყობინებენ რომ სოფელთ დიდი ხნის მანძილზე სტანჯავდათ სასწავლებლის არარსებობა. მათ არც იმის მატერიალური შესაძლებლობა გააჩნდათ რომ საკუთარი ძალებით გაემართათ სკოლა და, რომ მხოლოდ სწავლული მოძღვრის ძალისხმევით გადაჭრილა ეს პრობლემა. აღსანიშნავია, რომ ლუკა ჩომახიძე სხვა პატრიოტული წამოწყებების ინიციატორადაც გვევლინება: «მამა ჩომახიძემ შეადგინა: «ქართული ანბანი, სასარგებლო წრთვრთნანი ახალ მოსწავლე ყმაწვილთათვის» და «პირველი საკითხავი წიგნი...» მღვდელი ჩომახიძე თავად სწევდა პედაგოგობის ტვირთს, სწორი მეთოდითა და რაციონალურად შედგენილი სასწავლო პროგრამით ავითარებდა აღსაზრდელთა შემეცნებით ძალებს, უღვივებდა ინტერესს სწავლისადმი: «ის

ასწავლიდა დედა ენას, ესე იგი ქართულ წერა-კითხვას, არითმეტიკას (ოთხ-მოქმედებას), რუსულ ენას, საღმრთო წერილს, მოკლე კატეხიზმოს, რომელიც მისგან შედგენილ «ქართულ ანბანში» არის დაბეჭდილი...» (155, №206). აღწერილი შემთხვევა გამონაკლისი როდი იყო. პატრიოტულად განწყობილი სამღვდელთა იბრძოდა რა მშობლიური ენის დაცვისათვის, საკუთარ მოვალეობად რაცხდა ეროვნული მიმართულების საეკლესიო სკოლების დაარსებას. სწორედ ამ საერთო სულისკვეთებას ეხმიანებოდა კეთილდამწყემსველის დავით ღამბაშიძის მიერ სოფ. ყვირილაში (შორაპნის მაზრა) სახალხო სკოლის გახსნა (148. № 50). სამაგალითო იყო სოფ. ახალ-გორის (დუშეთის მაზრა) ახალგაზრდა მღვდლის ნიკოლოზ სამხარაძის მოქმედება – მან სასწავლებელი საკუთარ სახლში განათავსა, ხოლო სოფლის პედაგოგობა უანგაროდ იტვირთა (156, №130). საკუთარი ხარჯით გაუხსნია ორკლასიანი სკოლა ხარაგაულის მოძღვარ რომან დეკანოზიძეს (99, №20); ყოველგვარი ანაზღაურების გარეშე ასწავლიდნენ გლეხობის შვილებს სოფლების: ხოვლეს მღვდელი გრიგოლ კავსაძე (ადგილობრივი დიაკვნის დახმარებით) (145, № 18), მეღვრეკისის მოძღვარი სამსონ კენჭაძე (მას საკუთარი დანაზოგი მთლიანად შეუწირავს ამ საქმიანობისათვის) (194, № 101), ვერეს ეკლესიის წინამძღოლი დეკანოზი სოლომონ ელიოზოვი (გახსნა ვაჟთა ორკლასიანი საეკლესიო სასწავლებელი) (194, № 105), ფარცხანაყანევისა (200, № 63) და ზეგანის (200, № 640 (ქუთაისის გუბერნია) ეკლესიის მსახურნი (მათ საკუთარი ხარჯით ააგეს შესაფერისი შენობები), მოსახლეობის სურვილის - საკუთარი შვილებისათვის მიეცათ შესაფერისი განათლება - განხორციელებაში დიდი როლი შეუსრულებიათ, აგრეთვე, სკანდესა (159, №215) და კავთისხევის (52, №10,2) მღვდლებს (აქაური სასულიერო პირები წინა წლებშიც

აქტიურად იღვწოდნენ სოფლებში წერა-კითხვის უცოდინარობის აღმოსაფხვრელად, მშობლიური ენისა და ეკლესიის მდიდარი ისტორიული წარსულის პოპულარიზაციისათვის ხალხში). აღსანიშნავი იყო მართლმადიდებლურ მრწამსზე მოქცეული სომხური წარმომავლობის მქონე დიაკვნის ლავრენტის ძალისხმევაც სოფ. იქონში საეკლესიო სკოლის დასაარსებლად (149, №41).

სასოფლო სკოლების დეფიციტს მტკივნეულად განიცდიდა ზემო იმერეთის მოსახლეობა. ისინი კმაყოფილებით შეხვდნენ საჩხერის კეთილდამწყემსველის აბესალომ ტყემალაძის ინიციატივას - დაეარსებინათ აქ საეკლესიო სასწავლებელი. რომელშიც სწავლების ენა მშობლიური იქნებოდა (90, №17, 7). ქართული სასწავლებლის გახსნას, რუსიფიკატორთა ცნობილი ავანტიურის ფონზე, დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სამეგრელოშიც. ამ მხრივ დაფასებულია სოფ. ხორგის (ზუგდიდი მაზრა) მღვდლის ნიკოლოზ დათუაშვილის მოქმედება (მან სკოლა საკუთარ სახლში განათავსა) (97, №2,9) და სხვ.

მსგავსი მასალების მოხმობა, იმის საილუსტრაციოდ, თუ როგორ ზრუნავდა ქართველი სამღვდელოება ხალხის განათლებაზე და, რა სახის პირადი წვლილი შეჰქონდა ამ რთულ საქმეში კვლავაც უსასრულოდ შეგვეძლო, მაგრამ, სასულიერო პირთა უზადო პატრიოტიზმში დასარწმუნებლად, ვფიქრობთ, წარმოდგენილიც სავსებით საკმარისია.

როდესაც აღნიშნულ საკითხს ვიხილავთ, არ უნდა დაგვავიწყდეს იმ სირთულეების არსებობაც, რომელთა გადალახვაც დიდ ძალისხმევას მოითხოვდა ეკლესიის რიგით მსახურთაგან; სამწუხაროდ, საეკლესიო მმართველობა შორს იდგა ყოველგვარი ეროვნულ-პროგრესული მოძრაობისაგან. ხშირად დაუძლეველ პრობლემად იქცეოდა, როგორც სამღვდელოების ხელმოკლეობა, ისე

მოსახლეობის უკიდურესი სიდუხჭირე, რაც სასწავლებელთა გამართულ ფუნქციონირებას თავისებურ დაღს ასვამდა (157, №69).

კიდევ უფრო რთული ხდებოდა ბიუროკრატიული აპარატის როგორც საერო, ისე საეკლესიო ხელისუფლების ხელისშემშლელი საქმიანობის დაძლევა. გაზეთ «დროებაში» სწორედ ასეთი პრეცედენტია სააშკარაოზე გამოტანილი, რაც სამწუხაროდ, გამონაკლისი როდი იყო. მასში აწკარად იკითხება ხელისუფლების წადილი - დაებრკოლებინა ქართველი ხალხის განათლება და გაეხანგრძლივებინა რეაქციული რეჟიმის ბატონობა: «ამას წინათ ეს ახლად დანიშნული ბატონი პოსრედნიკი (საუბარია «მომრიგებელ შუამავალ» ვინმე ჩოლოყაშვილზე, რომელიც სასოფლო სკოლებს ზედამხედველობას უწევდა - თ. ფ.) სხვათა შორის, სოფ. ახალგორშიაც ყოფილა და მხოლოდ მაშინ, იქ მყოფობის დროს შეუტყვია, რომ ამ სოფელში ადგილობრივ მღვდელს სკოლა აქვს გამართულიო, ორმოცზე მეტი ქალ-ვაჟი დაიარება, რომელსაც თვითონ მღვდელი და იმის მეუღლე ასწავლიან. იმას იმწამსვე მოუხმია ეს მღვდელი...

- მართალია, თუ არა, მღვდელი, რომ შენ აქ რაღაც სკოლა გაგიმართავს?

- მართალი გახლავთ, ბატონო.

- მერე ვინ მოგცა უფლება?

- უფლება, ბატონო? მაზრის უფროსმა იცოდა, «წერა-კითხვის საზოგადოება» შემწეობას მაძლევს და ვასწავლი ბავშვებს.

- რას ახდევინებ შეგირდებს სწავლაში?

- არაფერს, მუქთად ვასწავლი.

- რაო, მუქთად ასწავლი? მუქთაობას აჩვევ ხალხს? მე შენ გიბრძანებ ეხლავე დაითხოვო შეგირდები და დაკეტე ეს რაღაც სკოლა მოგიგონია, გინდა მუქთად სწავლას მიაჩვიო გლეხები და ამით გარყვნა?...

... მას აქეთ ეს სკოლა დღემდინაც დაკეტილია თურმე და სოფლის პატარა ბიჭები უსაქმურად დადიან ეზოებში და მინდვრებში. დილას სკოლაში სიარულს იყვნენ მიჩვეულნი და ახლა კი არ იციან - რა ჰქნან...» (159, №16).

აღწერილი ფაქტი მრავლისმეტყველია და ზუსტად ასახავს ცარიზმის მიერ ხელოვნურად შექმნილ დამრთველ გარემოს, რისი საბედისწერო შედეგაც ჩვენში საზოგადოებრივი პროგრესის დაბრკოლება უნდა ყოფილიყო.

ასეთი პოლიტიკა, ბუნებრივია, მიუღებელი იყო ქართველი საეკლესიო მოღვაწეებისათვის, რომლებმაც პირნათლად იტვირთეს ეკლესიის რუსიფიკაციის წინააღმდეგ ბრძოლის სიმძიმე და საკუთარი მოღვაწეობით ხელი შეუწყვეს საზოგადოებაში სარწმუნოებრივი განცდის განმტკიცებას, მასში ქრისტიანული ღირებულებების დამკვიდრებას.

უაღრესად დიდია მათი როლი ქართული ენისათვის სასწავლო ფუნქციის შესანარჩუნებლად ბრძოლისა და ხალხში გნათლების გავრცელების საქმეშიაც. ასევე, მათ გამორჩეული წვლილი შეიტანეს ქართველი ხალხის მდიდარი კულტურული მემკვიდრეობის დაცვასა და ეკლესიის მთლიანობის შენარჩუნებაში, რაც, სამომავლოდ ეროვნულ ძალთა სერიოზულ გამარჯვებას მოასწავებდა.

დასკვნა

რუსეთის იმპერიული პოლიტიკა დაპყრობილ ხალხთა თავისუფლების მოსპობით ცდილობდა კოლონიური რეჟიმის განმტკიცებას, რასაც საბოლოოდ, მათი გარუსება უნდა მოჰყოლოდა.

ხელისუფლების ასიმილაციურულმა კურსმა ქართული სახელმწიფოებრიობის განადგურების შემდეგ, ზოგადად კულტურისა და განსაკუთრებით მკვეთრად რუსეთის საგანმანათლებლო და საეკლესიო პოლიტიკაში იჩინა თავი.

ცარიზმი ცდილობდა მშობლიური ენის ამოძირკვითა და კულტურულ-ისტორიული მემკვიდრეობის მოსპობით ეროვნული შინაარსისაგან დაეცალა ქართული სასწავლებლები და გადაექცია ისინი არაეროვნული ცნობიერების, თვითმპყრობელობისადმი ერთგულებით განმსჭვალული თაობების აღზრდის კერებად.

ცარიზმის მოხელეები უსასტიკესი მეთოდების გამოყენებით ესწრაფოდნენ დასახული ამოცანის მიღწევას სხვადასხვა უწყებების ამკრძალველი გადაწყვეტილებებით ოფიციალური სკოლებიდან იდევენობდა ხალხის კულტურულ-ტრადიციული გარემოს ამსახველი დისციპლინები (სამოქალაქო და საეკლესიო ისტორია, ლიტერატურა, გეოგრაფია და სხვ), უკიდურესად იზღუდებოდა (ფაქტიურად უქმდებოდა) ქართული ენის გამოყენების შესაძლებლობა.

იმპერიული რეჟიმის განმტკიცებასა და რუსიფიკაციის გაძლიერებას ემსახურებოდა ქართველი ხალხის ეროვნული მთლიანობის დაქსაქსვის გეგმები. გამთიშველი პოლიტიკის შემადგენელ ნაწილად იქცა მეგრულ-სვანური დამწერლობის შექმნის, მათზე სასკოლო სახელმძღვანელოებისა და საეკლესიო ლიტერატურის თარგმნის ცდები.

ცარიზმის რეაქცია ოფიციალურ დონეზე აცხადებდა მეგრელებსა და სვანებს არაქართულ ეთნოსებად და მათი ინდივიდუალურობის დაცვის საბაზით იქაურ ეკლესიებსა და სააწავლებლებში დაუნდობელ ბრძოლას ეწეოდა ქართული ენის წინააღმდეგ.

რეაქციის დაქირავებულ აგიტატორთა უსაფუძვლო დასკვნების გაბათილებისას ქართველი სწავლულები დასაბუთებულად, უტყუარი ლინგვისტიკური მონაცემების მოშველიებით ცხადჰყოფდნენ ქართველური ენების მონათესავეობას, რითაც ააშკარავებდნენ მეგრულ-სვანური დამწერლობის შექმნისა და მათთვის ლიტერატურული ენის ფუნქციის მინიჭების უსაფუძვლობას.

ქართველი ინტელიგენციის, სამღვდელოებისა და პირველ რიგში, თვით სამეგრელოს მოსახლეობის მტკიცე ეროვნულმა პოზიციამ, აგრეთვე, მეგრულ-სვანური ენების განუვითარებლობამ, რაც მათთვის საგანმანათლებლო ენის სტატუსის მინიჭებას პრაქტიკულად შეუძლებელს ხდიდა - თვითმპყრობელობის აშკარა მარცხი გამოიწვია.

თვითმპყრობელობა უკომპრომისო ბრძოლას უცხადებდა ქართულ ეკლესიას. მისთვის ეროვნული შინაარსის გამოცლის მიზნით კატეგორიულად კრძალავდა ღვთისმსახურებაში ქართული ენის გამოყენებას, დაუნდობლად დევნიდა პროგრესულად მოაზროვნე, პატრიოტულად განწყობილ სამღვდელოებას.

ქართული ეკლესიის რღვევისაკენ იყო მიმართული ლოცვების მეგრულ-სვანურად თანგმნის კამპანიაც, რაც საერთო ეროვნული სხეულიდან ამ კუთხეების ჩამოცილების უშედეგო მცდელობას წარმოადგენდა.

რუსი სამღვდელოები, ძირითადად აგრესიულ დამოკიდებულებას ამჟღავნებდა ქართველი ხალხის ეროვნულ-კულტურული და

საეკლესიო-საადმსარებლო ტრადიციებისადმი, განსაკუთრებული შეუპოვრობით იბრძოდა ქართული ენის წინააღმდეგ.

ოფიციალური ეკლესიის წარმომადგენელთა ნაწილი, ტიპიურ რუსიფიკატორულ პოლიტიკას უფრო შენიღბულად ახორციელებდა; ეროვნული თავისებურებებისადმი ლოიალური დამოკიდებულების გამოხატვით, ისინი ცდილობდნენ ქართველი ხალხის შეურიგებელი პოზიციის შერბილებას.

საბოლოო ჯამში, მათი პოზიცია არ უნდა ჩაითვალოს პოგრესულად. საერთო მიზანდასახულობით, რუსული ეკლესია აშკარად რეაქციული, თუ შენიღბულ-კოლონიზატორული მიდგომით მიზნად ისახავდა ფეოდალურ-ბიუროკრატიული მმართველობითი სისტემის განმტკიცებას და დაპყრობილი ხალხების ეროვნულ გადაგვარებას.

სასულიერო უწყების ანტიეროვნულმა საქმიანობამ, რაც ეკლესიისათვის ძირეული ფუნქციების დაკარგვის რეალურ საშიშროებას ჰქმნიდა, ბუნებრივად გამოიწვია ეკლესიისაგან ქართველი ხალხის რამდენადმე გაუცხოება. ეს კი უნდა აიხსნას რეაქციული და რუსიფიკატორული საეკლესიო პოლიტიკისადმი ქართველი საზოგადოების დაპირისპირებით და არა ხალხში სარწმუნოებრივი ინდიფერენტის მოძალებით.

მოწინავე ქართველი ინტელიგენცია, განმათავისუფლებელი ბრძოლის წარმატებას ძირეულად უკავშირებდა ხალხში განათლების გავრცელებას. ილია ჭავჭავაძის ბრწყინვალე თაობის წარმომადგენლები ხაზგასმით მიუთითებდნენ კარგად ორგანიზებული სასწავლო პროცესის როლზე საზოგადოებაში ეროვნული ცნობიერების დამკვიდრების, მისი ზნეობრივი გაჯანსაღებისა და სწორი მსოფლმხედველობრივი ორიენტირების შემუშავების თვალსაზრისით.

ქართველი ერის მოამაგენი მხოლოდ არსებული სკოლის კრიტიკით, განათლების სისტემის უვარგის მხარეთა მხილებით როდი იფარგლებოდნენ. ისინი კვალიფიციურად მსჯელობდნენ სწავლების ხალხურობის პრინციპზე აგების საჭიროებაზე. რაც, პირველ რიგში, მთელი სასწავლო პროცესის მშობლიურ ენაზე წარმართვას გულისხმობდა. ნაკლები მნიშვნელობა არც ქართული ლიტერატურის, მაღალგანვითარებული კულტურის, ჩვენი გმირული წარსულის საფუძვლიან ცოდნას ენიჭებოდა.

ქართველი ხალხის განმათავისუფლებელი მოძრაობის გააქტიურება თვითმპყრობელობის პანიკურ შიშს იწვევდა. სახელისუფლო ორგანოები, პირველ რიგში, კავკასიის საცენზურო კომიტეტი სასტიკი მეთოდებით ახშობდა თავისუფალ აზრს. ამკრძალველი გადაწყვეტილებები გულისხმობდა სასკოლო პრობლემატიკის განმაზოგადებელი საგაზეთო წერილების «დაპატიმრებას». ცენზურისათვის მით უფრო მიუღებელი ჩანდა ქართული ენის დევნის ფაქტების გამომზეურება. მმართველობა მკაცრი ანგარიშსწორებით ემუქრებოდა კანონის დამრღვევთ - ადმინისტრაციულ პასუხისმგებლობას აკისრებდა ჟურნალ-გაზეთების რედაქტორებსა და გამომცემლობების მფლობელებს.

წამქეზებლური პოლიტიკით გალაღებული ადგილობრივი ჩინოვნიკები პრაქტიკულ ღონისძიებებს ატარებდნენ სასწავლებლიდან ქართული ენის ამოსაძირკვად. იანოვსკის, ლევიტსკის, ვოსტორგოვის, კერსკისა და მსგავსთა საქმიანობა დაკავშირებული იყო პროგრესულ-ეროვნულ პოზიციაზე მდგარი ქართველი პედაგოგების დაშინებასა თუ დაუმორჩილებლობის შემთხვევებში, სკოლებიდან მათი უცერემონიოდ დათხოვნებთან, ქართული ენის აკრძალვასა და

სწავლების შინაარსის უკიდურეს შეზღუდვასთან - სახელმწიფო-იმპერიული ამოცანების შესაბამისად მის შემოფარგვლასთან.

თვითმპყრობელობა და მისი დაქირავებული იდეოლოგიები მიზანმიმართულად აკნინებდნენ ქართულ ენასა და ლიტერატურას, აბუჩად იგდებდნენ ჩვენს ისტორიასა და კულტურულ-სარწმუნოებრივ გარემოს - ქართველი ხალხის სიველურის მტკიცებით ცდილობდნენ რუსული ექსპანსიონიზმის გამართლებას.

ანტიხალხური რეჟიმის მხარდაჭერითა და ქართველი ერის რუსიფიკაციის კანონზომიერ პროცესად გამოცხადებით ჩინოვნიკურ ინტელიგენციას მხარს უბამდა ცენტრალური პერიოდული გამოცემებიც («გოლოსი», «ნოვოე ვრემია» და სხვ.).

ფალსიფიკატორთა ტენდენციური მსჯელობის გაბათილება თანამედროვე მეცნიერული მეთოდოლოგიით შეიარაღებული ქართველი სწავლულებისათვის განსაკუთრებულ სირთულეს აღარ წარმოადგენდა.

რუსი ინტელიგენციის ჭკმმარიტი წარმომადგენლები, რომლებსაც არაფერი აკავშირებდათ მმართველ ბიუროკრატიულ აპარატთან, თავისი ჰუმანური პოზიციით, ქართული ენის, კურტურისა და ეროვნული თავისებურებების შენარჩუნების მნიშვნელობის აღიარებით გარკვეული იდეურ მოკავშირეობას უწევდნენ თავისთავადობის შესანარჩუნებლად ქართველი ხალხის სწრაფვას.

რუსიფიკატორთა ტენდენციური დასკვნების საპირისპიროდ, ცნობილი რუსი მკვლევარები: ისტორიკოსები და ხელოვნებათმცოდნეები მაღალ შეფასებას აძლევდნენ ქართულ კულტურას, ხელოვნებას, მის ისტორიულობას. ავტორიტეტულ მეცნიერთა კეთილსინდისიერი დასკვნები ფალსიფიკატორთა მოგერიებისას დიდ სამსახურს უწევდა ქართული კულტურის ქომაგებს.

ცარიზმის რეაქციული რეჟიმის წინააღმდეგ ქართველი ხალხის ბრძოლაში აქტიურ მონაწილეობას იღებდა სამღვდელოებაც. მშობლიური ენის დაცვა, მისი შეუზღუდავი გამოყენება საეკლესიო და საგანმანათლებლო სფეროში, ეროვნული კულტურის შენარჩუნებისა და მისი შემდგომი განვითარებისათვის ზრუნვა, საბოლოო ჯამში, ეკლესიასა და მოსახლეობას შორის ხელოვნურად დარღვეული კავშირის აღდგენა, ხალხში სარწმუნოებრივი მდგომარეობის განმტკიცება - ასეთი იყო ქართველი სამღვდელოების მოქმედების კრედო.

ამ უაღრესად რთულ და საპასუხისმგებლო მისიის შესრულება მრავალი წინააღმდეგობის გადალახვას მოითხოვდა. გამორჩეულია ქართველი ხალხის სულიერი წინამძღოლების, ეპისკოპოსების: გაბრიელის, ალექსანდრეს, კირიონის, დავითის და სხვა თვალსაჩინო სასულიერო პირთა ღვაწლი მოსახლეობის პატრიოტული სულისკვეთების გაღრმავებაში, ქართული ეკლესიისათვის ნაციონალური შინაარსის შენარჩუნებისა, თუ ეროვნული კულტურისა და მშობლიური ერის გადარჩენაში.

მოწინავე პოზიციებზე მდგარი სამღვდელოება ძალისხმევას როდი იშურებდა ქალთა სასწავლებლებისა და ელემენტარული განათლების კერების დაარსებისათვის, მათში სწავლების შინაარსის ოპტიმიზაციისათვის და მთელი სასწავლო პროცესის მშობლიურ ენაზე აგებისათვის.

ხელისუფლების მძლავრი წინააღმდეგობის მიუხედავად, მიმდინარე ეტაპზე, ნაწილობრივ მაინც მოხერხდა ამ რთული ამოცანის შესრულება.

მკვეთრად უპირისპირდებოდა ქართველი სამღვდელოება და საზოგადოება სასწავლებელთა რუსიფიკაციის გეგმებს.

სემინარიის სასწავლო კურსს მათი აზრით, მთლიანად უნდა მოეცვა სასულიერო პირების განათლების ძირითადი ამოცანები: მათში ღრმა სარწმუნოებრივი სულისკვეთების აღზრდა, ქართული სახელმწიფოსა და ეკლესიის ისტორიის, საეკლესიო-ფილოსოფიური აზროვნების, მშობლიური ენისა და ლიტერატურის, აგრეთვე, მრავალსაუკუნოვანი ქართული კულტურის საფუძვლიანი შესწავლა.

ამ სწორი მოთხოვნის საპირისპიროდ, სემინარიის სასწავლო გეგმა მთლიანად განისაზღვრებოდა გაბატონებული რუსული ეკლესიის კოლონიური ინტერესებით, რაც, პირველ რიგში, ეროვნული ცნობიერებისაგან დაცლილი სამღვდელოების აღზრდას გულისხმობდა.

სამღვდელოების როლი ქართველი ხალხის განათლების საქმეში განსაკუთრებით წარმოჩინდა საეკლესიო-სამრევლო სკოლების გახსნასა და მათზე მზრუნველობაში.

ოფიციალური სკოლისაგან განსხვავებით, სამრევლო სასწავლებლებში, როგორც დაწყებითი განათლების კერებში, სწავლება, ძირითადად, მშობლიურ ენაზე მიმდინარეობდა, ამ უფლების შენარჩუნებისათვის ბრძოლაში ქართველი სასულიერო პირები წარმატებით უპირისპირდებოდნენ ცარიზმის რეაქციონერ მოხელეებს.

ამდენად, თერგდალეულთა ბრწყინვალე თაობის მიერ წარმოებულმა განმათავისუფლებელმა ბრძოლამ, რასაც საქართველოს ეკლესიამ და სამღვდელოებამ სრული მხარდაჭერა გამოუცხადა განაპირობა თვითმპყრობელობის ასიმილაციური პოლიტიკის სრული კრახი, რაც დემოკრატიული ძალების გამარჯვებას მოასწავებდა.

ბიბლიოგრაფია

1). სამეცნიერო ლიტერატურა.

1. აბზიანიძე გ., ნარკვევები XIX საუკუნის ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიიდან, თბ., 1959
2. ბენდიანიშვილი ა., ეროვნული საკითხი საქართველოში 1801-1921 წწ., თბ., 1980.
3. გაბრიელ ეპისკოპოსი იმერეთისა, ტ. I, ქუთ., 1913.
4. გაგოიძე ვ., ფილოსოფიური აზრის ძირითადი მიმდინარეობანი XIX საუკუნის საქართველოში, თბ., 1974.
5. გაგუა ვ., სახალხო განათლება მე-19 საუკუნის რეფორმის შემდგომ საქართველოში, თბ., 1974.
6. გიორგაძე გრ., საზოგადოებრივი ურთიერთობა საქართველოში (ბატონყმობის გადავარდნიდან პირველ რევოლუციამდე) 1864-1905წწ., თბ., 1928.
7. გოგებაშვილი ი., თხზულებანი, ტ. I, თბ., 1952
8. გოგებაშვილი ი., თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1954
9. გოგებაშვილი ი., თხზულებანი, ტ. III, თბ., 1954
10. გოგებაშვილი ი., თხზულებანი, ტ. IV, თბ., 1955
11. გოგებაშვილი ი., რჩეული თხზულებანი, ტ. I, თბ., 1989
12. გოგებაშვილი ი., რჩეული თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1989
13. გოგებაშვილი ი., რჩეული თხზულებანი, ტ. III, თბ., 1989
14. გოგებაშვილი ი., რჩეული თხზულებანი, ტ. V, თბ., 1990
15. გუგუშვილი პ., საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX – XX საუკუნეებში, ტ. I, თბ., 1949
16. ვარდოსანიძე ს., კირიონ II, თბ., 1984
17. ვარდოსანიძე ს., საქართველოს მართლმადიდებლური ეკლესია 1917-1927წწ., თბ., 2000

18. თავზიშვილი გ., სახალხო განათლებისა და პედაგოგიური აზროვნების ისტორია საქართველოში, ნაწ. II, თბ., 1948
19. იმერეთის ეპისკოპოსი ლეონიდი, თბ., 1902
20. კიკვიძე ა., საქართველოს ისტორია 1801-1890 წწ., თბ., 1977
21. კიკვიძე ა., საქართველოს ისტორია XIX – XX სს., წიგნი II, (1861-11921წწ.), თბ., 1959.
22. კოპალიანი დ., სახალხო განათლება და კულტურა რევოლუციამდელ საქართველოს მთიან რაიონებში რაჭა, ლეჩხუმი, სვანეთი, თბ., 1990
23. კოჭორიძე დ., განათლება და კულტურა სამცხე – ჯავახეთში, თბ., 1986
24. ნაწერები სერგი მესხისა, ტ. I, ტფ., 1903
25. ნებოძირელი ილ., იმერეთის ეპისკოპოსი ლეონიდი, თბ., 1902
26. ნიკოლაძე ევ., საქართველოს ეკლესიის ისტორია, ქუთ., 1918
27. ნიკოლაძე ნ., რჩეული ნაწერები, ტ. I, თბ. 1931
28. ნიორაძე გ., პირველი ქართული სკოლა ბათუმში, თბ., 1958
29. ნიჟარაძე ბ., ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები, ტ. I., თბ., 1962
30. ოზოლაძე უ., ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლა საბჭოთა საქართველოში (1921 – 1930წწ.), წიგნი I, თბ., 1961
31. პავლიაშვილი ქ., საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია 1917– 1921წწ., თბ., 2000
32. პავლიაშვილი ქ., საქართველოს საეგზარქოსო 1900– 1917წლებში, თბ., 1996
33. ჟორდანია თ., ქართული ენისათვის ბრძოლა (1882 – 1910წლებში) ქუთ., 1913

34. საქართველოს ისტორია XIX საუკუნის 90-იანი წლებიდან დღემდე, ი.მ. კაჭარავას რედაქციით, თბ., 1984
35. სახალხო განათლების ქართველი მოღვაწეები და სახალხო მასწავლებლები, ვ. ქაჯაიას რედაქციით.
36. სახოკია თ., ჩემი საუკუნის ადამიანები, თბ., 1984
37. სიგუა ს., სახალხო განათლება რევოლუციამდე საქართველოში (1907-1917 წწ.), თბ., 1969
38. ქადაგებანი იმერეთის ეპისკოპოსის გაბრიელისა თქმულნი 1870 – 1884 წლებში, ტ. II, ქუთ., 1913
39. ქართული ენა სამეგრელოს სამრევლო სკოლებში, ტფ., 1905
40. ქართული პროზა, ტ. IX, თბ., 1985
41. ჩარკვიანი ა., სვანეთი (XIX საუკუნის მეორე ნახევარი და XX საუკუნის დასაწყისი), თბ., 1967
42. ჭავჭავაძე ი., თხზულებანი, ტ. VI, თბ., 1997
43. ჭავჭავაძე ი., თხზულებათა სრული კრებული, ტ. V, თბ., 1955
44. ჭავჭავაძე ი., ნაწერების სრული კრებული, ტ VI, თბ., 1927
45. ჭავჭავაძე ი., ნაწერების სრული კრებული, ტ. IX, თბ., 1928
46. ჭელიძე კ., თბილისის სასულიერო სამინარის რევოლუციური წარსულიდან, თბ., 1988
47. ხუნდაძე ტრ., ქუთაისის ქართული გიმნაზიის ისტორიიდან, თბ., 1976
48. ხუნდაძე ტრ., ცარიზმის საგანმანათლებლო პოლიტიკა საქართველოში (80-იანი წლები) თბ., 1940
49. ხუციშვილი მ., საქართველოს ეკლესიის სოციალურ – პოლიტიკური პოზიცია XIX-XX საუკუნეებში, თბ., 1987
50. ხუციშვილი მ., საქართველოს საეგზარქოსოს რეაქციული

ღონისძიებები რევოლუციური მოძრაობის განვითარების პერიოდში, თბ., 1972

51. ჯაფარიძე ა., საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, ტ. I, თბ., 1996

52. ჯორჯაძე ა., თხზულებანი, წიგნი მეორე, ტფ., 1911

53. Гершельман Ф., Причины неурядищ на Кавказе, Спб..1908

54. Е. Кирион., Краткий очерк истории Грузинской церкви и Экзархата за XIX столетие, Тиф.. 1901

55. Татиев Н. Г. Исторический очерк развития церковно-школьного дела Грузинской Епархии за 25 лет (1884-1909гг.), Тиф., 1913

2) პერიოდული გამოცემები

ა) ჟურნალები

56. ჟურ. განთიადი, 1990

57. ჟურ. ივერია, 1877

58. ჟურ. ივერია, 1878

59. ჟურ. ივერია, 1879

60. ჟურ. ივერია, 1880

61. ჟურ. ივერია, 1881

62. ჟურ. ივერია, 1882

63. ჟურ. ივერია, 1883

64. ჟურ. ივერია, 1884

65. ჟურ. იმედი, 1881

66. ჟურ. იმედი, 1882

67. ჟურ. იმედი, 1883

68. ჟურ. კრებული, 1871

69. ჟურ. კრებული, 1872
70. ჟურ. კრებული, 1873
71. ჟურ. კრებული, 1897
72. ჟურ. კრებული, 1898
73. ჟურ. კრებული, 1899
74. ჟურ. კრებული, 1900
75. ჟურ. მნათობი, 1869
76. ჟურ. მნათობი, 1870
77. ჟურ. მნათობი, 1871
78. ჟურ. მნათობი, 1872
79. ჟურ. მოამბე, 1894
80. ჟურ. მოამბე, 1895
81. ჟურ. მოამბე, 1896
82. ჟურ. მოამბე, 1897
83. ჟურ. მოამბე, 1898
84. ჟურ. მოამბე, 1899
85. ჟურ. მოამბე, 1900
86. ჟურ. მწყემსი, 1884
87. ჟურ. მწყემსი, 1885
88. ჟურ. მწყემსი, 1886
89. ჟურ. მწყემსი, 1887
90. ჟურ. მწყემსი, 1888
91. ჟურ. მწყემსი, 1889
92. ჟურ. მწყემსი, 1890
93. ჟურ. მწყემსი, 1892
94. ჟურ. მწყემსი, 1894
95. ჟურ. მწყემსი, 1895

96. ჟურ. მწყემსი, 1897
97. ჟურ. მწყემსი, 1898
98. ჟურ. მწყემსი, 1900
99. ჟურ. მწყემსი, 1901
100. ჟურ. მწყემსი, 1903
101. ჟურ. საისტორიო მოამბე, 1947
102. ჟურ. საისტორიო ძიებანი, 2001
103. ჟურ. საქართველოს კალენდარი, 1888
104. ჟურ. საქართველოს კალენდარი, 1889
105. ჟურ. საქართველოს კალენდარი, 1890
106. ჟურ. საქართველოს კალენდარი, 1891
107. ჟურ. საქართველოს კალენდარი, 1892
108. ჟურ. საქართველოს კალენდარი, 1893
109. ჟურ. საქართველოს კალენდარი, 1894
110. ჟურ. საქართველოს კალენდარი, 1896
111. ჟურ. საქართველოს კალენდარი, 1897
112. ჟურ. საქართველოს მოამბე, 1863
113. ჟურ. საქართველოს სასულიერო მახარობელი, 1864
114. ჟურ. საქართველოს სასულიერო მახარობელი, 1865
115. ჟურ. საქართველოს სასულიერო მახარობელი, 1866
116. ჟურ. ქართული კალენდარი, 1884
117. ჟურ. ცდა, 1889
118. ჟურ. ცდა, 1890
119. ჟურ. ცდა, 1891
120. ჟურ. ცისკარი, 1852
121. ჟურ. ცისკარი, 1861
122. ჟურ. ცისკარი, 1865

123. ქურ. ჯვარი ვაზისა, 1906
124. ქურ. ჯვარი ვაზისა, 1978
125. ქურ. ჯვარი ვაზისა, 1979
126. ქურ. ჯვარი ვაზისა, 1981
127. ქურ. ჯვარი ვაზისა, 1983
128. ქურ. ჯვარი ვაზისა, 1984
129. ქურ. ჯვარი ვაზისა, 1985
130. ქურ. ჯვარი ვაზისა, 1887
131. ქურ. ჯვარი ვაზისა, 1988
132. Журн. Духовный Вестник Грузинского Экзархата, 1891
133. Журн. Духовный Вестник Грузинского Экзархата, 1893
134. Журн. Духовный Вестник Грузинского Экзархата, 1894
135. Журн. Духовный Вестник Грузинского Экзархата, 1895
136. Журн. Духовный Вестник Грузинского Экзархата, 1896
137. Журн. Духовный Вестник Грузинского Экзархата, 1897
138. Журн. Духовный Вестник Грузинского Экзархата, 1898
139. Журн. Духовный Вестник Грузинского Экзархата, 1899
140. Журн. Духовный Вестник Грузинского Экзархата, 1900
141. Журн. Министерства народного просвещения., СП., 1867
142. Журн. С. Петербургски ведомост 1898

ბ). გაზეთები

143. გაზ. ახალგაზრდა ივერიელი, 1991
144. გაზ. დასაწყისი, 1908
145. გაზ. დროება, 1867
146. გაზ. დროება, 1868

147. გაზ. დროება, 1869
148. გაზ. დროება, 1870
149. გაზ. დროება, 1871
150. გაზ. დროება, 1872
151. გაზ. დროება, 1873
152. გაზ. დროება, 1875
153. გაზ. დროება, 1876
154. გაზ. დროება, 1877
155. გაზ. დროება, 1878
156. გაზ. დროება, 1879
157. გაზ. დროება, 1880
158. გაზ. დროება, 1881
159. გაზ. დროება, 1882
160. გაზ. დროება, 1883
161. გაზ. დროება, 1884
162. გაზ. დროება, 1885
163. გაზ. დროება, 1908
164. გაზ. დროება, 1909
165. გაზ. თემი, 1912
166. გაზ. ივერია, 1878
167. გაზ. ივერია, 1879
168. გაზ. ივერია, 1881
169. გაზ. ივერია, 1883
170. გაზ. ივერია, 1885
171. გაზ. ივერია, 1886
172. გაზ. ივერია, 1888
173. გაზ. ივერია, 1889

174. გაზ. ივერია, 1890
175. გაზ. ივერია, 1891
176. გაზ. ივერია, 1892
177. გაზ. ივერია, 1893
178. გაზ. ივერია, 1894
179. გაზ. ივერია, 1895
180. გაზ. ივერია, 1896
181. გაზ. ივერია, 1898
182. გაზ. ივერია, 1899
183. გაზ. ივერია, 1901
184. გაზ. ივერია, 1902
185. გაზ. ივერია, 1903
186. გაზ. ივერია, 1905
187. გაზ. კვალი, 1893
188. გაზ. კვალი, 1894
189. გაზ. კვალი, 1895
190. გაზ. კვალი, 1896
191. გაზ. სახალხო გაზეთი, 1912
192. გაზ. სახალხო განათლება, 1989
193. გაზ. სახალხო განათლება, 1990
194. გაზ. ცნობის ფურცელი, 1897
195. გაზ. ცნობის ფურცელი, 1900
196. გაზ. ცნობის ფურცელი, 1901
197. გაზ. ცნობის ფურცელი, 1902
198. გაზ. შრომა, 1981
199. Газ. Голос, 1872
200. Газ. Кавказ, 1898

201. Газ. Кавказ, 1899

202. Газ. Новое обозрение, 1884.

გ) გამოუქვეყნებელი წყაროები.

საქართველოს სახელმწიფო ცენტრალური საისტორიო არქივი
(შემოკლებით სსცსა)

203. ფ.12/39, საქმე 457

204. ფ. 107, აღწ. 3, საქმე 879

205. ფ. 107, აღწ. 3, საქმე 886

206. ფ. 107, აღწ. 3, საქმე 891

207. ფ. 422, საქმე 1172

208. ფ. 422, საქმე 1173

209. ფ. 480, აღწ. 3, საქმე 108

210. ფ. 480, აღწ. 3, საქმე 109

211. ფ. 521, საქმე 47

212. ფ. 521, საქმე 49

213. ფ. 521, საქმე 51

214. ფ. 1471, საქმე 1

215. ფ. 1471, საქმე 2